

TARTALOM

TANULMÁNYOK

Lakatos Csilla – Pál Tünde Családi reziliencia	371
Tódor Csaba A liturgia teológiai lehetőségei	390
Kocsev Miklós Kontextualitás és igehirdetés.	404
Gyerő Dávid A vallásszabadság mint európai alapjog egyes mai dilemmái	410

MŰHELY

Alan Williams Híd menny és föld között	431
---	-----

SZÓSZÉK – ŪRASZTALA – SZERTARTÁSOK

Jakabházi Béla Botond A megújulás hagyománya	434
Jakabházi Béla Botond Hitünk prófétája	438
Koppándi Botond Péter Isteni vagy emberi?	443
Kovács Sándor Félúton	449

Kovács Sándor	
A szegletkő	454
 Szabó Előd	
Térítői küldetés	458
 Szabó Előd	
Diadal	462

KÖNYVSZEMLE

Gaal György: VINCZE János: <i>Az erdélyi magyar szellemiség – messze fénylik: László Tihamér</i> (Budapest: NDP Kiadó, 2018), 311 pp.	466
 Hevesi Andrea: <i>Bogáti Fazakas Miklós históriás énekei és bibliai parafrázisai (Énekek éneke, Mózesi diadalversek, Jób könyve), 1575–1598</i> , sajtó alá rendezte Ács Pál, Etlinger Mihály, Pap Balázs, Szatmári Áron, Szentmártoni Szabó Géza és Zsupán Edina (Budapest: Balassi Kiadó, 2018, Régi Magyar Költők Tára XVI. századbeli magyar költők művei, új folyam, sorozatszerk. Szentmártoni Szabó Géza, XIII/A), 502 pp.	474
 Kivonatok	477

TANULMÁNYOK

Lakatos Csilla¹ – Pál Tünde²

Családi reziliencia

Bevezetés

A családi reziliencia koncepciója új, sajátos szemlélettel gazdagította a családok működésének megértését. Megvilágítja a talpra állás, a meggyógyulás, a fejlődés képességét az élet különböző nehézségeivel, megpróbáltatásaival küzdő családokban. Míg egyes családok összeroppannak az életciklusok váltásakor, az átmeneti vagy tartós válságok idején, mások erőforrásaikat jól használva kitartanak egymás mellett, kapcsolataikban megerősödnek, minőségileg fejlődnek.

A jelenség harmincéves kutatása során a vizsgálódási szempontok, fókuszok sokat változtak. Míg a korai vizsgálódásokat a betegségközponitú felfogás jellemezte, és azokra a rizikófaktorokra koncentráltak, amelyek egy-egy betegség kialakulásához vezettek, s ezek későbbi, felnőttkori hatásait vizsgálták, a '80-as években felértékelődött a prevenció, illetve a korai beavatkozás jelentősége, és a védőfaktorok kerültek a figyelem középpontjába.

A kezdeti reziliencia-kutatások az egyénre fókuszálva azt keresték, hogyan lehetséges, hogy egyes gyermekek, akik diszfunkcionális családból származnak,

¹ LAKATOS Csilla (1976–) unitárius lelkész és klinikai szakpszichológus, családterapeuta. 2004 óta a miskolci egyházközség kinevezett lelkésze. 2008-tól szakpszichológusként is dolgozik, jelenleg a Miskolci Egészségfejlesztési Intézetben és magánpraxisban. A Semmelweis Egyetem Mentális Egészségtudományok Doktori Iskola doktorjelöltje. Kutatási témája: Korai kötődés, vallásosság és a párkapcsolatok minőségének összefüggései. Tagja a Magyar Orvosi Kamarának, a Magyar Családterápiás Egyesületnek és a Magyar EMDR Egyesületnek.

² PÁL Tünde (1977–) vallásánár, pasztorálpszichológus és szupervízió alatt álló családterapeuta. Jelenleg a BBTE Ökumené Doktori Iskolájának másodéves hallgatója. Kutatási témája: felkészítés házasságra és utógondozás. Tagja a Magyar Családterápiás Egyesületnek.

vagy szüleik pszichés betegséggel küzdenek, le tudják küzdeni a bántalmazás vagy az elhanyagolás korai hatásait, és felnőttként gyümölcsöző életvezetésre lesznek képesek. Később, a rendszerszemlélet térhódításával a családi folyamatok kutatása került előtérbe, melynek rendjén a jól funkcionáló családok váltak a tudományos érdeklődés tárgyává, a családterapeuták sorra írták le az egészséges családi működés alapvető követelményeit.

Jelen tanulmány a jól alkalmazkodó, reziliens családi rendszer, s benne az egyén jellemzőit kívánja bemutatni, külön hangsúlyt helyezve a vallási és kulturális hagyományok egészségvédő szerepére.

A reziliencia fogalma

A reziliencia általános értelemben rugalmas ellenállási képesség, azaz valamely rendszernek – legyen az egy egyén, egy szervezet, egy ökoszisztéma vagy éppen egy anyagfajta – azon reaktív képessége, hogy erőteljes, meg-megújuló, vagy akár sokszerű külső hatásokhoz sikeresen adaptálódjék. A fogalmat elsőként a fizikában, majd a haditengerészetben használták, utóbbi szakterületen a tengeralattjáróknak az erős és állandó hullámmozgással szemben kifejtett ellenálló képességére vonatkozik. A szó gyökere a latin *salire* ige, jelentése ugrani. A *re-salire*, *re-silire* annyit jelent, mint hátraugrani, hátrahőkölni, sőt előre-hátra feszülni, oldódni, de nem eltörni. Abban a pillanatban, hogy törés áll be, megszűnik a reziliencia.³

A reziliencia jelenségének kutatása, leírása egy olyan újfajta szemléleti keretet, gondolkodási paradigmát eredményezett, amelynek középpontjában annak megértése áll, hogy súlyos zavar, sokkhatás esetén a komplex adaptív rendszerek hogyan tudják fenntartani önazonosságukat és funkcionális működésüket.⁴ C. S. Holling, a rezilienciáról való gondolkodás vezéralakja a hetvenes években ökológusként mutatott rá először arra a látszólagos ellentmondásra, amely egy rendszer teljesítőképessége és állandósága, megmaradása, valamint az állandóság és változás, az előre jelezhetőség és a megjósolhatóság között feszül. Ennek feloldására írta le a reziliens rendszer azon képességét, hogy a rendszer az egyensúlyi

³ BÉKÉS Vera, „A reziliencia-jelenség, avagy az ökológizálódó tudományok tanulságai egy ökológizált episztemológia számára”, in *Tudomány és történet – Tanulmánykötet Fehér Márta tiszteletére*, szerk. FORRAI GÁBOR, MARGITAY TIHAMÉR (Budapest: Typotex, 2012), 215–228.

⁴ SZOKOLSZKY ÁGNES, V. KOMLÓSI ANNAMÁRIA, „A »reziliencia-gondolkodás« felemelkedése – ökológiai és pszichológiai megközelítések”, *Alkalmazott pszichológia* 15, 1 (2015): 11–26.

állapotból kibillenve rugalmas módon ismét egyensúlyi állapotba tud kerülni. A fogalom szétválaszthatatlan módon egyszerre jelenti az egyes rendszerek belső stabilitásának és a megváltozott környezeti viszonyokhoz való alkalmazkodási képességének küszöbtartományát. A reziliencia a képlékenységnek és a stabilitásnak olyan folytonosan változásban lévő együttesét írja le, amely egyaránt ellentétes a tetszőleges alakíthatósággal és a stabilitás egyszerű, statikus értelmezésével, miközben tartalmazza az önfenntartás és az ön-újraszerveződés mozzanatát.⁵

Az emberre vonatkozóan a reziliencia fogalma azon jellemzőket foglalja magában, amelyek elősegítik a veszélyeztetett életkörülmények ellenére történő sikeres alkalmazkodást (megküzdési), enyhítik a stressz negatív hatásait (kibírni), és lehetővé teszik a változásokkal szembeni adaptív megküzdést (talpra állni).⁶ Az egyén képessége arra, hogy sikeresen és adaptívan túljusson a súlyos traumán, és megbirkózzon a jelentős, adott esetben krónikus stresszrel (sorscsapás, betegség, természeti katasztrófa, családi problémák, szegénység, háború, abúzus), és a nehézségek ellenére megmaradjon pozitív hozzáállása önmagához és az élethez.⁷

A reziliencia szemléletének térhódításával szükségessé vált a fogalmi megkülönböztetés más, hasonló jelentéskörre vonatkozó fogalmaktól, így például a megküzdéstől, stresszkezeléstől, stresszrezisztenciától, pozitív alkalmazkodástól. Kétségtelen, hogy a reziliencia legnagyobb fogalmi átfedésben a megküzdés fogalmával áll. A megküzdés (coping) az egyén azon képességeire és erőfeszítéseire vonatkozik, amelyek segítségével szembenéz az őt ért stresszrel és fenyegető hatásokkal. Hatékony megküzdés esetén a megfelelő készségek és képességek mozgósítása hozzásegíti az egyént ahhoz, hogy túljusson a nehézségeken, miközben fejlődhet.⁸ A megküzdés része a rezilienciának, de ez utóbbi a rendszerszemléletű megközelítés miatt az egyént következetesen környezetbe ágyazottan kezeli, és a stresszt követő pozitív adaptációt a környezet-egyen rendszer szintjén értel-

⁵ Crawford Stanley HOLLING, "Understanding the Complexity of Economic, Social and Ecological Systems", *Ecosystems* 4, 5 (2001): 390–405.

⁶ Ann S. MASTEN, Marie Gabrielle REED, "Resilience in development", in *The Handbook of Positive Psychology*, eds. Charles Richard SNYDER, Shane J. LOPEZ (New York: Oxford University Press, 2015), 74–88.

⁷ *Annual Report of the American Psychological Association 2014*, A Supplement to *American Psychologist* 70, 5 (July-August 2015).

⁸ OLÁH Attila, *Érzelmek, megküzdés és optimális élmény* (Budapest: Trefort Kiadó, 2005)

mezi.⁹ Ez a megállapítás arra a szemléleti vitára adott válasz, melynek alapvető kérdése, hogy a reziliencia alapjában birtokolható „dolog” vagy egyéni viszonyrendszeren alapuló folyamat, amely az egyén számára lehetővé teszi a reziliens működést.¹⁰ Az egyén reziliencia-jellemzőit a környezettel való viszonyrendszerben alakuló képességként fogjuk fel, egy, a személy, a család és a környezet között lezajló interaktív folyamat eredményeként.¹¹

Az egyéni reziliencia kutatása

Az egyéni reziliencia fogalma a rizikókutatások során került felszínre. A tudományos hozzáállást sokáig értetlenség jellemezte, hiszen olyan komplex lélektani jelenségről van szó, amelyet megérteni, definiálni nem volt könnyű. Eleinte csak a szélsőségesen rossz helyzetek egyes áldozataiban megmutatkozó meglepő, megbirkózó, öngyógyító képességet értették alatta.

John Bowlby, a mai gyermek- és személyiség-lélektan egyik alapvető elméletének, a kötődéseméletnek a kidolgozója, elsőként kezdte tanulmányozni azt a paradox jelenséget, hogy az általa megvizsgált, súlyosan elhanyagolt, traumatizált csecsemőknek és kisgyermekeknek bizonyos hányada egészséges fejlődést mutatott. A jelenséget egyfajta fejlődési rendellenességnek, anomáliának tartotta, mert ellentmondott annak a feltételezésének, hogy a korai kötődés sérülésének mindenképpen patológiás jellemzőkhöz kell vezetnie.¹²

A pszichológián belül a rezilienciát elsőként a '70-es években megjelent új tudományág, a fejlődési pszichopatológia területén ismerték fel, miután a jelenséget különböző területeken folytatott empirikus kutatások helyezték fókuszba. Ebben az időszakban több olyan tanulmány is megjelent, melyben a kutatók többszörösen veszélyeztetetten felnövő gyermekeket (szülő mentális betegsége, mélyszegénység, abúzus, elhanyagolás) vizsgálva azt találták, hogy egy részük mentálisan egészséges maradt, megfelelő fejlődést mutattak. E korai vizsgálatok nyomán a reziliencia érthetetlen anomáliából magyarázatot követelő jelenséggé

⁹ Michael RUTTER, „Resilience reconsidered: Conceptual considerations, empirical findings, and policy implications”, in *Handbook of early intervention* (2nd ed.) eds. Jack P. SCHONKOFF, Samuel J. MEISELS (New York: Cambridge University Press, 2012), 651–881.

¹⁰ Ann S. MASTEN, „Resilience in developing systems: Progress and promise as the fourth wave rises”, *Development and Psychopathology*, 19 (2007): 921–930.

¹¹ BERSZÁN Lídia, „Megküzdés vagy reziliencia? Amikor a kevesebb több”, *Erdélyi Társadalom* 13 (2015): 9–19.

¹² John BOWLBY et al. „The effects of mother-child separation: A follow-up study”, *British Journal of Medical Psychology* 29, 2 (1956): 211–247.

vált, amit továbbra is a tipikusan elvárhatóhoz képest meglepő jellege tett különösen érdekessé.¹³ A kutatók ekkor még mindig ritka, kivételes jelenségként írták le, a reziliensek „titkát” kutatva az egyénen belüli, mentálisan erős, sebezhetetlen személyiség jellemzőit keresték, a fejlesztés feladatának az azonosított jellemzők támogatását tekintették. Az empirikus vizsgálatok kirajzolták a reziliens egyénre, illetve gyermekre jellemző tulajdonságok hosszú listáját: aktív megküzdés, rugalmas válaszkészség, tanult leleményesség, énhatékonyság, koherenciaérzet, önkontroll, érzelmi intelligencia, szociális kompetencia, társas támogatás keresése, veszélykerülés, együttműködés, humor.¹⁴

Gordon definíciója szerint „a reziliencia a viszontagságos körülményekkel szemben megnyilvánuló képesség a boldogulásra, érlelődésre és a kompetencia növelésére. Ezek a körülmények lehetnek biológiai rendellenességek vagy környezeti akadályok. A viszontagságos körülmények továbbá lehetnek krónikusak és gyakoriak, vagy súlyos és nem gyakori válságok. Ahhoz, hogy az egyén boldoguljon, gyarapodjon, érlelődjön, kompetenciáját növelje, mozgósítania kell minden erőforrását, legyen az biológiai, pszichológiai vagy környezeti.”¹⁵ Ezen ökológiai szemléletű meghatározás szerint az egyén rezilienciája nem csak magából az egyénből fakad. Olyan viszonyfogalom, amelyben az örökölt biológiai és pszichológiai adottságok és a környezeti tényezők együttese váltja ki az adaptív reakciót, és határozza meg a reziliencia mindenkori mértékét.

A reziliencia-kutatások széles körbe való kiterjesztése új lehetőséget kínált az ellenséges környezetben, szegénységben, krónikus betegséggel élők, továbbá a katasztrofális életeseményeket, különböző traumát és veszteségeket megélt személyek vizsgálatára. Ezek rendjén egyre világosabbá vált a személyen belüli és a környezeti hatások együttes jelenléte a reziliencia érvényesülésekor. Mostanra elfogadottá vált, hogy a reziliencia a különböző rizikótényezők és az időben felkelhető védőfaktorok dinamikus kölcsönhatása során jön létre, amelyeknek egyéni, személyközi, szociális, illetve kulturális vonatkozása van.¹⁶

¹³ SZOKOLSZKY, V. KOMLÓSI, „A reziliencia-gondolkodás felemelkedése...”, 11–26.

¹⁴ Ann S. MASTEN, “Ordinary Magic. Resilience Processes in Development”, *American Psychologist* 56, 3 (2001): 227–238.

¹⁵ Kimberly A. GORDON, “The self-concept and motivational patterns of resilient African American high school students”, *Journal of Black Psychology* 21, 3 (1995): 239–255.

¹⁶ Froma WALSH, “Family Resilience. Strengths Forged through Adversity”, in *Normal Family Process* (4th ed.), ed. Froma WALSH, (New York: Guilford Press 2012), 399–427.

Szűkebb értelemben három terület kölcsönhatása nyert bizonyítást: egyéni vonások, családi erőforrás és szociális, közösségi kontextus.¹⁷

Egyéni jellemzők

Az egyéni jellemzők terén fontos szerepet játszik a magas érzelmi intelligencia, vidám természet, derűlátó beállítódás. A reziliens személyek jó eséllyel előhívják mások segítségét, képesek a megküzdési stratégiák alkalmazására, a megoldási készségek fejlesztésére. Magas önértékeléssel együtt járó reális remény és személyes kontroll érzete jellemzi, ugyanakkor önszabályozási készségekkel, pozitív beállítódással, életcélokkal, tehetséggel rendelkeznek.¹⁸ Közös jellemzőként jelenik meg az egyéni erőfeszítés, kompetenciaérzés, az ősbizalom, a kezdeményezőkézség, az elköteleződés képessége, a jó kommunikációs készség, akárcsak a koherens életnarratíva, személyes integritás érzése, értelemkeresés.¹⁹

Családi erőforrások

Az egyén pszichés-mentális jellemzői tágabb kapcsolati rendszerek kontextusába kerülésével kiterjedt a figyelem a teljes kapcsolati hálóra, beazonosítva a közeli és távoli családi kapcsolatokban rejlő lehetséges erőforrásokat. Ezek szerint lennie kell legalább egy gondoskodó szülőnek vagy egy támogató felnőttnek a tágabb családban, esetleg a szociális környezetben, aki feltétel nélkül elfogadó, érzelmileg támogató, akire lehet számítani (idősebb testvér, nagyszülő, távolabbi rokon). Pozitív hatás várható továbbá a testvérektől, házastárstól vagy élettárstól, nagyszülőktől, keresztszülőktől, nagynénik, nagybácsik, más rokonok támogató jelenlététől.²⁰

A szülő jelenléte a napszakok főbb eseményeinél (reggeli ébredés, iskolából történő hazaérkezés, étkezések, lefekvés) és az iskolai teljesítménnyel kapcsolatosan észlelt szülői elvárások megvédene az olyan egészséget veszélyeztető té-

¹⁷ Froma WALSH, "Family Resilience: A Concept and Its Application", *Family Process* 35, 3 (1996): 261–281.

¹⁸ Froma WALSH, *Strengthening Family Resilience* (3rd ed.) (New York, London: Guilford Press, 2015), 6–7.

¹⁹ Emmy WERNER, "Protective factors and individual resilience", in *Handbook of Early Childhood Intervention*, eds. Jack P. SCHONKOFF, Samuel J. MEISELS (Cambridge University Press, 2000), 115–132.

²⁰ Michael UNGAR, "The importance of parents and other caregivers to the resilience of high-risk adolescents", *Family Process* 43, 1 (2004): 23–41.

nyezőkkel szemben, mint az emocionális distressz, az öngyilkossági gondolatok és viselkedés, az agresszivitás vagy a szerhasználat.²¹ Általában pozitív előrejelző az elsődleges gondozóval való biztonságos kapcsolat, a meleg, elfogadó, érzelmi-leg támogató klíma, ugyanakkor a világos, kiszámítható, ésszerű családi szabályok és struktúra.

Szociális támasz (közösségi kontextus)

A komplex rendszerek dinamikus összefüggéseinek megértéséhez nyújt elméleti keretet Bronfenbrenner elmélete, amely a gyermeket körülvevő különböző rendszerszintek mindegyikének szerepét hangsúlyozza a fejlődési útvonal alakulásának szempontjából.²² Az egyéni jellemzőkön és a közvetlen környezeten túl a szociális kontextus és az időtényező egymással kölcsönhatásban befolyásolják a fejlődést. A szociális kontextus nemcsak a gyermeket közvetlenül körülvevő mikrorendszereket (pl. család) foglalja magába, hanem azokat a rendszerszinteket is tartalmazza, amelyekkel a gyermek nem áll közvetlen kapcsolatban, de hatással vannak a fejlődésére. Ilyen például a szülők munkahelye és a szülők informális és intézményrendszerek által nyújtott támogatottsága, valamint a makroszintek: a társadalom, a kultúra, a politika, melyek meghatározzák az előző rendszerszintek mindegyikének jellemzőit.

A reziliencia kialakulása a biztonságos közeli kapcsolatokról, serdülőkori romantikus kapcsolatokról és barátságokról, valamint a közösség (lakókörnyezet, iskola, gyülekezet, sportegyesület) által nyújtott stabilitástól és kiszámíthatóságtól is függ.²³ Csakúgy, mint a későbbiekben, a párkapcsolatokban magtapasztalt érzelmi biztonság korrekatív élmény lehet. Egy utánkövetéses vizsgálat igazolta, hogy az egyéves korokban bizonytalanul kötődő személyek egy része képes arra, hogy elsajátítson egyfajta „szerzett” biztonságos kötődési formát fia-

²¹ Michael D. RESNICK et al., “Protecting adolescents from harm: findings from the National Longitudinal Study on Adolescent Health”, *JAMA* 278, 10 (1997): 823–832.

²² Urie BRONFENBRENNER, “Developmental ecology through space and time: A future perspective”, in P. MOEN et al (eds.), *Examining Lives in Context: Perspectives on the Ecology of Human Development* (Washington, DC, American Psychological Association, 1995), 619–647.

²³ Christine WEKERLE et al. “Childhood maltreatment, cognitive functioning and close relationships”, in *The Social Ecology of Resilience: A Handbook of Theory and Practice*, ed. Michael UNGAR (New York: Springer, 2012), 187–198.

tal felnőttkori párkapcsolatai során.²⁴ A körültekintő, bölcs kapcsolatválasztás, egészséges családból származó házastárs érzelmi támogatása szintén bizonyítottan hozzájárul a felnőttkori rugalmas ellenálló képességhez.²⁵

A közösségi jellemzők körében a jó iskola, az elérhető szolgáltatások köre, a sportolási lehetőségek, a kulturális tényezők, a spirituális és vallásgyakorlási lehetőségek védő hatása nyert igazolást.²⁶

A sikeres megoldásokat használók esetében tehát olyan erőforrások, illetve támogató tényezők tárhatóak fel, amelyek együttesen óvnak a tartós károsodástól, miközben ezek a személyek sem immunisak, a probléma őket is megérinti, de nem teszi tönkre őket. A reziliencia ugyanis nem azt jelenti, hogy nincs rizikó vagy diszfunkció, hanem sikeres alkalmazkodást jelent a megpróbáltatás ellenére. Nem csupán néhány mentálisan erős egyén adottsága, hanem kiterjedt hűmán jelenség, belső személyiségvonások és külső protektív tényezők együttes megléte. Nem statikus jelenség, hanem inkább sokdimenziós tulajdonság, amelynek folyamatjellege van, időben változik.²⁷ Ez utóbbi jellemzőt utánkötéses vizsgálatok eredményei támasztották alá, melyekből az derült ki, hogy a gyermek-, vagy serdülőkorai rossz működés ellenére lehetséges a felnőttkori reziliens működés, amennyiben az érintett képes a támogató kapcsolatok megtalálására.²⁸

A kapcsolati rezilienciától a családi rezilienciáig

A tágabb kapcsolati rendszerek védő hatása a családterápia térhódításával vált ismertté. Az '50-es években részben a rendszerelméletből, részben a mélylélektan társas megközelítésű irányzatából kifejlődött családterápiás szemlélet nagyban hozzájárult annak megértéséhez, hogy a családi folyamatok hogyan csökkenthetik a stresszt, és nyújthatnak támaszt a családtagoknak a krízisekből származó nehézségek legyőzésében. Mindez a '70-es évektől kiegészült az ökológiai szemlélettel, mely szerint az individuum és a család egy közösen fejlődő ökoszisztémába szerveződik. Ebben a megközelítésben a család jellemzői: cirku-

²⁴ Glenn I. ROISMAN et al, "Earned-secure attachment status in retrospect and prospect", *Child Development* 73, 4 (2002): 1204–1219.

²⁵ Ann S. MASTEN, "Resilience in developing systems: Progress and promise as the fourth wave rises", *Development and Psychopathology* 19, 3 (2007): 921–930.

²⁶ Helen HERMAN et al, „What is resilience?“, *The Canadian Journal of Psychiatry* 56, 5 (2011): 258–265.

²⁷ Ann S. MASTEN, "Ordinary magic. Resilience processes in development" *American Psychologist* 56, 3 (2001): 227–238.

²⁸ WALSH, "Family Resilience. Strengths Forged through Adversity", 399–427.

lárís (kölcsonhatásos) okság, nonszummativítás (vagyis az egész család rendszer mindig több és más, mint tagjainak összessége), ekvifinalitás (azaz ugyanazt a végeredményt különböző folyamatok is létrehozhatják, illetve azonos folyamatok különböző egységekre különböző kimenetelű hatással lehetnek), és morfogenezis (vagyis a család szerkezetében is változik a családi életciklus során öt érő külső és belső nyomások hatására, új normákat és szabályokat teremt annak érdekében, hogy létrejöhön egy új egyensúlyi állapot). A család morfogenezisre való képessége a családi reziliencia.²⁹

Akárcsak az egyéni reziliencia esetében, a családi reziliencia kezdeti kutatásait is a betegségközpontúság határozta meg. Az első vizsgálatokat pszichiátriai betegséggel küzdő és egészséges személyek családjában végezték. Míg egyes betegek élettörténetéből kiderült, születésükkor a családjuknak súlyos veszteséggel kellett megküzdenie (pl. egyik nagyszülő halálakor születtek), addig természetesen voltak ilyen helyzetben született egészséges emberek is, azaz vannak olyan családok, amelyek jól tudnak alkalmazkodni a súlyos életeseményekhez anélkül, hogy tagjai megbetegednének.³⁰ További vizsgálatok ráirányították a figyelmet arra a látszólag ellentmondásos jelenségre is, hogy krízisben jobb lehet az egyéni teljesítmény, javulnak a családi kapcsolatok, megerősödik a remény.³¹

A családi „normalitás” elképzelését korábban két olyan mítosz tartotta fenn, amelyeket az utóbbi évek reziliencia-kutatásainak eredményei sorban megkérdőjeleztek. Az egyik ilyen mítosz arra vonatkozik, hogy az egészségesen működő családok problémamentesek. Ez a medikális szemléletű, a probléma hiányára fókuszáló megközelítés teljesen figyelmen kívül hagyja az egészséges működéshez szükséges pozitív jellemzőket. Ma már széles körben elfogadott, hogy nincs problémamentes család, mert minden családnak meg kell küzdenie a megpróbáltatások, veszteségek különböző formáival, a különbség inkább azok súlyosságában és időbeli előfordulásukban van. Az egészségesen működő családokat nem problémamentességük, hanem a megküzdési és problémamegoldó képességük különbözteti meg a diszfunkcionális családoktól. A második mítosz a családi szerepekre, a családban élő személyekre vonatkozik. Sokáig tartotta magát az a feltételezés, hogy a gyermekek kizárólag a hagyományos értelemben vett családi felállásban fejlődhetnek egészségesen, ahol mindkét szülő jelen van, az

²⁹ BÉKÉS, „A reziliencia-jelenség...”, 215–228.

³⁰ Froma WALSH, „Concurrent grandparent death and birth of schizophrenic offspring. An intriguing finding”, *Family Process* 17, 4 (1978): 457–463.

³¹ Lásd: Steven J. WOLIN, Sybil WOLIN, *The resilient self: How survivors of troubled families rise above adversity* (New York: Villard, 1993)

apa a kenyérkereső, az anya hangsúlyosan a gyermekneveléssel, háztartással van elfoglalva. Az elmúlt évtizedek kutatásai rendjén bizonyítást nyert, hogy a hagyományos, kétszülős, nukleáris családi struktúrán túl számos más családi formában lehetséges az egészséges lelki fejlődés, mert annak alapfeltétele az egészséges családi működés és reziliencia.³² A normális-patológiás tengely helyett a jól funkcionáló családok kerültek a kutatási fókuszba. E szempontváltás eredményeként körvonalazódtak azok az alapvető családi készségek, amelyek feltételei a családi stabilitásnak és testi, lelki egészségvédelemnek: kohézió, rugalmasság, nyílt kommunikáció, jó problémamegoldó készség.³³

Az újabb reziliencia-kutatások azt is igazolták, hogy a határok között történő stresszkitettség jobb megjósolója a rezilienciának, mint az erős stressz, vagy annak teljes hiánya, mert az optimális stresszszint által az egyén védetté válik a komolyabb stresszel szemben.³⁴ Családi vonatkozásban ez azt jelenti, hogy azok a családok és tagjaik fognak sikeresen megküzdeni a nehézségekkel, akik időről időre megtapasztalják a sikeres megküzdés módját, lehetőségeit, a reziliencia ugyanis a viszontagságokon, nehézségeken át, nem pedig azok hiányában alakul ki.

A családi reziliencia a család megbirkózásának képessége a családi életciklus-váltásokkal együtt járó, megjósolható normatív krízisekkel, mint pl. egy gyermek születése vagy felnőtté válása, és a nem várt, súlyos eseményekkel, úgynevezett paranormatív krízisekkel, mint amilyen pl. a szülők válása vagy az egyik szülő korai halála. Az, ahogyan a család mint funkcionális egység reagálni tud egy gyászhelyzetre vagy a családi struktúra átrendeződésére, komoly befolyással lesz a családtagok rövid- és hosszútávú megküzdési, alkalmazkodási módjára.³⁵ A krízisek ugyanis nem csak az egyént, hanem a teljes családi rendszert érintik, átrendeződésre, alkalmazkodásra kötelezik. Ezt az összefogást és közös megküzdést, a családi rezilienciát a családon belüli és kívüli faktorok határozzák meg, akár csak az egyén esetében. A továbbiakban a családi rezilienciát befolyásoló belső tényezők áttekintését adjuk.³⁶

³² WALSH, "Strengthening Family Resilience...", 14–17.

³³ David H. OLSON, "Circumplex Model of Marital and Family Systems: Assessing Family Functioning", in *Normal family processes*, ed. Froma WALSH (New York: Guilford Press, 1993), 104–137.

³⁴ Mark D. SEERY, "Resilience: A Silver Lining to Experiencing Adverse Life Events?", *Current Directions in Psychological Science* 20, 6 (2011): 390–394.

³⁵ Froma WALSH, "Family Resilience. Strengths Forged through Adversity", in *Normal Family Process*, ed. Froma WALSH (New York: Guilford Press, 2012), 399–427.

³⁶ WALSH, "Strengthening Family Resilience...", 14–19.

A reziliens családok jellemzői

A családi rezilienciát befolyásoló tényezők közé tartozik a család hiedelemrendszere, szervezési mintázatai, valamint kommunikációs és problémamegoldási képessége. Lényeges megállapítás, hogy ezek a faktorok dinamikus kölcsönhatásban vannak egymással, és magukba foglalják az erőket és erőforrásokat, amelyekkel a család rendelkezik és használ a családi reziliencia erősítésére, kibontakozására. Alkalmazásuk a család értékrendjének, erőforrásainak, problémáinak és céljainak függvénye.³⁷

A családi hiedelmek rendszere

Az ember a különböző családi hiedelmeken keresztül szerez benyomásokat a világ milyenségéről. A hiedelmeket olyan szemüveggént használjuk, amelyen keresztül rátekintünk egyes eseményekre, látunk vagy nem látunk lényeges dolgokat. Az a mód, ahogyan a családok, családtagok problémáikra, szenvedéseikre és lehetőségeikre tekintenek, nagymértékben befolyásolja a megküzdést és a helyzet fölötti uralmat, vagy a diszfunkciót és a kétségbeesést. A hiedelmek többgenerációs, kulturálisan, hitelvileg meghatározottak, és családi, társas közegben mutatkoznak meg.

A családi rezilienciát erősíti a problémamegoldás, a felépülés és a növekedés lehetőségeinek családon belüli magtapasztalása, átadása. A nehéz helyzetek értelmezése, az azokhoz való reményteli, pozitív hozzáállás kialakítása, valamint a transzcendens, spirituális értékek és kapcsolatok megőrzése szintén a reziliens családok jellemzője.

A viszontagság, nyomorúság értelmezése

Az egyén kapcsolati rendszerben való szemlélése, valamint a sebezhetetlen egyén ideáljának változása hívta életre azt a belátást, hogy időről időre mindenkinek szembe kell néznie különböző nehézségekkel, feladatokkal. Ha a személyes küzdelem nem marad az egyén magánügye, hanem a tapasztalatok, kétségek, félelmek megoszthatóak a családi rendszerben, az bizony mentőöv lehet a krízisben. A családban megélt kölcsönös támogatás, bizalom, elköteleződés ugyanis segíti a rugalmas alkalmazkodást.

³⁷ WALSH, "Family Resilience...", 399–427.

A szenvedés, a baj az élet velejárójaként való felfogása nagyban segíti a családtagokat abban, hogy a nehézségek értelmezhetővé váljanak a dolgok a kedvezőtlen alakulásakor. Ha egy család nem ragaszkodik az ideális családképhez, akkor a felmerülő problémák kevésbé fognak hibáztatással, szégyennel, bűnbak-keltéssel járni. A családi életciklus váltással együtt járó változások, veszteségek, kihívások megértése segíti a nehéz átmeneti időszakok megélését és az új életciklushoz való alkalmazkodást. Ugyanakkor fontos elfogadni a családon belül az egyéni sérülékenységet, azt, hogy bizonyos történések jobban megviselik a család egyes tagjait, mint a többieket.³⁸

Bizonyítottnak azok a családok hatékonyabbak egy kritikus időszakban, akik a nehézségeket tágabb összefüggésben tudják értelmezni, a krízist pedig olyan feladatként értékelni, amely kezelhető, kiszámítható, megmagyarázható. Fontos a felépülés lehetőségeinek számbavétele, mert ez felerősíti a család kontrollérzetét, a pozitív családi önképet, tompítva az esetleges szégyent. Az okkeresés, értelemtalálás családi, kulturális, vallási vonatkozásai megjelennek a *hogyan történt ez velünk?* kérdésben. Ha vannak erre vonatkozó, akár több generáción áthagyományozódott, családi tapasztalaton alapuló megnyugtató válaszok, azok nagyban segítik a reményt, csökkentik a félelmet. A jövőre vonatkozó elvárások, katasztrófát előrevetítő félelmek a *mi fog történni velünk?* típusú kérdésekben jelennek meg. A válaszkeresés kapcsán fontos a helyzet alapos feltárása, a feladatok és a lehetőségek minél pontosabb számbavétele és az aktív megküzdési stratégiák számbavétele.³⁹

Derúlátó szemlélet a nehézségek leküzdésében

A remény rendkívül fontos a léleknek: energiát biztosít a nehézségek legyőzéséhez szükséges erőfeszítésekhez. Általa a legnehezebb időszakban is el lehet képzelni egy jobb jövőt, amely a lehetőségek kihasználásával, az akadályok leküzdésével érhető el. Bár az optimista beállítódás, hozzáállás önmagában nem hosszabbítja meg az élettartamot, mégis védő hatása van, mert csökkenti az ártalmakat, növeli a sikeres kimenetek lehetőségét, hangsúlyozza az életminőség

³⁸ W. Robert BEAVERS, Robert B. HAMPSON, "Measuring Family Competence: The Beavers Systems Model", in *Normal family process*, ed. Froma WALSH (New York: Guilford Press, 2003), 549–580.

³⁹ Janice Winchester NADEAU, "Family construction of meaning", in *Meaning reconstruction and the experience of loss*, ed. Robert NEIMEYER (Washington, D. C., American Psychological Association, 2001), 95–111.

és a kapcsolatok fontosságát. Az optimizmus tanulható, fejleszthető a sikeres működés megtapasztalásával, és nagyban hozzájárul az önbizalom erősítéséhez, új kompetenciák fejlesztéséhez, a kezdeményező készséghez és kitartáshoz.⁴⁰

A nehéz helyzetekkel való szembenézés, megküzdés olykor nagy bátorságot és sok bátorítást igényel. Rendkívül fontos a családtagok közti támogató, bátorító jelenlét, illetve a barátok, környezet pozitív példája, amely segít uralni azt, amit lehet, illetve elfogadni a megváltoztathatatlant. Ugyanakkor fontos védelmet nyújtanak a normák, rítusok (hétköznapi, szabadidős, ünnepi, átmeneti), családi identitás megléte, a családi történetek és a koherens narratívák.

Transzcendencia és spiritualitás

A vallásosság jelentősége igen nagy a stresszt okozó helyzetek értékelésében. Eddig három kiemelkedő jelentőségű, a megküzdés egész folyamatára és következményeire is nagy hatással bíró vallásos összetevő nyert bizonyítást. A vallás értelmet és szándékot ad az eseményeknek, megszenteli az eseményt, és beemeli Istent a megküzdésbe.⁴¹

A vallásos világnézet koherenciát, értelmet lát a világban, és olyan Istenben való hiten alapul, aki az embert ismeri és szereti. Az értelemtalálásnak különös jelentősége van a nehéz, kontrollálhatatlannak látszó élethelyzetekben, fenyegettség, súlyos veszteségek idején. A spirituális lencse használata az események értékelésében holisztikus és növekedésorientált nézőpontot jelent, amelyben az ember felismeri a szituáció átmeneti jellegét, tudatosítja saját megküzdési korlátait, és más, szélesebb távlatba helyezi az aktuálisan megélt szenvedést okozó eseményt.⁴²

A fájó esemény Isten terveibe való illesztése, pozitív jelentéssel való ellátása, azaz átkeretezése jelentős hatással bír a stratégia választására és a megküzdő viselkedésmódok meghatározására. Azonban érdemes figyelembe venni azt is, hogy a vallásosság hatása nem mindig pozitív. A szigorú istenkép és az éretlenebb hit az egyént arra indíthatja, hogy az eseményt Isten büntetésének vagy a gonosz művének tekintse. Ez pedig egyrészt súlyos büntudatot gerjeszthet, amely

⁴⁰ BEAVERS, HAMPSON, "Measuring Family Competence...", 549–580.

⁴¹ Annette MAHONEY et al. "Religious coping by children and adolescents: Unexplored territory in the realm of spiritual development", in *The handbook of spiritual development in childhood and adolescence*, eds. Eugene ROEHLKEPARTAIN et al (Thousand Oaks, CA: Sage Publications, 2006), 341–354.

⁴² Ld. Bernard SPILKA et al., *The psychology of religion* (London: Guilford Press, 2003).

jó esetben segíti a megküzdést, rossz esetben pedig tehetetlen vergődésre kényszeríthet, másrészt pedig a reménytelenség, tehetetlenség érzését erősítheti.⁴³

Az erőforrások számbavétele rendjén a vallásosság adta támogató közösség, az Istennel való szoros kapcsolat tudata és a szerető, vigasztaló istenkép birtoklása komoly erőforrásként jelenik meg a megküzdés során.⁴⁴

Kulcskérdés, hogy közös-e, családi-e ez a hit? Hiszen ha a családban közös feladatként tekintenek a problémára, akkor összefogó, egyesítő erővé lehet még a legnagyobb nehézség is. Együtt könnyebb éltetni a reményt, könnyebb a jövőre gondolni. A közösen vallott és gyakorolt hit, a transzcendens segítségbe vetett bizalom értelmet és célt ad a problémákon és a földi léten túl is, tágabb kontextusba ágyaz, segít elviselni a bajt, ad egyfajta megnyugtató választ a miért-re. Tartást és kitartást ad, a lelki egészség fenntartásában is egyértelműen védő hatású minden vallásos hitgyakorlat: ima, ünnepek, vallásos családi és közösségi élmények.⁴⁵

A reziliencia paradox jelensége mutatkozik meg abban, hogy a legnehezebb időkben képessé válunk a legjobbat kihozni magunkból. Egy krízis váratlan fejlődést eredményezhet, mely jelenséget a szakirodalom poszttraumás növekedésként említi.⁴⁶ A reziliens családok képesek új fontossági sorrend felállítására, a kapcsolatok újraértékelésére, akár az életcélok újrafogalmazására, ha a helyzet azt kívánja. Ez a szociális felelősségérzet erősödését, illetve mások megsegítésének szándékát eredményezheti azt követően, hogy a krízisből sikerült kijutni.

A család szervezési mintázatai

A család szervezési mintázatait elsősorban a szereposztás rugalmassága és a kötődések minősége határozza meg. A krízisek többször, akár újból és újból próbára teszik, megbontják az egyensúlyt. Nagy rugalmasság kell ahhoz, hogy a családtagok képesek legyenek egymást kiegészítve együttműködni és ismételten megtalálni az egyensúlyt. A kölcsönös támasz és elkötelezettség, egymás határa-

⁴³ HORVÁTH-SZABÓ KATALIN, „Vallásosság és megküzdés”, in HORVÁTH-SZABÓ KATALIN, *Vallás és emberi magatartás* (Piliscsaba: Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kara, 2007), 31–61.

⁴⁴ Vö. Kenneth I. PARGAMENT, *The psychology of religion and coping* (London, New York: Guilford Press, 1997)

⁴⁵ WALSH, „*Family Resilience...*”, 399–427.

⁴⁶ Richard G. TEDESCHI, Lawrence G. CALHOUN, „Posttraumatic growth: Conceptual foundations and empirical evidence”, *Psychological Inquiry* 15, 1 (2004), 1–18.

inak és sajátos reagálási módjának az elfogadása és tisztelete az a tanulási folyamat, amely fenntartja a rezilienciát.

Alkalmazkodó rugalmasság: stabilitás és flexibilitás

A reziliens családok jellemzője a változásra való nyitottság képessége. Ez azt jelenti, hogy egy életciklusváltásnál vagy egy akut krízisben a család képes újra-szerveződni, az új feladatoknak átmenetileg vagy hosszú távon megfelelni. Ám ez csak akkor tud megfelelően működni, ha a változások idején is van kellő stabilitás a család működésében, azaz tetten érhető a folytonosság, kiszámíthatóság, élnek a rítusok, és lehetőség szerint megvan a napi rutin. Ezek megléte, folyamatos használata bizonyítottan védi a családokat attól, hogy krízis idején teljesen szétzilálódjanak, a mindennapok feladatait szem elől té vesszék. A reziliencia tehát nem más, mint a stabilitás és a változás egyensúlyban tartása.

Nehéz, megterhelő időkben rendkívül fontos egy erős, felelősségteljes felnőtt jelenléte a családban, aki kézben tudja tartani a nevelést, illetve képes a gyermekek és a sérülékeny családtagok védelmére. Különösen nagy erőforrás tud lenni krízis idején, ha a családon belül a szülők jó, együttműködő párkapcsolatban élnek, mert ennek megtartó ereje védelemként szolgál a többi családtag számára is.⁴⁷

Kohézió, kötődés

A családi kohézió a családtagok egymás iránt táplált érzelmi kötődéseként határozható meg. Olyan speciális koncepciók és változók teszik a családi kohéziót leírhatóvá, mint az érzelmi kötődés, családtagok közötti határok, koalíciók, idő és tér személyes és közös használata, barátok beengedése a családba, döntéshozatalba való bevonás, valamint személyes, családi érdeklődés és szabadidőtöltés lehetősége.

A családi kohézió tehát arra vonatkozik, hogy a családtagok miként tartják egyensúlyban az együttléteket és az elkülönülést. A családon belüli kohézió mértéke a szétesett és az egybefonódott szélsőségek között helyezkedik el, egészséges változata mindenki számára elfogadható. Rendkívül fontos az egyéni igények, a különbözőségek tiszteletben tartása, illetve az érzelmi, térbeli differenciálódás lehetősége, családon belüli, az egyes generációkat elválasztó (szülők, gyermekek, nagyszülők), illetve a külső, a családi rendszert védő határok fgyeembe vétele.

⁴⁷ WALSH, "Family Resilience...", 399–427.

Kritikus időszakban a családokban olyan feszültség keletkezhet, amely félreértések, veszekedések, egyes kapcsolatok megszakadásához vezethet. Mégis, ezek a megterhelő időszakok, akárcsak az életveszélyes események, lehetőséget adhatnak a sérült, elidegenedett kapcsolatok rendezésére és a megbékélésre.

Szociális és gazdasági erőforrások

Nehézség idején a rokonok, barátok, szociális környezet, vallási közösség érzelmi és tárgyi támasza felbecsülhetetlenül fontossá válik. Fiatalok sikeres megküzdésében szerepet betöltő példaképek és mentorok fontosságát számos vizsgálat igazolta. Az emberi kapcsolatokon túl a házi kedvencek támogató jelenléte számos gyógyító és rehabilitációs program alapját képezi.

A bajba jutott családok anyagi biztonsága gyakran veszélybe kerül. A leggyakoribb feladat a család és a munka közötti egyensúly megteremtése, de vannak olyan megpróbáló helyzetek is, amikor az egyik vagy mindkét kenyérkereső elveszíti a munkahelyét, mert nem tudja ellátni munkáját. Ez különösen veszélyeztető, ha gyermekeit egyedül nevelő szülőről van szó.

A családok rezilienciájához nagymértékben hozzájárul a szociális segítők jelenléte, a tágabb intézményrendszer elérhetősége, átláthatósága, illetve intézményi erőforrások ismerete, igénybevétele.

Kommunikációs folyamatok és problémamegoldó képesség

Minden kommunikációs aktusnak, így a családon belüli kommunikációnak is van egy tartalmi szintje (tényközlés, véleménynyilvánítás, érzelmek kifejezése) és egy kapcsolati szintje (értelmezés, jóváhagyás, informál a kapcsolat minőségéről). A jól működő családok kommunikációjának jellemzői: beszéd és meghallgatás váltakozása, őszinte én-közléseket tartalmaz, világos és kongruens, folyamatos, tiszteletteljes.

A családi kommunikáció magában foglalja a hiedelmek átadását, az érzelmek kifejezését és a problémák megoldásának folyamatát.⁴⁸

Világos kommunikáció

A nyílt, direkt üzenetek (szavak és testbeszéd összehangoltsága) nagymértékben segítik a család funkcionalitását. A zavaros, elmosódott, ellentmondásos

⁴⁸ WALSH, "Strengthening Family Resilience...", 91–97.

közlések ártalmasak, mert bizonytalanságot generálnak, a családi tabuknak, titkoknak bizonyítottan megbetegítő következményei vannak. Ezért a megpróbáltatások idején is fontos a félreérthető információk tisztázása, a meglévő, és az új szabályok, szerepek átbeszélése, betartása. A család minden tagjának joga van tisztában lenni azzal, hogy mi történt, és mi a terv arra nézve, hogy a kritikus helyzetet megoldják, átvészeljék. Különösen fontos a gyermekek fejlettségi szintjük szerinti tájékoztatása, lehetőség szerinti megnyugtató, hiszen a nehézségekkel a maguk módján nekik is meg kell küzdeniük, következményeit elviselniük.

Az érzelmek nyílt kifejezése

A támogató családi légkör nem a negatív érzelmek elfojtását, hanem az érzelmek (öröm és bánat, hála és harag, reménykedés és félelem) megoszthatóságát jelenti. A kölcsönös empátia elengedhetetlenül fontos nehézség idején: a ki-elégítetlen szükségletek, igények megfogalmazása, azok meghallgatása és szóval, tettel való reagálás. Ezt segíti a különbözőségek elismerése, a negatív érzelmek kifejezhetősége, az érzelmek és a cselekedetek jogosságának elismerése, a hibáztatás és a bűnbakképzés elkerülése, a pozitív interakciók támogatása, a nyugalom megélésének lehetősége.

Együttműködő problémamegoldás

A problémamegoldás kiindulópontja a problémák azonosítása, a stresszorok, kényszerítő körülmények, lehetőségek, erőforrások számbavétele. Nagy segítség lehet a családi ötletbörze, amikor az egyes családtagok elmondhatják saját elképzelésüket, lehetséges vállalásukat a közös megoldásokban. Fontos a családtagok döntéshozásban való részvétele, melynek rendjén meg kell jelennie a kompromisszumkészségnek, korrektségnek, kölcsönösségnek.

A helyzet feletti kontrollt erősíti a célokra való összpontosítás, a helyes lépések megtétele, a korábbi hibákból, veszteségekből való tanulás, a jövőbeli problémák elkerülésére való terv, vagy az azokra való felkészülés, illetve alternatív megoldások számbavétele.

Gyakorlati alkalmazhatóság

Mára a reziliencia szemlélete mind a prevenciós munkában, mind a krízis-intervenciós tevékenységekben jól alkalmazható. A prevenció legkiemelkedőbb területei az ifjúsági lelki egészségvédelem, a házasságra, családi életre való felké-

szülés, majd a házasság-gazdagítás, illetve a családi életciklus-váltásokra fókuszáló programok. Ezek mind az egyéni és a családi önismeretre, az egyéni és családi erőforrásokra építenek, céljuk a stabilitás megerősítése.

A krízisintervenciók rendjén alkalmazott rezilienciaszemléletnek szintén van létjogosultsága. A különböző veszteségek (halál, válás, munkanélküliség), a krónikus betegség és beteggondozás, a hátrányos helyzetű családok gondozása, az ember által okozott szenvedés (bántalmazás, elhanyagolás) vagy természeti katasztrófa idején rendkívül fontossá válik a reziliens működés. Az adaptációs képességek folyamatos karbantartására, a hétköznapi krízisek, illetve az élet velejárójaként bekövetkező nagyobb nehézségek leküzdése érdekében szükség van a céltudatos, önirányító élet, az együttműködő, toleráns magatartás készségére, mely az adott személyiségjegyeken túlmenően jó eséllyel tanulható. A reziliens alkalmazkodáshoz ugyanis alapvető szükség van az erősségek ismeretére, a pozitív érzelmek megélésére, és a negatív érzelmek elfogadására, kibírására is.

Krízisintervencióban fontos irányelv, hogy a családi és közösségi erőforrások mozgósítása hatékonyabb, mint a segítő technikáinak bevetése. Lényeges, hogy fókuszba kerüljenek a megoldási lehetőségek és a meglévő kompetenciák. Fontos a családtagok méltóságának és érdemeinek elismerése, a szégyen, hibáztatás csökkentése, a stigmatizáció, tabuk oldása, a családtagok közti kommunikáció, együttérzés, társas támasz segítése, az erősségek, erőforrások, illetve a sebezhetőség, korlátok azonosítása, a krízis új értelmezési keretbe helyezése, a különböző tapasztalatok (egyéni, családi, transzgenerációs) integrálása.

A reziliencia definiálásának komplexitása miatt komoly kihívást jelentő feladatnak bizonyult a megbízható és érvényes mérőeszköz kidolgozása. Míg a nemzetközi szakirodalomban számos, a reziliencia mérésére kidolgozott kérdőív található, magyar nyelvterületen ezidáig két mérőeszköz került adaptálásra.

A tíztételes Connor–Davidson-féle rezilienciaskála (amelyet a magyar szakirodalom 10-tételes Connor-Davidson Reziliencia Skálaként ismer, az angol-szász szakirodalom pedig így rövidíti: CD-RISC) egydimenziós változatának kidolgozása Campbell-Sills és Stein nevéhez köthető. A 10 tételes CD-RISC spanyol mintán történő adaptációs vizsgálata igazolta a skála egydimenziós jellegét, továbbá bizonyította, hogy a kérdőív rövidített változata a reziliencia mérésének megbízható és érvényes eszköze, mind az eredeti angol, mind a spanyol változatban.⁴⁹ Járai és munkatársai kutatása megerősítette, hogy a CD-RISC rövidített, 10 ítemes magyar változata megfelelő pszichometriai tulajdonságokkal

⁴⁹ Blanca NOTARIO-PACHECO et al., „Reliability and validity of the Spanish version of the 10-item Connor-Davidson Resilience Scale (10-item CD-RISC) in young adults”,

rendelkezik, magas szintű reliabilitási és validitási értékeivel jól használható a reziliencia mérésére.⁵⁰

A Connor–Davidson-féle rezilienciaskála 25 tételű változatának magyar mintán történő adaptációját, reliabilitásának és validitásának vizsgálatát Kiss és munkatársai végezték el és adták közre. Kutatásuk eredményei rámutatnak arra, hogy a reziliencia számszerűsíthető és egészségi állapot által befolyásolt. A skála rövid és egyszerű eszköz a reziliencia mérésére, a kitöltés és az értékelés rövid időt vesz igénybe. A kérdőív megfelelő mérőeszköznek bizonyult klinikai és kutatási területeken egyaránt.⁵¹

A reziliencia-gondolkodás gyakorlati fontosságát a segítő szakemberek számára az adja, hogy a korábbinál hatékonyabb beavatkozást tesz lehetővé az elismerten komplex folyamatokba. A reziliencia tétje az, hogy a változás örök és elkerülhetetlen folyamatában az egyének és közösségek képesek legyenek a fenyegető zavarok elhárítására és olyan stabilitási pontok fenntartására, amelyek lehetővé teszik a társadalomba és a természetbe ágyazott kiegyensúlyozott működésüket.

Health and Quality of Life Outcomes, 9 (2011): 63., <https://link.springer.com/article/10.1186/1477-7525-9-63>, letöltve: 2018. november 30.

⁵⁰ JÁRAI Róbert, VAJDA Dóra, HARGITAI Rita et al., „A Connor-Davidson Reziliencia Kérdőív 10 ítemű változatának jellemzői”, *Alkalmazott Pszichológia* 15, 1 (2015): 129–136.

⁵¹ KISS Enikő Csilla, VAJDA Dóra, KÁPLÁR Mátyás et al., „A 25-ítemű Connor-Davidson Reziliencia Skála (CD-RISC) magyar adaptációja.” *Mentálhigiéne és Pszichoszomatika* 16, 1. sz. (2015): 93–113.

Tódor Csaba¹

A liturgia teológiai lehetőségei. A liturgia befolyásoltsága

Bevezetés

Ebben a tanulmányban megpróbálom összefoglalni a liturgiát befolyásoló teológiai áramlatok alakulását az elmúlt évszázadban. Bár az unitárius liturgia lényegesen nem változott, valószínűleg megérett az idő a változtatásra, éppen ezért a folyamatok beazonosítása és elemzése fontos lépés lehet a liturgia megújításában. Ha úgy tekintjük a liturgiát, mint ami az „egyház nyelvezete”, akkor ez a megújító beavatkozás korántsem egyértelmű. A liturgia teológiájának módszere bevezetése lehet annak, hogy napjaink társadalmi folyamatainak kontextusában miként nyúljunk egyáltalán a liturgia megújításához. Ez a tanulmány ilyenképpen egy bevezetés és kísérlet, amelyet remélhetőleg még sok hasonló tanulmány, értekezés, interdiszciplináris megközelítés követ.

Lev Tolsztoj a *Vallomások*ban elmeséli, hogy az egyik barátja miként szakított keresztény hitével:

Egy vadászat alkalmával, amikor ő huszonhat éves volt, az éjjeli szállásnak előkészített helyen letérdelt, hogy elmondja az esti imáját, a gyermekkora óta gyakorolt szokásának megfelelően. A bátyja, akivel együtt vadásztak, kissé odébb hevert a szénán, és nézte, amint ő térdepelt. Miután elmondta az imát és lefeküdtek, a bátyja így szólította meg: *te ezt még mindig csinálsz?* Aztán többet nem szóltak egymáshoz. De attól a naptól kezdve többet soha nem mondta el az esti imát, és többé templomba sem ment. Negyven éve annak, hogy nem imádkozik, nem jár a templomba, nem áldoz. És egyáltalán

¹ TÓDOR Csaba (1976–) 1999-ben szerzett lelkészi oklevelet az Egyetemi Fokú Protestáns Teológiai Intézetben, teológiai tanulmányaival párhuzamosan a Romániai Moreno Társaság keretében pszichodráma-képzésen vett részt, felsőfokú csoportvezetői képzést szerzett. Az angliai Manchesteri Egyetemhez tartozó Partnerhsip for Theological Education intézetében végezte mesteri és doktori tanulmányait, doktori disszertációját 2017-ben védte meg.

nem azért van ez, mert ismeri a bátyja meggyőződését, és abban követni akarta őt, vagy bármilyen más lelki döntést hozott volna, hanem egyszerűen azért, mert bátyja szavai úgy hatottak, mintha egy újjával hozzáért volna egy saját súlyától eldőlő falhoz.²

Ez a hit állapotának egy olyan személyes megvallása, aminek mindannyian tudatában vagyunk, látjuk, és mégis roppant nehéz ezt az állapotot megélni, ezzel szembenézni, ezt mérni. Különösen nekünk, lelkészeknek nehéz erről beszélni egyre fogyatkozó templomi hallgatóságunk láttán. Ezt nevezik modern kori vallásos kiábrándultságnak.³ Azt hiszem, hogy egyre nyilvánvalóbb, számomra mindenképpen az, főleg amióta városi gyülekezet lelkésze vagyok, hogy a társadalmunk vallási vonatkozás nélkül működik, legalábbis jelentős mértékben.⁴ Ez az állítás bizonyos földrészekben vagy kultúrákban árnyalható. Ennek ellenére az sem állítható egyértelműen, hogy erdélyi társadalmunkban túl sokan vannak olyanok, akik nyíltan kimondják, vállalják, kiállnak amellett, hogy nem hisznek Istenben, illetve azt sem tudjuk egészen pontosan, hogy hányan vannak, akik hisznek, és többen vannak-e, mint azok, akik nem hisznek.⁵ Még abban sem vagyunk biztosak, hogy hány ember számára probléma egyáltalán a hit vagy a hitetlenség kérdése. Ezek az állítások, szempontok viszont a liturgiával való foglalatosságunkban egyáltalán nem elhanyagolhatóak.

David Pailin rendszeres teológus szerint napjaink teologizálásának nehézsége oda vezethető vissza, hogy a tudományos világnézet és értelmezés fejlettsége annyira befolyásolja világnézetünket, hogy a természeti világ teista értelmezése egyre valószínűtlenebb. A teológia ezzel a helyzettel szembe kell nézzen tehát, ami alapjaiban megrendíti egy alkalmas, használható istenfogalom megfogalmazásának lehetőségét.⁶ Ezt a folyamatot a modernitás adventjének nevezik, ami tulajdonképpen egy átmenetet jelent két világnézet között. Az egyik nézet szerint a kozmosz az a naiv, szakrális homogén univerzum, ami tartalmazza mind-

² Vö. Don E. SALIERS, "On the 'Crisis' of Liturgical Language", *Worship* 44 (1970): 399, idézve Leo TOLSTOJ, *A Confession, The Gospel in Brief, and What I Believe*, trans. Aylmer MAUDE, London, 1940, 5. (Az orosz eredeti angol fordítását a szerző magyarította – T. Cs.)

³ Peter DEWS, *The Limits of Disenchantment: Essays on Contemporary European Philosophy* (London:Verso, 199), 29–33. 210.

⁴ Graham HUGHES, *Worship as Meaning: A Liturgical Theology for Late Modernity* (Cambridge: Cambridge University Press, 2003), 231.

⁵ Peter COLEMAN, ed., *Ageing, Ritual and Social Change* (Surrey: Ashgate, 2013).

⁶ David PAILIN, *The Anthropological Character of Theology: Conditioning Theological Understanding* (Cambridge University Press, 1990), 178.

azt, ami az ember számára jó, s amiben értelmes és erkölcsi rend uralkodik. A másik nézet szerint a kozmoszt az egyén teremti meg belső szükségleteinek megfelelően és azok értelmezése nyomán. Ez az egyénileg teremtett kozmosz belülről kifelé jön létre.⁷ A modernitás adventje kifejezés e két világnézet közötti átmenetet érzékelteti.

Tekintettel arra, hogy jelen tanulmány célja elsősorban a protestáns liturgia kontextusával foglalkozik, ezért fontosnak tartom William Hutchison idevonatkozó megállapításait. Hutchison az amerikai protestantizmus három fő jellemvonását emeli ki, amelyek azért is érdekesek, mert ránk, erdélyi unitáriusokra is jellemzőek.⁸ Az első és egyben a leglátványosabb sajátosság az a próbálkozás, ahogy a vallási fogalmakat és a liturgiánkat megpróbáljuk összekapcsolni a bennünket körülvevő kulturális kontextussal. Ennek a törekvésnek komoly tétje van: tulajdonképpen itt a vallásnak a kultúrával és általában a bennünket körülvevő világgal, a tudományos, politikai és gazdasági környezettel való kapcsolatteremtésről van szó. Az egyház a liturgián keresztül is igyekszik élő kapcsolatot teremteni azzal a valósággal, amiben él. A második jellemvonás a protestánsok azon meggyőződése, hogy Isten immanens módon van jelen a világban, benne van a kulturális folyamatokban, sőt azok által is megnyilatkozik. A harmadik sajátosság pedig az a meggyőződés, hogy az emberi társadalom tökéletesedik, fejlődik, Istenországa felé tart.⁹ Hutchison úgy látja, hogy a 20. század első évtizedeiben ez a három jellemvonás – a modernitáshoz való alkalmazkodás, az immanencia, a fejlődéseszmé gondolata – megjelent az amerikai protestáns szószékek több mint egyharmadán, illetve a teológiai és vallásoktatási intézmények több mint a fele nyíltan hirdette ezeket.¹⁰

Napjainkra ez a helyzet megváltozott mind az amerikai protestánsok, mind az 1989-es változások utáni erdélyi unitáriusok között. A globalizációs törekvések alapjaiban megingatták a nyugati kultúra isteni beágyazottságába és kulturális felsőbbrendűségébe vetett hitét. Ilyen értelemben egyáltalán nem volt véletlenszerű, amikor a 20. század elején Karl Barth kijelentéseivel „kézigránátot dobott a teológusok játszótérére”.¹¹ Ennek aztán az lett a következménye, hogy a huszadik század közepére a liberális eszméket kiszorította az öngazolásra hasz-

⁷ Charles TAYLOR, *Sources of the Self: The Making of the Modern Identity* (Cambridge University Press, 1989), 149–152.

⁸ William R. HUTCHISON, *The Modernist Impulse in American Protestantism*, second edition (Oxford University Press, 1982), 2.

⁹ HUTCHISON, *The Modernist Impulse*, 3.

¹⁰ Uo., 3–4.

¹¹ Karl BARTH, *How I Changed My Mind*, (Richmond: John Knox Press, 1966), 25.

nált isteni szó.¹² Nyilvánvaló, itt most nincs helye annak, hogy a huszadik század közepén a teológiai áramlatok alakulását vizsgáljam, viszont fontos mindenképpen megemlíteni a bibliai tekintély visszaemelését a neobarthiánus áramlatokban, amelyek igei megalapozással a bibliához való erős visszatérést mutatnak. Ez egyrészt a nyugat-európai szekularizáció kontextusában fontos támpontot jelentett a keresztyény felekezeteknek, másrészt a szocialista marxizmus kontextusában Közép-Kelet-Európában jelentette a vallásosság egyfajta túlélését az ige-teológiákban, mint fundamentumban. (És itt nem fundamentalizmus értendő!) Emellett természetesen nem elhanyagolható Paul Tillich filozófiai teológiája sem, amely a 19. század végi egzisztencializmusban gyökerezik, és hidat akart építeni a 20. század eleji kataklizmák és az összeomlóban levő hegeli filozófiai optimizmus között.¹³ A mi tájainkon szintén a fejlődésbe vetett hit egyfajta transzilván értelmezése és lecsapódása észlelhető a gyakorlati teológiát is művelő, többnyire neokantiánus hatás befolyása alatti egyházi szerzők munkáiban.¹⁴

Tillich mellett az 1930-as években Bonhoeffer is kihívások elé állította Barth pozitivistá kijelentéstanát,¹⁵ majd az 1960-as években a bibliKateológián belül például Gerhard Kittel *Újszövetségi Teológiai Szótára* is komolyan megkérdőjelezte ezt a teológiai pozitívizmust.¹⁶ Barth dogmatikája és az őt követő vagy az ő hatására megjelenő biblikus művek mérsékelni próbálták a 19. századi optimista szabadelvű protestáns túlfűtöttséget, és valahogyan a posztmodernizmus előkészítésében is szerepet játszottak azért, hogy a modernitás egy új értelmezésével a kulturális progresszivizmust bizonyos értelemben lelassították, vagy legalábbis ellensúlyozták. Barth monolitikus szemléletű dogmatikája sajátos módon csapódott le a marxista kommunizmus által uralt erdélyi egyházakban: a templom falai közé szorított egyházi szolgálat és liturgia éppen a biblicizmust használta fel esetenként a politikai cenzúra megkerülésére. Az egyházak konzervativizmusa nemcsak a szocialista állami kultúrától való elszigetelődésben találta meg saját táptalaját, hanem a liturgia templomba való beszorításával egyrészt kialakított egyfajta biblikus-allegorikus nyelvet, amelyet a képzetesebb lelkészek jól működ-

¹² HUGHES, *Worship as Meaning*, 245.

¹³ James LUTHER ADAMS, *Paul Tillich's Philosophy of Culture, Science, and Religion* (New York: Schocken Books, 1970), 22., 71., 83.

¹⁴ KOVÁCS Sándor, „Az unitárius egyházi irodalom, avagy kísérlet annak összefoglalására”, *Keresztyény Magvető* 109, 1–2. sz. (2003): 37–39.

¹⁵ Dietrich BONHOEFFER, *Letters and Papers from Prison* (London: Collins Fontana, 1959), 91–92.

¹⁶ *Theological Dictionary of the New Testament*, eds. Gerhard KITTEL, Gerhard FRIEDRICH (Grand Rapids: William B. Eerdmans Publishing Company, 1964), 76.

tettek az identitásmegőrző információk átadásában. Ez a monolitikus konzervativizmus másfelől az egyházközségekben újfajta liturgiális gyakorlatok megjelenésének táptalaja volt, amely az állam és az egyház elválasztott együttélését teremtette meg. Gondolok itt a háznál való keresztelesekre, rejtett konfirmációkra vagy álcázott esketésekre és temetésekre, amelyek többnyire az állami alkalmazásban levő hívek javára történtek annak érdekében, hogy viszonylag jó anyagi helyzetük vagy társadalmi pozíciójuk ne csorbuljon.

A nagy katalizmák ellenére a 20. század elejének optimizmusában azért jelentős szerepet kapott a modernitás azon felfogása, miszerint a vallás a mindennapi életet s benne a mindennapi embert képes oly módon befolyásolni, hogy az itt a földön, a földi élet mindennapjaiban képes beteljesülésre jutni, képes önmagát megvalósítani. Ez a földi világ az a hely, ahol Isten megnyilatkozik, és egyben megtalálható, fellelhető lesz. Az 1960-as évek társadalmi forradalmainak rengései aztán e nagy ígéretekkel szemben komoly kétséget és bizalmatlanságot fogalmaztak meg. Többek között a már említett barthiánus teológia igen jelentős kihívást jelentett a modernista optimizmussal szemben.¹⁷ Aztán gátszakadásszerűen áramlottak szét a technikai és népies/népszerű teológiai szövegek, amelyek a hagyományos vallási rítusok és gyakorlatok értelmetlenségét terjesztették a társadalomban. Sok szöveg egyenesen hirdette annak az istenfogalomnak a halálát,¹⁸ amely az egyházi liturgia maradinak hitt gyakorlatára alapozott. A szekularizáció miatt égető szükség volt a hit és a teológia olyanfajta megfogalmazására, amely a mindennapiban, a hétköznapi emberi tapasztalatban vagy éppen a közönségesben gyökerezik.¹⁹ Ezekben a törekvésekben egyesek annak a protestáns elvnek a továbbélését látták, amely szerint Isten gondviselésének a színtere az emberi hétköznapiak. A teológiai szövegek az evangélium szekuláris értelmezésére törekedtek olyan fogalmakon keresztül, mint a *szekuláris város*, a *mindennapi Isten* fogalma.²⁰ Ezek a fogalmak a protestáns elvek közé illeszkednek, amelyek a szekulárist úgy tekintik, mint a vallás továbbélésének a területét.²¹ Miközben kétségtelen tény, hogy ezek az elvek a modernista törekvések és a hu-

¹⁷ HUTCHISON, *The Modernist Impulse*, 311.

¹⁸ Paul M. VAN BUREN, *The Secular Meaning of the Gospel Based on an Analysis of Its Languages* (London: SCM Press Limited, 1963).

¹⁹ J. G., DAVIES, *Every Day God: Encountering The Holy in The World and Worship* (London: SCM Press, 1973).

²⁰ Harvey COX, *The Secular City: Secularization and Urbanization In Theological Perspective* (London, SCM Press Limited, 1965).

²¹ John A. T. ROBINSON, *Honest to God* (London, SCM Press Limited, 1963).

manizmus hurráoptimizmusát hivatottak ellensúlyozni, a hagyományos teológiával szembeni kritikájuk és időnként romboló hatásuk sem elhanyagolható.²²

Az alábbi gondolatok egybecsengnek az unitárius egyház liturgiai bizottságának tevékenységével és az Országos Dávid Ferenc Ifjúsági Egylethez tartozó ifjúsági csoportok próbálkozásaival, akik alternatív ifjúsági vagy alternatív istentiszteleti formák és tartalmak kidolgozásával próbálkoznak. Régi protestáns törekvések ezek, amelyek a vallást az élet szekuláris oldalába akarják beágyazni. Ezek a próbálkozások a konzervatív gondolkodásúak számára nemcsak, hogy időnként megdöbentőek, hanem hatásuk sok esetben semleges vagy időszakos. A forrásirodalom felhívja a figyelmet ezen alternatív próbálkozások káros és romboló hatására is.²³

Miközben a liturgia megújítása vallási törekvésnek tűnik, nem más, mint az egyén szintjén jelentkező, az emberi természetben gyökerező vívódás. Viszont a liturgia az egyház nyelve, amit a liturgiában részt vevők kell, hogy ismerjenek.²⁴ Davies gondolatai kifejezően világítanak rá erre a helyzetre.²⁵ Miután a szentség belekeveredett a szekuláris világba, keressük az evilági szentséget, amely úgy értendő, hogy a világba van belefoglalva, belevegyülve. A vizsgálódásuk tárgya tehát innentől kezdve a szekuláris lét, amelynek a szentség ad egyfajta értelmet, és menti ki a felszínes abszurditásból. Ettől kezdve az egyéni spirituális életének alapja az egyén világban való egyszemélyes léte. A hagyományos teológiai értelmezésekben Isten minden emberi helyzetnek a fókuszpontja, aki az embert az üdvösség felé vezet. Ez a másikkal való együttműködés, és az együttműködésben kibontakozó cselekvés révén lehetséges. Napjaink individualizmusában éppen ez a másikkal való együttműködés problematikus, Istent a mindennapi, a közönséges mélységében keressük, akár egy telefonbeszélgetésben.²⁶

²² Alasdair MACINTYRE, "God and the Theologians" in *The Honest to God Debate*, John A. T. ROBINSON, David L. EDWARD eds. (London: SCM Press Limited, 1963).

²³ HUGHES, *Worship as Meaning*, 247. Hughes gondolatai még kiegészíthetők azzal, hogy amennyiben ezek az új törekvések nincsenek megfelelőképpen kidolgozva, és egyéni ambíciók kozmetikázására vagy főhatósági bizottságokban kifejtett tevékenységekről szóló jelentések tartalmi kitöltésére valók csupán, akkor ez a liturgia problémáján mit sem változtat. Az egyházi liturgiát nem érdemes egyéni érdekeknek alárendelni. Az egyház liturgiája éppen olyan fontos, mint az egyházi alaptörvény. Egy közös nyelv, amit követni kell, érteni és azon kommunikálni.

²⁴ ROBINSON, *Honest to God*, 215.

²⁵ DAVIES, *Every Day God*, 216.

²⁶ COX, *The Secular City*, 256–257., lásd még: MAGYARI Zita Emese, „Isten 450 lépésben”, *Unitárius Közlöny* 88, 6 (2018), 23.

Később aztán a vallástalan vagy az *Isten halálának* nevezett mozgalom elűnt a köztudatból a 20. század végére, amit a különböző kontextuális teológiák követtek.²⁷ A kontextuális teológia gyűjtőfogalom, amely magában foglalja a felszabadítás-, a feminista, a posztkoloniális vagy ahogyan újabban nevezik, az ökológiai teológiát is. Az ökológiai teológia különböző irányzatai pontos lenyomatai annak a széleskörű áramlatnak, amely a huszadik század utolsó évtizedeiben terjedt el természeti környezetünk válságának hatására. Mindazonáltal nem állítható, hogy a protestáns gondolkodásnak megváltozott volna azon szándéka, hogy a szakrálist a mindennapokban jelenítse meg. Ennek a gondolatnak a továbbélése nagyon jól nyomon követhető például Sallie McFague teológiai gondolkodásában.²⁸ McFague protestáns teológus, aki korábbi műveiben rámutatott arra, hogy a nyelv metaforája Isten fogalmát hordozza. Ezt a korábbi műveiben fejtegetett gondolatát alkalmazta az ökológiai teológiában is a bolygónkhoz való viszonyulás taglalásakor.²⁹ A teremtett világ állapotát, benne az embert és magatartását az ökológiai krízis fényében értelmezi újra. McFague szerint a világegyetem tulajdonképpen Istennek a teste. A szerző is egyetért az ökotológia alapgondolatával: a jelenlegi ökológiai krízisnek az oka az, hogy az ember felelőtlenül kiaknázza a természetet, elvett a természetből. McFague a természethez való radikális visszatérést sürgeti: úgy kell a természethez viszonyulni, hogy adni kell a természetnek. E viszonyulás paradoxona, hogy a teremtett világ, az univerzum Isten testeként azért természetfölötti, mert Istennek a lényét, a testét hordozza magában.³⁰ Nem nevezi mégsem panteizmusnak ezt a felfogását, sokkal inkább panenteizmusnak, aminek jelentése: Isten megjelenése, arca. Ez el van különítve Istennek a lényegétől, vagyis a látható világ nem egyenlő Istennel. A világ teljes mértékben Isten dicsőségét sugározza minden teremtményén keresztül, nem magát Istent. Isten dicsősége, lényege más, mint megjelenése.³¹ Ez a liturgiára kivetítve egy elég ambivalens Isten-kapcsolatot tükröz, ugyanis a liturgia az embernek az Istenhez való lehetséges viszonyulása. A liturgiában az ember Isten

²⁷ *Theology at the End of the Century: A Dialogue on The Postmodern*, *Studies in Religion and Culture Series*, ed. Robert P. SCHARLEMANN (Charlottesville: University Press of Virginia, 1990).

²⁸ Sallie MCFAGUE, *The Body of God: An Ecological Theology* (London, SCM Press Limited, 1993). Lásd még Sally MCFAGUE, *Super, Natural Christians: How We Should Love Nature* (Minneapolis: FortressPress, 1997).

²⁹ MCFAGUE, *The Body of God*, 149.

³⁰ Uo., 132.

³¹ Richard BAUCKHAM, *The Theology of the Book of Revelation* (Cambridge University Press, 1993), 50–51.

felé tart, mint teremtmény a teremtőjéhez. Isten, mint teremtő, végső soron meghatározza ezt a kapcsolatot. Olyan kérdések merülnek fel a liturgiában, mint hogy kit imádunk és dicsőítünk a teremtett világ gyönyörűségéért, kihez imádkozunk, vagy kitől várjuk az ökológiai katasztrófa felé sodródó bolygó megmenetését.³² Az istentiszteletet látogató gyülekezeti tagoknak csak néhány tagja tájékozott valamilyen szinten a képzett teológusok által megírt liturgiai szövegeket illetően. Nagyon kevesen olvasnak teológiai irodalmat, nem beszélve arról, hogy a protestáns liturgiai irodalom mennyire kevés. Ne is említsük, hogy a mi erdélyi unitárius liturgiánk milyen szegényes teológiai megalapozást tartalmazó források tekintetében. Ennek ellenére a gyülekezet tagjai benne vannak, s talán értik is azt a hosszú történelmi hagyományt, amelyben a liturgiánk gyökerezik, amelyben kifejlődött, és amely napjainkban kereteket ad az Istenhez való viszonyulásunknak. A teremtő és gondviselő Isten felé tartásunk fejeződik ki a liturgiában, amely támogat, keretek között tart bennünket.

A liturgia történetét és jelenlegi helyzetét illetően maradnak az örökös kérdések: mit jelent számomra a liturgia, hogyan közeledik Isten hozzánk a liturgiában, hogyan fejezhető ki a liturgia jelképeiben, tárgyaiban vagy cselekedeteiben az isteni immanencia, miként van jelen Isten a mindennapi életünkben. Az individualizálódott, humanista gyökerű általános sztereotípiákban Isten jelen van közöttünk, az emberségünkben és együttérzésünkben, az elfogadásban, a lelkiességben. Szoktunk olyat is mondani a spiritualitás felszínes megfogalmazásaiban, hogy látjuk Istent egymás arcában vagy életünk sötét perceiben. Isten éppen a sötétségben van jelen. Az ilyen és ehhez hasonló megállapítások azt a jogos kérdést vetik fel, hogy vajon merre tart a szabadelvű, protestáns, az unitárius liturgia? Ne felejtjük el azt sem, hogy Isten a teremtő, Isten a gondviselő Isten, az örökkévaló Isten a titok, amely áthatja egész létünket. Azt, hogy Isten benne van a világban, a mindennapokban, de nem teljesen ugyanaz, mint az ember napi tapasztalata. Ehhez a jelenléthez valamilyenképpen kapcsolódnunk kell, és ezt a kapcsolódást a liturgiának is tükröznie kell. Az Istennel való kapcsolat fontosságáról William Hutchison azt mondja, hogy a huszadik század végi embernek a háborúk tragikus tapasztalata, után szüksége van egy olyan Istenre, aki belép az ember legintimebb szférájába.³³ Ugyanezt mondják tulajdonképpen az 1960-as évek ideológusai, akik olyan fogalmakat keresnek az istenség megnevezésére, amelyek a hagyományos formulákat kicserélik, hiszen azok kiürültek, és jelentés nélküliek. A jelenlegi kontextuális teológia ugyanezt képviseli, mert az emberek-

³² McFAGUE, *The Body of God*, 112.

³³ HUTCHISON, *The Modernist Impulse*, 245.

nek segítséget akar nyújtani a személyes teológiáik kiépítésében, ami a szív nyelvéét szólaltatja meg. Ez a számunkra egyáltalán nem idegen, hiszen a 19. század szellemi irányzatai között ott találjuk Kriza János „szív-teológiájának” az érzelmekre alapozottságát.

Sallie McFague és a fenti gondolatok újra csak rávilágítanak Isten léte elbagatellizálásának a lehetőségére akkor, amikor Istent a mindennapiban, a közönségesben próbáljuk keresni. Ha azt keressük, hogy Isten emberi lehetőségekben és tapasztalatokban szó szerint feltárulkozik, akkor ennek a megnyilatkozásának két veszélye is van, ami a posztmodern protestantizmusra nézve rendkívül időszzerű.

Az egyik szerint Isten jelenléte összerosódik az emberi jóindulattal. Ez különösen a társadalom darabokra hullt és kiábrándult közösségeire és egyéneire egyre inkább jellemző felfogás.³⁴ Olyan társadalmi jelenségekkel van összekapcsolva, mint személyiségi jogok, társadalmi jóléti kérdések, amelyek a 19. századi keresztény reformmozgalmat jól keverve a felvilágosodás humanista eszméivel elfogadhatóan, szimpatikusan hangzanak napjainkban, az egyre nyilvánvalóbb vallásos kiábrándulás korában, amikor a mindennapi, a közönséges válik a vallásos élet színpadává. Egyáltalán nem meglepő, hogy mind az aktív gyülekezeti tagok, mind az egyházon kívüliek számára a keresztény vagy a vallásos azt jelenti, hogy általában másokhoz nagylelkű, részrehajló és segítőkész, különösen a társadalom szélére szorultak irányában. Ez a szabadelvű protestáns középosztály számára lelkiismeret-altató jótékonykodással is társul,³⁵ hiszen pozíciójuk megtartása közepette jótékonykodunk egy kicsit karácsony előtt a bevásárló szeke-
rekkel a kijáratoknál, pályázati pénzeket számolunk el, de igen messze járunk a szeretetszolgálatunk valós küldetésének őszinte gyökerétől, okainak megfogalmazásától és kimondásától.

A közönségesben megnyilatkozó Isten második posztmodern protestáns értelmezési módja az, amikor Isten megragadása azt jelenti, hogy egymással jók vagyunk, egymást megismerjük, egyik a más sokszínűségét elfogadjuk, a más-ság-ideológiák felé nyitottak és befogadók vagyunk. Az egyházközség, különösen a magasan szekularizálódott Nyugat-Európában egy olyan közösségi hely, ahol az emberek egymással találkozhatnak. A tagok között vannak elszigetelt egyének, szétszóródott családtagok, akik egy közösségi térben megjelennek hétvégeken, szabad idejükben egy befogadó térben, egy gondoskodó közösségben.

³⁴ COX, *The Secular City*, 257., 259.

³⁵ GRATZ Gusztáv, „A társadalmi fejlődés iránya”, in *Magyar Liberalizmus*, szerk. TÖRÉCZKI László (Budapest: Századvég Kiadó, 1993), 257–258.

Ez a befogadó, nyitott, toleráns közösségi tér nagyon jól tükrözi a társadalmi bizonytalanságot, az egyének közötti kapcsolatok gyengeségét, a személyes elszigetelődést, a fogalmi és hitszerű felszínességet, a népvándorlás jelenségét az egygenerációs-hitű közösségekben. Az egygenerációs hitűeknek elsősorban azokat a neoprotestáns közösségekbe beszervezett egyháztagokat nevezem, akik életüknek valamilyen válságos szakaszában találkoztak a térítőkkal, és különböző juttatások, segítségnyújtás ígéréssel és ellenében a felekezet tagjai lettek. A gyermekeik, a második generáció már nem követte őket. Temetéskor gyakorló lelkészként tapasztaltam, és tapasztalhattuk, hogy a valamikor megtért személy is eredeti felekezete temetési szertartását igényelte végakaratóban. Milyen is valójában a közös együttlét? Jól érezzük magunkat, egymást megismerjük, elfogadjuk. Azonban egymás közelsége szükséges, de nem elégséges feltétele az istentiszteletnek.

Francis Mannion a személyes találkozások liturgiája kapcsán azt mondja, hogy a személyiség megelőzi a rítust, és arra törekszik, hogy a liturgiai közösség és a rituális cselekvés hordozója legyen.³⁶ Az istentisztelet a kis kegyességeknek a felerősítőjévé válik, a személyes készségek és vázlatos rítusok megengedő közege lesz, ahol az egyének közötti véleménycsere vagy valamilyen közös akció, esetleg személyesített rítus megvalósul.³⁷ Újra visszatér az a gondolat, hogy mind a rítusban, mind az életben általában az ember a dolgok értelmét abból meríti, amiben él, ami a rendelkezésére áll. Ma a liturgia teológiája számára az a kihívás, hogy a jelenvaló világban, az adott személyes valóságban miként lehet az emberek figyelmét valamilyen vallásos jelentés felé fordítani, miközben az egyén folyamatosan egyénileg, személyesen értelmezi a saját életkörülményeit. Az ember egy öntudatos autonóm világ lett, vagy legalábbis efelé törekszik, és így szinte teljes mértékben visszautasította a vallásos függést.³⁸ Egészen pontosan az individualizálódott ember olyan kultúrát hozott létre, amely visszautasította a függést. A vallásos függést is. A közönségesben próbáljuk fölfogni a transzcendencia jelzéseit. Ezekben a jelzésekben éljük meg létezésünk határait, a komfortzónánk határait.³⁹ Ez viszont nem eredményez automatikusan Isten-tapasztalatot. Komfortzónánk határainak a feszegetése, a transzcendencia jelzései nem egyértelmű-

³⁶ Francis M. MANNION, "Liturgy and the Present Crisis of Culture", *Worship* 62. sz. (1988): 112.

³⁷ Uo., 115., 116.

³⁸ HUGHES, *Worship as Meaning*, 252.

³⁹ Peter L. BERGER, *A Rumour of Angels: Modern Society and The Rediscovery of The Supernatural* (Harmondsworth: Penguin Books), 1970.

en és automatikusan Isten megtapasztalása, mivel Isten számunkra felfoghatatlan. Alapjában véve Isten szeretet, radikálisan más, mint az egyén mindennapi tapasztalása, és nem az általunk ismert valóságnak a meghosszabbítása. A modernista humanizmus erős kontextusában érdemes elgondolkodni azon, hogy a posztmodernben az emberek milyen új formákat keresnek az Isten megélésére akkor, amikor templomokat bontanak le, vagy/és azokat többfunkciós rendezvénytermekké alakítják át, a papi szolgálatot átalakítják személyes, vallomásos terápiás szolgáltatásokká, vagy közhivatalnok-szerű alkalmazottakként működünk régi, megcsontosodott papi szerepeinkben.⁴⁰ És mindezt olyan emberek számára hozzuk létre, vagyis olyan embereket akarunk kiszolgálni, akiket teljesen vagy részlegesen megtört a közönségesség. Szent helyeket kellene létrehozni, amelyek a mindennapiságra alternatívát jelenthetnek.

A következőkben vizsgálom meg azt a kérdést, hogy mit is jelent tulajdonképpen a liturgiai teológia, amely az előző részekben megfogalmazott problémákra jelenthet egyfajta megoldást.⁴¹ A megnevezésben mindkét fogalom egyformán fontos. A teológia fogalma azért fontos, mert a liturgia tanulmányozása nemcsak rutinszerű, szerkezetszerű, kialakulás-történeti vizsgálódás. A teológiai

⁴⁰ MANNION, *Liturgy and the Present Crisis of Culture*, 107.

⁴¹ A liturgia teológiájával foglalkozó fontosabb kiadványok: David H. FAGERBERG, *What is Liturgical Theology: A Study In Methodology* (Collegeville: The Liturgical Press, 1992); Teresa BERGER, "Liturgy – a forgotten subject – matter of theology?" *Studia Liturgica* 17. sz. (1987): 10–18; Mary COLLINS, "Critical Questions for Liturgical Theology" in *Renewal to Practice*, ed. Mary COLLINS (Washington: The Pastoral Press, 1987), 115–32.; Kevin W. IRWIN, *Context and Text: Method in Liturgical Theology* (Collegeville: The Liturgical Press), 1994; Aidan KAVANAGH, *On Liturgical Theology* (New York: Pueblo Publishing Company), 1984; Aidan KAVANAGH, "Primary Theology and Liturgical Act", *Worship* 57. sz. (1983): 321–324.; Margaret Mary KELLEHER, "Liturgy: An Ecclesiastical Act of Meaning", *Worship*, 59 sz. (1985): 482–497.; Margaret Mary KELLEHER, "Liturgical Theology: a Task and a Method", *Worship*, 62. sz. (1988): 2–25; Catherine Mowry LACUGNA, "Can Liturgy Ever Again Become a Source for Theology?", *Studia Liturgica*, 19. sz. (1989), 1–13.; Catherine Mowry LACUGNA, *God for Us: The Trinity And Christian Life* (San Francisco: Harper Collins, 1991), 335–50.; Alexander SCHMEMMANN, *Introduction to Liturgical Theology* (Leighton Buzzard: The Faith Press, 1966), Alexander SCHMEMMANN, "Theology and Liturgical Tradition", in *Worship in Scripture and Tradition*, ed. Massey H. SHEPHERD (New York: Oxford University Press, 1963), 165–178.; Robert TAFT, "The Structural Analysis of Liturgical Units: An Essay in Methodology", *Worship*, 52. sz. (1978): 314–329.; Robert TAFT, "Liturgy as Theology", *Worship*, 56. sz. (1982): 113–117.; Robert TAFT, "The Response to the Berakah Award: anamnesis", *Worship*, 59. sz. (1985): 305–25.; Geoffrey WAINWRIGHT, *Doxology: The Praise of God in Worship, Doctrine and Life* (London: Epworth Press, 1980), Geoffrey WAINWRIGHT, "A Language in Which We Speak to God", *Worship*, 57. sz. (1983): 309–321.

ai felvetés nem általános, nem spekulatív és nem is csak kimondottan rendszeres, elvont tudomány.⁴² A teológia pontosan az, ami az egyház liturgiájában megvalósul. A liturgia-teológiának a fókuszpontja a liturgia rítusa. A szó, az ige egyházas megvalósulásáról, és továbbéléséről van szó.⁴³ A liturgia teológiai meghatározása két problémát vet föl.⁴⁴ Az első az, hogy a rítus nemcsak kötött szövegek és előírások, meghatározott fogalmak ismétlése, hanem időszerű, időben zajló liturgiai esemény is. Robert Taft ezt úgy határozza meg, hogy a liturgia nemcsak a múlttal foglalkozik, hanem a hagyománnyal is, ami a jelennek eredeti szemlélése és megélése.⁴⁵ Egy olyan látásmód, amelyet a saját gyökerei határoznak meg. Ennek a szemléletnek nem az a szerepe, hogy a múltat visszahozza a jelenbe vagy leutánozza, hanem hogy megértse a liturgiát, mivel annak van egy története, amely a mozdulataiban, a szavak és szövegek által értelmezhető és a saját körforgásában jeleníthető meg újra és újra.⁴⁶ A liturgia mint rítus és cselekvés megtestesüléshez vezet, megvalósuláshoz jut el: a rítusban használt szavak és mozdulatok jelentik a teológia számára a megvalósulást. A liturgia kiteljesedése attól függ, hogy egy adott szertartásban megvalósul-e a teológia mint következmény, valamint a teológusok Istenhitről, egyházzal és a világról való rendszeres gondolkodása.

Alexander Schmemmann a liturgiateológiát úgy határozza meg, mint *teologia primát*, azaz az egyház elsődleges teológiáját, amelyből aztán levezethetők a spekulatív vagy dogmatikai tanítások, mint másodlagos teológiák.⁴⁷ Kavanagh véleménye szerint a rituális cselekvés teológiai cselekvés a maga egybefogó, integráló és megalapozó jellegével.⁴⁸ Schmemmann szerint a liturgia az egyház egyedi megnyilatkozása, az egyház hitének és életének a megnyilatkozása, ami a teológiai gondolkodás alapjává válhat az adott egyház kontextusában.⁴⁹ Ez azt jelenti, hogy a vizsgálódás egy irányban történhet. A *teologia secunda*, vagy másodlagos teológia az elsődleges teológia által informált és ellenőrzött, és nem fordítva. Jeffrey Wainwright szerint az istentisztelet és a tanítás között kölcsönösség van.⁵⁰ A szertartás befolyásolja a tanítást, és a tanítás befolyásolja a szertartást. Mary

42 FAGERBERG, *What is Liturgical Theology?*, 67.

43 TAFT, *Liturgy as Theology*, 115.

44 Uo., 117.

45 Uo., 118–119.

46 TAFT, *The Structural Analysis of Liturgical Units*, 318.

47 SCHMEMMANN, *Theology and Liturgical Tradition*, 166.

48 KAVANAGH, *On Liturgical Theology*, 89.

49 SCHMEMMANN, *Theology and Liturgical Tradition*, 168.

50 WAINWRIGHT, *Doxology*, 218.

Collins szerint a liturgia teológiájának időszerű problémája és kritikája az, hogy a hit megfelelőképpen legyen megünnepelve a liturgiában.⁵¹ Vajon az egyház hite egybecseng-e az emberi, mindennapi tapasztalattal és a gondviselő Isten elvárásaival? Katherine LaCugna hasonlóképpen fogalmaz. Szerinte egy axióma, hogy az imádság a hitnek a normája, és fordítva: amit hiszünk Istenről és a lélekről az határozza meg imádkozásunknak a módját.⁵²

Ezekkel a meghatározásokkal együtt fontos az istentiszteleten résztvevők helyzetének a megvizsgálása is. Vajon a posztmodern milyen hatással van az istentiszteleten résztvevőkre, illetve a liturgia jelentésének a lehetőségére? Ennek a kérdésnek a megválaszolása két nehézségbe ütközik. Az egyiket David Fagerberg fogalmazza meg a megkérdőjelezhetetlen teológiai optimizmusban gyökerező rítusok kapcsán.⁵³ Szerinte a liturgia szimbóluma és jelentése közötti kapcsolat nem logikai, nem analogikus, nem is ok-okozati, hanem egyik a másikat kommunikálja.⁵⁴ Egyfajta híd, amit a hit láttat, Jézust a jelképeken (kenyér és bor) keresztül az úrasztalán, vagy az oltáron az úrvacsorai jegyekben az egyházzal a lelkészen keresztül. Az egyház a liturgián keresztül a szentség megnyilatkozását végzi el.⁵⁵ Ebben nyilatkozik meg a földi, teremtett élet, amely Isten országa felé tart. Ez egy folyamat, amit a liturgia kifejez, megragad, megjelenít. Ez a folyamat nem evilági, nem közönséges és nem mindennapi, hanem eszkatológiai jellegű.⁵⁶ Kevin Irwin ezt úgy fogalmazza meg, hogy a liturgia teológia lehetősége annak az útnak, amely az isteni kijelentést hordozza, és Isten szavát elérhetővé teszi a hívők számára, hogy elmélyítsük kapcsolatunkat az Istennel.⁵⁷

A liturgia tehát egy önmagába visszatérő folyamat, önmagát ismétlő elemek körforgása, amely saját jelentést hoz létre, és amely a liturgia résztvevőiben csapódik le és fejeződik ki.

Összefoglalás

Liturgiánk hit általi befolyásoltsága a rítus és liturgia kapcsolatában vizsgálható egy olyan korban, amit a *vallásos kiábrándultság* kifejezésével lehet jellemezni még egy olyan konzervatív társadalmi szerkezetű egyházban is, mint a

⁵¹ COLLINS, *Critical Questions for Liturgical Theology*, 115.

⁵² LACUGNA, *Can Liturgy Ever Again Become a Source for Theology?*, 2.

⁵³ FAGERBERG, *What Is Liturgical Theology?*, 173.

⁵⁴ Uo., 195.

⁵⁵ IRWIN, *Context and Text*, 49.

⁵⁶ FAGERBERG, 223.

⁵⁷ IRWIN, 50., 52.

Magyar Unitárius Egyház. A tanulmányból kiderülhet az is, hogy technicizált társadalmunkban egyre nehezebbnek tűnik egy, a széleskörű társadalomban is használható, alkalmazható istenfogalomnak a megragadása, ami viszont elengedhetetlen a vallásos rítusok értelmezésének a szempontjából. Ennek egyik oka az az átmenet, ami egy külső, naiv, tárgyilagos kozmosz fogalom, és egy belső, érzéki, és személyes istenfogalom között egyre nyilvánvalóbb. Ebben a *modernitás átmenetében* egyre több igény jelentkezik a személyes liturgiák megalkotására, ami az individualizáció szükségleteiből táplálkozik. Olyan fogalmak, mint *modernitás, immanencia, fejlődés*, amelyek a teológiai hallgatókat már a teológiára való felvételi után mindjárt az első enciklopédia órákon foglalkoztatják, újraértelmezés előtt állnak. Mivel ez az átmenet nem folyamatszerű, nem lineáris, és főleg nem homogén, ezért lyukak keletkeznek, amik a rítusra is lényeges befolyással vannak. Olyan egymással látszólag feszültségben levő fogalmak, mint *globalizáció és fundamentalizmus* kerülnek egymás mellé a rítusban, amelyeknek a kapcsolatát újból föl kell tárni, meg kell érteni. E tanulmány, mint a bevezetőben is írtam, csak egy kísérlet, egy összefoglalás csupán. Nem tartalmaz alapkutatást, részletes elemzést, ami viszont szerfelett fontos lenne a liturgia szerkezetét és szerkezeti elemeinek a vizsgálatát illetően.

Kontextualitás és igehirdetés

Az igehirdetés témaköre a (történelmi) protestáns egyházakban szinte kimeríthetetlen, és így örök témának tűnik. Mondhatnám úgy is: mindenki ért hozzá. Minden kor a hozzá kapcsolódó szellemi háttérrel (legyen az filozófiai, ideológiai vagy teológiai) megalkot egy homiletikai értelmezést. Azaz: igyekszik meggyőzni a kortársakat arról, hogy az adott kor emberének miként kell prédikálni, hogy ő azt értse és befogadja. Ezt nyomon követhetjük a mögöttünk lévő században is, amit az igehirdetés területén (meg)érintettek közül néhányan még bizonyára fel is tudnak idézni.

A teológiai alpműveltséggel rendelkező hallgató/befogadó meg tudja magyarázni: mikor melyik igehirdetésre vonatkozó szellemi/teológiai áramlat fogta meg. Nyilván, számolnunk kell azal is, hogy egy igehirdető pár évtizedes igehirdetői szolgálata alatt maga is változhat, kipróbálhatja és megvalósíthatja a különböző és újabb homiletikai irányzatok elképzeléseit, ideális esetben arra törekedve, hogy megtalálja ezekben önmagát az igei mondanivaló hiteles továbbadásához. Üdvözlendő, ha motivált teológusok, igehirdetők keresik a saját egyéni útjaikat, a megismert homiletikai irányzatokból azokat az elemeket választva ki, amelyek habitusuknak leginkább megfelelő, ha bátrak a kísérletezésben, ha képesek kiszűrni azt, ami legjobban illik a gyülekezethez, amelyben ígét hirdetnek.

Ebben a homiletikai hullámverésben (motiváció-áradatban) szeretne egy szerény színt jelenteni a kontextualitás fogalmának értelmezése az igehirdetés összefüggésében.

Magyar nyelvterületen a *kontextuális teológia* – bár az elmúlt fél évszázadban jelent meg – nem kapott különösebben nagy teret, s csak kísérletek történtek ennek beágyazására a magyar nyelvű teológiai gondolkodásba.² Ez alatt többnyi-

¹ KOCSEV Miklós (1953–) református teológus, habilitált egyetemi tanár. 2014 óta a Károli Gáspár Református Egyetem Hittudományi Kara Gyakorlati Teológia Tanszékének tanszékvezető professzora. A Károli Gáspár Református Egyetem keretében működő Gyökössy Lelkigondozói és Szupervizori Intézetnek megalakulásától kezdve főmunkatársa. 2010 óta az unitárius lelkészek szupervizációs tevékenységét vezeti.

² Vö. REUSS András, „Kontextuális teológia kell”, *Lelkipásztor* 72, 12. sz. (1997): 446–448. Hozzáférés: 2018. 07. 12., http://medit.lutheran.hu/files/1997_reuss_andras_

re az egészen sajátos, a mai magyarországi teológiai gondolkodás számára szokatlan teológiai alapvetést értik többen: a felszabadításteológia, őslakos-teológia, feminista teológia, ökológia teológia vagy a vallási pluralizmus teológiája keretében tűnt fel.

Jelen dolgozat a (pszicho)terápia hozadékainak igehirdetésbe való beépítésének lehetőségeit járja körül. Nem egy keresztény teológiai háttérből fakadó sajátos választási lehetőség a most bejárandó út, hanem egy tapasztalati alapú terápiás vonal impulzusait próbáljuk összekapcsolni a bibliai üzenettel az elméleti homiletikai alkotói tér gazdagítása érdekében. Természetesen nincsenek örökérvényű megoldások a homiletikai elméletalkotás terén. Ezért a bemutatandó irány nem több, mint egy árnyalat a sokszínű és nagyon összetett igehirdetői szakmaiság palettáján. Bizonyára van és lesz, aki nem tud mit kezdeni ezzel, míg mások számára egy saját szín és kiindulási pont lehet.

Rövid fogalmi tisztázás

Ahhoz, hogy a terápiás tapasztalatokból merítő igehirdetést felvezethessük, egy teológiai társtudomány felé kell tekintenünk, a pszichológia és sajátos területe, a kontextuális terápia irányában. A kontextuális terápia megalkotója Böszörményi-Nagy Iván.³ Ő fogalmazta meg azt a négy dimenziót, amelyek életünket meghatározzák: a tények, a pszichológiai adottságok, az interakciós folyamatok és a relacionális etika.⁴

A negyedik dimenzióval a terápiás folyamatokban nem igazán szoktak foglalkozni, ez Böszörményi-Nagy újítása, ez az a vonatkozás, amelynek homiletikai viszonylatban is eredményei lehetnek.

kontextualis_teologia.pdf; François HOUTART, „A felszabadítási teológia jelenlegi helyzete Latin-Amerikában”, ford. BARNA Anett, *Eszmélet* 23,90 (2011. nyár): 63–73. Hozzáférés: 2018. 07. 14., http://epa.oszk.hu/01700/01739/00075/pdf/EPA01739_eszmelet_90_2011_063-073.pdf; KRÁNITZ Mihály, „Teológiai irányzatok az Egyházban”, *Teológia – Hitstudományi Folyóirat* 49, 1–2 sz. (2015): 41–50. Hozzáférés: 2018. 08. 02., https://library.hungaricana.hu/hu/view/PazmanyHTK_Teologia_2015/?pg=47&layout=s

³ BÖSZÖRMÉNYI-NAGY Iván (1920–2007) szakmai területe: neurológia, filozófia, pszichiátria, pszichoterápia, családterápia. Munkássága zömmel angol nyelven jelent meg. Magyarul olvasható írásai: BÖSZÖRMÉNYI-NAGY Iván, *Kapcsolatok kiegyensúlyozásának dialógusa* (Budapest: Coincidencia, 2001); BÖSZÖRMÉNYI-NAGY Iván, *Láthatatlan lojalitások* (Budapest: Animula, 2018).

⁴ Vö. Hanneke MEULINK-KOR, Aat VAN RHIJN, *A Harmadik – akivel nem számoltak* (Kolozsvár: Exit Kiadó, 2009), 9.

Tartalmi átvzetés

A kontextuális terápia megalapítója tudatosan került munkáiban a vallási fogalmakat, ezért joggal vetődhet fel a kérdés: milyen kapcsolatban van mindez a teológiával. A homiletika, az igehirdetés és az exegézis azonban meríthet belőle, mivel segítséget nyújthat a textusértelmezésben. Az alábbiakban van Doorn holland teológus meglátásait ismertetjük, aki alkalmazta a módszert.⁵

1. Mindenek feletti szempont az ige abszolút tekintélye. Barth és utókori követői, így pl. az Amsterdamse School ennek szellemében tevékenykedtek: a jelenkor emberéhez úgy kell szólni, hogy ne hamisítsuk meg az igét, annak történeti vagy prófétaí tényeit. A Biblia egyetlen szava, egyetlen sora vagy témája sem független a szerző és környezete korabeli helyzetétől, tényeitől.

2. Igyekezzünk feltárni a bibliai történetek hőseinek lelkiállapotát, igyekezzünk kikövetkeztetni ezt a bibliai szövegből. (Például hogy mivé lettek Zákeus kapcsolatai a Jézussal való találkozás után, arról nem sokat tudunk, de a pszichikai állapotáról, hogy miként dolgozta fel a tényeket egy adott helyzetben, alkothatunk képet. A tékozló fiú pszichikai állapota részben ott húzódik a történet leírásában.)

3. Összpontosítsunk arra, hogy milyen kommunikációs, *interakciós folyamatok* zajlanak le a bibliai történetek szereplői között, még abban az esetben is, ha erre vonatkozóan nem tartalmaz leírást a szöveg.

4. A választott textusban mutassunk rá arra is, hogy a szereplők hogyan változnak meg az interakciók hatására.

Böszörményi-Nagy Iván fogalmi rendszere a bibliai történetek összefüggésében

Böszörményi kontextuális terápiájának vannak *sajátos fogalmi*, amelyek alkalmazhatók és érvelényesíthetők egy-egy igeszakasz értelmezése kapcsán is.

Minden esetben el szoktam mondani, hogy fogalmi rendszere egy olyan apától (aki törvényszéki bírós volt) és anyától (aki a közgazdász/könyvelés világában élt) származtatható, amelyek szerintem nyomot hagytak a gondolkodásában. Az alábbi fogalmakban is, amelyek elsősorban a Böszörményi-Nagy által felállított negyedik dimenzióba illeszthetők be, felfedezhető a családi örökség.

⁵ N. VAN DOORN, „Zegen mij met geduld. Contextuele exegese”, in *Uit betrouwbare bronnen. De pastorale praktijk vanuit contextuele optiek*, ed. Marianne THANS (Zoetermeer: Meinema, 2007), 113 kv.

Amennyiben a gyakorlati teológia innovatív, a lelkésznek be kell fektessen az igehirdetésbe is úgy, hogy a textusértelmezés kapcsán tanul más tudományterületekből is. Böszörményi-Nagy fogalomrendszerében fontos helye van olyan fogalmaknak, mint:

- bizalom
- igazságosság
- lojalitás (pl. Dávid király Absolont fiaként siratja el, pedig életére tört)
- többirányú elköteleződés (pl. a nagy parancsolat két fókusz)
- szerzett érdemek
- destruktív jogosultság (pl. Nábót szőlőjének ismert történetében a szőlősgazda életével fizet azért, mert nem mond le tulajdonjogáról)
- az adás és elfogadás egyensúlya (pl. Jézus elfogadja azt, hogy a bűnös asszony megkenje)
- a belső esküdtszék és a nemzetközi, láthatatlan esküdtszék (pl. a hamis bíró példájaában a bíró alakja kidomborítja Isten igazságosságát)
- felelősség (Ábrahám és Lót figyelembe veszik egymás érdekeit, amikor a pásztoraik összevesznek a legelőn és a vízen, ezért elválnak útjaik)
- az elkövetett bűn (Ádám és Éva)
- megbocsátás (József és testvérei)

A kontextuális teológia általában, illetve a kontextuális terápiából vett megközelítés arra ösztönözhet bennünket, hogy a textust ne értelmezzük csak a saját kontextusunk, korunk szerint. Ha hallani akarjuk egy adott korabeli kontextus hangját, akkor ebben segít bennünket az exegézis, a hermeneutika, az empátia, a pszichológia.⁶ A beszéd megalkotása közben a lelkész önmagára is kell alkalmazza a textust, önmagát is folyamatosan kérdeznie kell: Milyen tényekkel szembeülhet az ige üzenete alapján a saját életét illetően? Milyen interakciókat váltanak ki ezek benne? Ítélet vagy irgalom lesz-e belőle? Milyen relacionális etikai következményeket vár Istennel, az emberekkel való viszonyát illetően? Ezen a dimenzióon belül sokat segítenek Böszörményi-Nagy fogalmai: hűség, igazságosság, gondoskodás, felelősség, megbízhatóság stb.

Az utóbbi gondolatsorból már látszik, hogy homiletikai szempontból a relacionális etika egyik alpontja az etikai képzelőerő. Kiemelhetnénk más is, de itt ennek hangsúlyos és fontos helye van.

Valahol *A kis herceg*ben olvashatjuk az ismert részletet a megszelídítésről: a róka szerint – ez olyasmi, amit nagyon is elfelejtettek, azt jelenti: kapcsolatokat teremteni.

⁶ Wilhelm GRÄB, *Predigtlehre: Überreligiöse Rede* (Göttingen: V&R, 2013).

Böszörményi-Nagy számára is alapvetően fontos az etikai képzelőerő, mivel ez a kulcsa a másokkal való kapcsolat megteremtésének az által, amit olvasok és megértünk (megélünk).

A fantázia és kreativitás elengedhetetlen az igehirdetésre való készülésben, tudnunk kell összekapcsolni dolgokat, történéseket és fogalmakat. Hiszen a bibliai történetekben a kapcsolatokról van szó: emberek, Isten, a teremtett világ hogyan és miért kapcsolódik, hogy élnek a kialakult szövetséggel.

A jézusi példázatok kitűnő példái lehetnek az etikai képzelőerőnek – amiben gyakorta maguk a tanítványok is lemaradnak, hiszen magyarázatot kérnek, mert nem értik Jézust. Egy apró történet egy hosszú történeté válhat.⁷ Ebben a meghosszabbított történetben megjelenik a moratórium, amit Böszörményi-Nagy szívesen használ a relacionális etika kapcsán. Lehet, hogy éppen a tartozás és ítélet összefüggésében üzen sokkal többet az adott bibliai történet a maga reményt hordozó dimenziója által, mint elsőre gondolhattuk, hiszen benne van: egyelőre nem lépünk akcióba.

Kezdetben volt a kapcsolat – összegzik gyakran a Biblia első sorait. Böszörményi alap-kiindulópontja terápiás munkájában a kapcsolatok rendezése. Ebben segíthet az ige bennünket úgy is, hogy újra tanuljuk értelmezni és érteni az élet számtalan összefüggésében a megromlott kapcsolatok vagy a jó kapcsolatok tényeit; a kapcsolatban résztvevő felek szempontjait.

Összegzés

A kontextuális teológia nagyon tág, sokszor kritikus, de egyben kritikával fogadott szemléletbeli különbséget hozott a textus-értelmezést illetően. Ennek hátterében egy adott állapot, egy közösség valós helyzete állt.

A Böszörményi Nagy Iván nevével jelzett terápiás út és elmélet pedig mintegy kibővíti a kontextuális teológiát, mivel egy elmélet adta megközelítési szempontrendszer alapján értelmezi az igét. Úgy gondolom, ettől az irányzattól kardinális felfedezéseket nem kell várnunk, de abban segíthet, hogy újabb értelmezési szempontokkal gazdagodjunk.

A relacionális etika a hallgató számára is könnyen érthető, követhető, kézzelfogható terület. A hallgató el tudja dönteni, hogy a hallott igei üzenet milyen irányban motiválja, miben segíti a kapcsolatait illetően. Ezek a kapcsolatok lehetnek horizontális és vertikális irányúak is, és mindegyik típusnál a hallgató is fáradozhat a kapcsolatai gyógyításán, a tények elfogadásán.

⁷ Henri J. M. NOUWEN, *A tékozló fiú hazatérése* (Budapest: Ursus Libris, 2001).

A tények magukba foglalnak bizonyos feldolgozási szintet és interakciós folyamatokat. Ez utóbbiakra viszont már visszahathat a hallgató személyes kapcsolatait érintő erkölcsi következtetése.

Pár éve foglalkozott egyik (holland) protestáns egyház azzal, hogy mitől jó egy igehirdetés.⁸ Válaszaikban megfogalmazódik, hogy legyen biblikus, kontextuális, transzformatív, dialógust segítő. Böszörményi-Nagy elméleti útja ehhez a megközelítéshez kínál fogódzókat. A kontextuális pasztoráció is arra alapoz, hogy a kapcsolati szintek minősége megváltozik annak transzformatív lehetősége szerint, ami dialógust (is) kezdeményez(het). Azon igyekszik, hogy a bizalmi szintet megerősítse, így igazságos kapcsolat valósulhat meg. Mi ez, ha nem az Isten-ember kapcsolatának örök transzformálása és dialógusa?

Egy jó igehirdetés megváltoztat(hat)ja a hallgatót, dialógusra készítheti őt a tényekkel, a bibliai szöveggel, és ebből fakadóan a valós étellel egy jobb és rendezettebb holnapért.

⁸ A felmérésről lásd bővebben: https://www.protestantsekerk.nl/zoekresultaten?search_basic_query=5aeffd5f3e71e&q=Over+de+preek&search_basic_page=2. Letöltve: 2018. július 12.

A vallásszabadság mint európai alapjog egyres mai dilemmái

Bevezetés

„A tolerancia Európa lelke és a békés együttélés alapja a kontinensen” – mondta köszöntő beszédében Angela Merkel Wittenbergben 2017 októberében a reformáció kezdetének 500. évfordulóján rendezett ünnepségen.² A német kancellár arról beszélt, hogy minden hívőt és vallási közösséget megilleti a vallás szabadsága és zavartalan gyakorlásának joga; a vallásszabadságot meg kell védeni a vallási fanatizmustól, de az ellen is fel kell lépni, ha bármelyik vallást becsmérlik. Angela Merkel szerint Európa szenvedésben gazdag története azt mutatja, hogy a tolerancia a nyitott társadalom alapja is, anélkül pedig nincs vallásszabadság sem. „Márpedig ha vallásszabadság nincs, a társadalmi fejlődés megreked!”

A wittenbergi esemény egyetlen nem német felszólalója Áder János magyar köztársasági elnök volt. Ő többek között arról is beszélt, hogy a világon elsőként az Erdélyi Fejedelemségben ismerték el a vallások szabadságát és egyenjogúságát. „Magyar nyelvterületen, magyarul már a 16. században kimondták a lelkiismeret szabadságát, miközben Európa még az egymásnak feszülő tanok vallási türelmetlenségében égett” – mondta. „Alig több mint 50 évvel a wittenbergi események után, 1568-ban a Torda városában tartott erdélyi országgyűlésben törvénybe iktatták, hogy mindenki maga választhatja meg felekezetét. A vallás szabadsága nem függ sem fejedelemtől, sem földesúrtól. Hitéért senki hátrányt nem szenvedhet, vallásáért nem üldözhető. Így Erdélyben és egész Magyarországon természetessé vált, hogy uralkodói vagy tartományi vallás helyett akár egyetlen faluban is két-három gyülekezet temploma állt békében egymás mellett, hogy

¹ GYERŐ Dávid (1974–) kolozsi lelkész, a MUE főjegyzője, PhD-hallgató a pécsi egyetemen. 1997-ben végzett a KPTI unitárius karán, 2004–2009 között alapfokú, illetve magiszteri oklevelet szerzett a Babeş-Bolyai Tudományegyetem Jogi Karán, illetve a Pécsi Tudományegyetem Jogi Karán.

² Angela MERKEL köszöntőbeszéde, hozzáférés: 2018. 10. 10, <https://mno.hu/kulfold/angela-merkel-tolerancia-nelkul-nem-letezhet-nyitott-tarsadalom-2424785>

bebizonyítsa, amit Tordán így fogalmaztak meg: a hit Istennek ajándéka!” – mondta Magyarország köztársasági elnöke.³

Jelen esszé elkészítésére elsősorban az ösztönzött, hogy Angela Merkel, Áder János és mások nyomában, méltatlan és törekvő követőként, én is hozzájáruljak a vallásszabadság európai örökségként való méltatásához. A lelkiismereti és vallásszabadság európai örökségének kiemeléséhez 2018-ban számomra jó keretet nyújtott az 1568. évi tordai országgyűlés vallási határozatának 450. évfordulója. Az ezt méltató rendezvényeket elsősorban a Magyar Unitárius Egyház foglalta keretbe, hiszen azt a tordai alkalmat az unitárius egyház egyben „születésnapjaként” is számon tartja.

Jogi értelemben természetesen különválnak az, amit az egyház nyelvén sokszor egy kalap alá veszünk: a vallási tolerancia, a lelkiismereti szabadság és a vallásszabadság. Mégis, ezek az értékek nemcsak vallásos jelentésükben, hanem társadalmi vonatkozásukban is egybecsengenek, és köztük nemcsak vallási, hanem jogi összefüggések is vannak. A fenti értékek társadalmi egybecsengésének és jogi összefüggésének vizsgálatával az a célom, hogy rámutassak ma is időszerű, sőt szükséges voltukra.

A vallásszabadság mint európai alapjog

A vallásszabadság mint európai alapjog kérdéséhez 2017-ben, doktori tanulmányaim kezdetén kerültem közel, amelynek vizsgálandó tárgya és munkacíme *Az egyén jogi helyzete az európai jogrendben 2010 után, az Európai Unió újrafogalmazott jogi keretei között*. Konkrétabban: a kutatómunkával az a célom, hogy az egyén sokféle társadalmi beágyazódása közül a lelkiismereti és vallásszabadsággal kapcsolatos jogi kérdéseket, különösen a vallásos öntudat szabad megélésének lehetőségeit és vallási esélyegyenlőség biztosítását vizsgáljam meg az új európai jogrendben.

Az Európai Uniónak a Lisszaboni Szerződéssel⁴ megújított jogrendjében 2010 után az egyén jogi védelme és jogainak érvényesítése előtt új lehetőségek nyíltak. Az Európai Unió Alapjogi Chartájának jogerőre emelkedését követően

³ ÁDER János köszöntőbeszéde, Köztársasági Elnöki Hivatal, hozzáférés: 2018.10.10, http://www.keh.hu/beszedek/2446-Ader_Janos_koztarsasagi_elnok_beszede_a_reformacio_500._evforduloja_alkalmabol_tartott_unnepsegen_Wittenbergben&pnr=1

⁴ „Lisszaboni Szerződés. Az Európai Unióról szóló és az Európai Közösséget létrehozó szerződés módosításáról.” Lisszabon, 2007. december 13. (*Az Európai Unió Hivatalos Lapjában* megjelent, 2007/C 306/01 számú dokumentum), <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/hu/TXT/?uri=CELEX:12007L/TXT>, Hozzáférés: 2018. 10. 10.

– amely az Európai Unióról szóló szerződés 6. cikkével összhangban⁵ a szerződésekkel azonos jogi kötőerővel bír – az egyén jogainak védelme erőteljesebb szabályozást kapott: az emberi méltóság sérthetetlen; a gondolat, a lelkiismeret és a vallás szabadságához mindenkinek joga van, beleértve a vallás vagy a meggyőzés megváltoztatásának szabadságát és a vallás kifejezésre juttatását is; tilos minden megkülönböztetés, beleértve többek között a nem, faj, szín, származás, nyelv, vallás vagy meggyőzés, politikai vagy más vélemény, nemzeti kisebbséghez tartozás, vagyoni helyzet, kor vagy szexuális irányultság alapján történő megkülönböztetést is.

Az Európai Unióról szóló szerződés 6. cikke⁶ továbbá azt is előírja, hogy az Európai Unió csatlakozzon az Emberi Jogok Európai Egyezményéhez. Az Európai Bizottság véleményt kért az Európai Unió Bíróságától, amely 2014-ben a 2/13. számú tanácsadó véleményében több problémát is felvetett a megelőző években letárgyalt csatlakozási feltételekkel kapcsolatban.⁷ Megállapította, hogy a csatlakozással az unió külső ellenőrzés alá kerülne, mert intézményei a fent nevezett egyezményben foglalt ellenőrzési mechanizmusok és különösen az Emberi Jogok Európai Bírósága ítéletei alá lennének rendelve. Ez azt jelentené, hogy az egyezménynek az Emberi Jogok Európai Bírósága általi értelmezése kötné az Európai Uniót és intézményeit, ugyanakkor az egyezményben elismert jogok Emberi Jogok Európai Bírósága általi értelmezése nem kötné a bíróságát. Mivel az egyezmény lehetőséget ad a szerződő felek számára, hogy az egyezményben biztosítottnál magasabb védelmi szintet írjanak elő, ezért biztosítani kell az egyezmény és az Alapjogi Charta közötti összhangot.

⁵ *Az Európai Unióról szóló szerződés és az Európai Unió működéséről szóló szerződés egységes szerkezetbe foglalt változata*, (1). Ebben az unió elismeri az Európai Unió Alapjogi Chartájának 2000. december 7-i, Strasbourgban 2007. december 12-én kiigazított szövegében foglalt jogokat, szabadságokat és elveket; e charta ugyanolyan jogi kötőerővel bír, mint a szerződések. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/?uri=CELEX%3A12012M%2FTXT>, hozzáférés: 2018. 10. 10.

⁶ *Az Európai Unióról szóló szerződés és az Európai Unió működéséről szóló szerződés egységes szerkezetbe foglalt változata*, (2). Az unió csatlakozik az emberi jogok és alapvető szabadságok védelméről szóló európai egyezményhez. Ez a csatlakozás nem érinti az uniónak a szerződésekben meghatározott hatásköreit. Az alapvető jogok, ahogyan azokat az emberi jogok és alapvető szabadságok védelméről szóló európai egyezmény biztosítja, ahogyan azok a tagállamok közös alkotmányos hagyományaiból következnek, az unió jogrend részét képezik mint annak általános elvei. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/?uri=CELEX%3A12012M%2FTXT>, hozzáférés: 2018. 10. 10.

⁷ GOMBOS Katalin, *Az Európai Unió jogrendszere és közjogának alapjai* (Budapest: Wolters Kluwer, 2017), 1630.

A bíróság véleménye az volt, hogy az Európai Uniónak az egyezményhez való csatlakozására vonatkozó, 2013-ban született megállapodása nem egyeztethető össze az Európai Unióról szóló szerződés 6. cikk (2) bekezdésével, ezért a csatlakozásra eddig nem kerülhetett sor. Következésképpen a csatlakozás feltételeinek újratárgyalására van szükség, mert a csatlakozás lehetővé tenné az európai polgárok számára, hogy közvetlenül az Emberi Jogok Európai Bírósága előtt kifogásolják az Európai Unió által elfogadott jogi aktusok Egyezményvel való összhangját, hasonló feltételek mellett, mint az Unió tagállamai által létrehozott jogi aktusok esetében. Olyan egyéni értékek nyernének így fokozottabb védelmet, mint például a hitoktatáshoz való jog, amely szerint az állam köteles tiszteletben tartani a szülők vallási meggyőződésével összhangban lévő oktatáshoz való jogot.

A lelkiismereti és vallásszabadság mint alapvető emberi jog a 20. század fontosabb nemzetközi egyezményeiben kimondott védelemmel bír. Az egyik legnagyobb hatású okmányt az Európa Tanács tagjai Rómában fogadták el 1950-ben, Emberi Jogok Európai Egyezménye címmel.⁸ Az egyezmény 9. cikke a Gondolat-, lelkiismereti és vallásszabadság címet viseli, és kimondja, hogy mindenkinek joga van a gondolat-, lelkiismereti és vallásszabadsághoz. Ez a jog magában foglalja a vallás vagy a meggyőződés megváltoztatásának szabadságát, valamint a vallásnak vagy meggyőződésnek mind egyénileg, mind együttesen, mind a nyilvánosság előtt, mind a magánéletben istentisztelet, oktatás és szertartások végzése útján való kifejezésre juttatásának jogát. A (2). bekezdés szerint a vallás vagy meggyőződés kifejezésre juttatásának szabadságát csak a törvényben meghatározott korlátozásoknak lehet alávetni, amelyek egy demokratikus társadalomban a közbiztonság, a közrend, közegészség vagy az erkölcsök, illetőleg mások jogainak és szabadságainak védelme érdekében szükségesek.

A 2018-ban elfogadása 70. évét ünneplő Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatának 18. cikke kimondja, hogy minden személynek joga van a gondolat, a lelkiismeret és a vallás szabadságához. Ez a jog magában foglalja a vallás és a meggyőződés megváltoztatásának szabadságát, valamint a vallásnak vagy a meggyőződésnek mind egyénileg, mind együttesen, mind a nyilvánosság előtt, mind a magánéletben, oktatás, gyakorlás és szertartások végzése útján való kifejezésre juttatásának jogát.⁹ Hasonló fontosságú az Egyesült Nemzetek Szövetsége

⁸ https://www.echr.coe.int/Documents/Convention_HUN.pdf, hozzáférés: 2018. 10. 10.

⁹ http://www.ohchr.org/EN/UDHR/Documents/UDHR_Translations/hng.pdf, hozzáférés: 2018. 10. 10.

közgyűlésének Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya, amelynek 18-as cikke kimondja, hogy a gondolati, a lelkiismereti és a vallásszabadság a személy azon szabadsága, hogy vallása, meggyőződése legyen, ezt egyénileg vagy közösségben kinyilváníthassa felekezetben, szertartásokban, gyakorlatokban és oktatásban.¹⁰

Az egyén vallási életének gyakorlati kifejezései számos formában igénylik a fentiek által is példázott védelmet. Ezen kifejezések közül a legtöbb hagyományos formájú, más szóval, az európai társadalmak többségében régóta és rendszeresen fellelhető. Ilyen kérdés többek között a polgári házasság egyházi megáldásban való részesítésének szabadsága, a különböző felekezeti házastársak szabadsága a házasságkötés utáni felekezeti hovatartozás kiválasztásában, a születendő gyermekek felekezeti hovatartozása szülők általi kiválasztásának szabadsága, az egyén védelme az egyházi vagy a családi kényszerítéssel szemben saját egyháztagsága vagy gyermekének keresztsége kérdésében, a közjogi keretben (pl. állami oktatási rendszerben) történő hitoktatással járó jogok és köteleességek, az egyházak anyagi vagy más követeléseit a felekezeti hovatartozást megváltoztatni kívánó egyénnel szemben, az egyén jogosultsága az egyházi szolgáltatások és szertartások igénybe vételére és mások.

A műszaki, munkavállalási, migrációs, gazdasági, társadalmi és politikai változásoknak köszönhetően azonban a vallási hovatartozás társadalmi kifejezései sok új formája és kérdése is megjelent, amelyekkel Európában hagyományosan nem kellett szembenézni, ma azonban nem lehet megkerülni a választások keresését. Ilyen újszerű vallási kérdés például a nem keresztény hívők istentiszteleti helyének létrehozására irányuló feltételek szabályozása, egyes vallási jelképek közintézményekben való viselésének vagy köztereken való elhelyezésének joga, keresztény és nem keresztény lelkigondozáshoz és istentisztelethez való jog a büntetés-végrehajtási intézményekben, az állami, önkormányzati és más támogatásokban való egyenlő részesedés kérdése, az ún. történelmi egyházak, az újabb egyházak és a vallásos egyesületek jogi bejegyzésének vagy állami elismerésének mércéi, az egyházi személyzet (többek között a lelkészek) minősítésének és közpénzből való javadalmazásának feltételei és mások.

¹⁰ <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=97600008.TVR>, hozzáférés: 2018. 10. 10.

A vallásszabadsághoz való jog romániai és magyarországi szabályozása

A romániai szakirodalom egyik meghatározása szerint a lelkiismereti és vallásszabadság a természetes személy azon lehetősége, hogy rendelkezzen valamely vallási vagy világnézettel, és azt ki is fejezhesse a magánszférában vagy egy közösségben.¹¹ A szakirodalom a lelkiismereti és vallásszabadság fogalmába tartozónak nyilvánítja annak passzív (hogy létezzen) és aktív (hogy kifejeződhessen) formáit. A meghatározások utalnak a vallásszabadság egyéni, azaz alapjogi és intézményi, azaz társadalmi oldalára. A vallásszabadság joga így két, egymástól viszonylag elkülönülő dimenzióban helyezkedik el: az egyik a vallásszabadság személyes összefüggéseire, a másik szervezeti és intézményi kérdésekre vonatkozik.¹²

A vallásszabadság egyéni dimenzióját olyan jogosultságok alkotják, mint a lelkiismereti meggyőződés megválasztása, a vallás gyakorlásának szabadsága, valamint a meggyőződésből fakadó, a társadalmi és állami renddel konfliktust eredményező magatartások elutasítása (pl. a katonai szolgálat, az ünnepeken való munkavégzés, a véradás megtagadása és mások). Románia Alaptörvénye előírja: a gondolkodás, a vélemények és a vallásos meggyőzések szabadsága semmilyen formában nem korlátozható.¹³ Ebből jön a vallási diszkrimináció tilalma is: senkit nem érhet hátrány lelkiismereti és vallási meggyőződéséért.

A vallásszabadság egy másik meghatározása a következő részjogosítványokat nevesíti: a vallás elfogadása, megválasztása, megváltoztatása, elhagyása, gyakorlása nyilvánosan vagy magánéleti térben, másokkal közösen vagy egyénileg, szertartások révén vagy más módon, a vallás megvallása, megvallásának mellőzése, egyéni megtanulása, az iskolai vallásoktatásban való részvétel, a vallás tanítása, a valláshoz tartozás állami nyilvántartásba vétele tilalmának érvényesítése, vallási közösség vagy egyház alapítása, az egyház életében, szertartásaiban való részvétel másokkal együtt, az előírt feltételek követésével, a gyermekek vallásos nevelésének megválasztása, a hivatali esküben vallásos megerősítés alkalmazása, a vallási alapú hátrányos megkülönböztetés tilalma, fegyveres katonai szolgálat

¹¹ Ioan MURARU, *Protecția constituțională a libertăților de opinie* (București: Lumina Lex, 1999), 32.

¹² PACZOLAY Péter, „Lelkiismereti és vallásszabadság” in *Emberi jogok*, szerk. HALMAI Gábor és TÓTH Gábor Attila (Budapest: Osiris, 2003), 531.

¹³ *Románia Alkotmánya*, 29. cikk (1.), http://adattar.adatbank.transindex.ro/Romania/Roman_alkotmany_1991hu.htm, hozzáférés: 2018. 10. 10.

megtagadása, helyette más kötelező polgári szolgálat vállalása, a vallásszabadságból fakadó jogok megvalósulásának állami támogatása és ezek védelme.¹⁴

A vallásszabadság tartalmának meghatározásakor abból kell kiindulni, hogy két vonatkozása van: egyfelől a vallásos hit, a vallásos meggyőződés léte, szabad megválasztása, másfelől az ebből fakadó cselekvés, a vallásos gyakorlat, a szer-tartás. Az első, hitbeli aspektusa a vallásszabadságnak abszolút jognak tekintendő, az alkotmány szövege szerint ez nem korlátozható semmilyen formában. A második aspektus, a vallásos meggyőződésből származó konkrét cselekvés már nem lehet abszolút jog, az bizonyos alkotmányi és törvényi korlátozásoknak vonható alá. Egyszerűbben szólva, jogilag a hit nem korlátozható, de a cselekvés igen. A vallásszabadság tartalmának e két aspektusa és ezek jogi megítélése biztosítja a vallási türelmet és a felekezeti toleranciát.¹⁵

A vallásszabadságról és az egyházak jogállásáról szóló romániai törvény¹⁶ a vallásszabadságot a gondolkodás szabadságával és a lelkiismereti szabadsággal együtt értelmezi. Ez több rendelkezésben is megjelenik: senki sem akadályozható vagy kényszeríthető arra, hogy valamely véleményt elfogadjon vagy egy vallásos felekezethez csatlakozzon, e személyes választásáért diszkrimináció nem érheti. A törvény hangsúlyozza, hogy a vallásszabadság egyidejűleg tartalmazza egyrészt egy vallásos meggyőződés elfogadását vagy megvallását, egy felekezethez való tartozást, a vallásos szertartások és rítusok nyilvános gyakorlását, másrészt pedig ezek elutasítását, vagyis a vallásszabadság szerves része annak a jog-nak az elismerése is, hogy valaki ne legyen vallásos.

A törvény az *Általános rendelkezések*ben foglalkozik a gondolkodás, a lelkiismeret és a vallás szabadságának biztosításával, kijelentvén, hogy a román állam tiszteletben tartja és garantálja ezen alapjogok megélését. A három alapjog szövegszerű felsorolása az *Emberi Jogok Európai Egyezménye* 9. cikkelyéből való. Ezen szó szerinti azonosság ismeretében néhány bejegyzett egyház ellenezte a megfogalmazást, véleményük szerint az előírásoknak egyedül a vallás szabadságára kellett volna hivatkoznia, a gondolkodás és a lelkiismeret megemlítése nélkül.¹⁷

¹⁴ ÁDÁM Antal, „Az Alkotmánybíróság egyházakkal kapcsolatos határozatai” in *Tízéves az alkotmánybíróság*, szerk. BITSKEY Botond (Budapest, 2000), 121–122.

¹⁵ VARGA Attila, „Állam és egyház viszonya, az egyházak jogállása Romániában”, *Acta Universitatis Sapientiae (Legal Studies)* 3 (2014), 225.

¹⁶ „A vallásszabadságról és az egyházak általános jogállásáról szóló 2009. évi 489-es számú törvény, *Románia Hivatalos Közlönye*, 11 (2007).

¹⁷ GYERŐ Dávid, „Új vallásügyi törvény Romániában” in *Romániai Magyar Évkönyv 2007–2008*, szerk. BODÓ Barna (Temesvár: Diaspora Alapítvány – Mărineasa Kiadó, 2009), 659–689.

A vallásszabadság tartalmának meghatározásában fontos szerepe van a bírói joggyakorlatnak és az alkotmánybíróság esetgyakorlatának is. Románia Alkotmánybírósága a lelkiismereti szabadságot védő alkotmányi szabályozással kapcsolatban néhány elvi jellegű észrevételt fogalmazott meg, amelyben értelmezi a szabályozás tartalmát. Ezzel együtt megállapítható, hogy nem létezik gazdag alkotmánybírósági esetgyakorlat, illetve egy jogfejlesztő jellegű, magyarázó érvrendszer és elvi megállapítás Románia Alkotmánybírósága gyakorlatában.¹⁸ Az alkotmánybíróság egy döntésében kifejtette, hogy a lelkiismereti szabadság romániai szabályozása összhangban van az *Emberi Jogok Európai Egyezményének* 9. cikkelyével, és megállapította, hogy a lelkiismereti szabadság belső tartalmát illetően abszolút jog, és csak külső megnyilvánulásai vonatkozásában tekinthető relatívnak.¹⁹

Végül érdemes számon tartani a vallásszabadsággal kapcsolatos néhány potenciális társadalmi konfliktushelyzetet, és az ezekre adott szabályozási válaszokat. „Ilyen feszültségforrás lehet a hittérítés és annak módozatai, a vallási ünnepeken történő munkavégzés, a szombati és vasárnapi munka, a vasárnapi kereskedelem tilalma, továbbá az egyes tisztségek betöltéséhez kötődő eskütétel vallásos formulájának a kötelező jellege. Amint elhangzott, a vallásszabadság alapjoga együtt értelmezendő a véleménynyilvánítás és a kifejezés szabadságai-val. Tartalmilag ez a jog, illetve szabadság a hit, a hitelvek, a hittételek terjesztésének lehetőségét, meggyőzést vagy akár toborzást is jelenthet. Ugyanakkor formailag ez kötelezettség is, hiszen a cselekmény nem sértheti a közrendet, a közbiztonságot, a közkerölcsöt és mások alapjogait és szabadságait. A romániai munkatörvénykönyv fő szabályként tiszteletben tartja a vallási ünnepeket, amelyeket az állam is munkaszüneti napnak minősít, a szombat és vasárnap pedig hivatalos munkaszüneti nap, amelyeket a munkáltatóknak az egyéni munkaszerződésekből is tiszteletben kell tartaniuk. Természetesen kivételesen lehetnek olyan munkakörülmények, hogy a munkavállalók az említett napokon is dolgozzanak, ezekhez azonban a munkavállalóval való egyetértés szükséges. A vasárnapi kereskedelem tilalma mint felvetés jelen van a romániai közbeszédben is, de a gondolatnak nincs jelentős társadalmi támogatása, és kevésbé valószínű, hogy ilyen tartalmú szabályozást a romániai törvényhozás a közeljövőben elfogadna.”²⁰

¹⁸ VARGA, „Állam és egyház viszonya...”, 226.

¹⁹ „Románia Alkotmánybíróságának 2009. évi 845-ös döntése”, *Románia Hivatalos Közlönye* 524 (2009).

²⁰ VARGA, „Állam és egyház viszonya...”, 227.

A vallásszabadság az FRA 2017. évi alapjogi jelentésében

Az Európai Unió azért hozta létre 2007-ben az Európai Unió Alapjogi Ügynökségét (Agency for Fundamental Rights, a továbbiakban: FRA²¹), hogy az uniós intézményeket és tagállamokat független, tényeken alapuló szakértelemmel segítse az alapvető jogok területén. Az FRA független uniós szerv, amelyet az Európai Unió költségvetése finanszíroz, székhelye Bécsben van. Irányítása az igazgató és az igazgatótanács hatáskörébe tartozik, amely tagállamonként egy-egy független szakértőből, az Európai Bizottság két képviselőjéből és az Európa Tanács által kinevezett szakértőből áll. Az Ügynökségen belül egy külső szakértőkből álló tudományos bizottság is működik, amely a munka szakmai színvonalát garantálja.

Az FRA az alapvető jogok védelmében történt uniós és nemzeti szintű erőfeszítéseket éves jelentésben hozza nyilvánosságra. A 2017. évi jelentés nemcsak a megelőző év legfontosabb alapjogi fejleményeit, az elért eredményeket és az aggályos kérdéseket tekinti át, hanem az FRA 2007. évi megalakulása óta eltelt tíz évet is összegzi. A jelentésnek ezért beszédes alcíme van: Félúton az ígért és a megvalósítás között: az alapvető jogok 10 éve az EU-ban. A fennállás 10. évfordulója jó lehetőség volt arra, hogy átgondolják az Unióban 2007 óta történt fontosabb alapjogi fejleményeket. Ezek alapján két párhuzamos irányvonal rajzolódik ki. Ami az intézményi oldalt illeti, az Unió fontos eszközöket hozott létre az alapvető jogok megfelelőbb támogatása és védelme érdekében. A gyakorlatban mindazonáltal még mindig vannak hiányosságok az alapjogok védelmének hatékonyságában. Ezt a feszültséget csak úgy lehet enyhíteni – írja a jelentés²² –, ha a betű szerinti jogot hatékony intézkedésekbe ültetik át, hogy e jogok az emberek mindennapi életében is érvényesüljenek. Túl azon a felismerésen, hogy az alapvető jogok a sikeres jogalkotás és politikai döntéshozatal kellő előfeltételei, szükséges az emberi jogok hatékonyabb gyakorlati érvényesítése is. A kézzelfogható előnyökkel járó emberi jogi kultúra nélkül az Európai Unióban élő egyének közül sokan úgy érezhetik, hogy az uniós értékekhez és alapjogokhoz nem sok közik van.

Az FRA 2017. évi jelentésében főcímként nem jelenik meg a vallásszabadság védelme. A 2. fejezetben, az *Egyenlőség és a diszkrimináció (vagy megkülönbözte-*

²¹ <http://fra.europa.eu/hu>

²² *Fundamental Rights Report 2017 – FRA Opinions*, <http://fra.europa.eu/en/publications-and-resources/publications/annual-reports/fundamental-rights-2017>, hozzáférés: 2018. 10. 10.

tésmentesség) *tilalma* főcím alatt olvassuk az egyetlen rá való hivatkozást, *Bizonyos ruhadarabok viselésének tilalma vitát szított a vallásszabadságról* alcímmel.²³ Az elemzés kifejti, hogy bizonyos ruhadarabok viselésének betiltására vonatkozó némely intézkedés újra felvetette a vallás szabadságának kérdését az Európai Unióban.

2016 májusában az Európai Unió Bíróságának főtanácsnoka, Julianne Kokott kijelentette, hogy megengedhető a muszlim nők fejkendőviselésének tiltása a munkahelyen, ha a munkaadó cég általános belső szabályai tiltják a hivalkodó vallási jelvények viselését. „A fejkendő viselésének tiltása indokolt, ha a munkaadót segíti egy felekezeti és ideológiai semlegesség biztosítására vonatkozó, szabályszerű előírás érvényesítésében.”²⁴ 2016 júliusában nevezett bíróság egy másik főtanácsnoka, Eleanor Sharpston azt nyilatkozta, hogy „egy alkalmazott kényszerítése iszlám fejkendőjének eltávolítására az ügyfelekkel való kapcsolat idején törvénytelen és kimondott diszkriminációt képez.”²⁵ A bíróság a jelentés közzétételének időpontjában még egyik ügyben sem határozott.

A jelentés továbbá a nemzeti joggyakorlatból idéz, ugyanezen ruhadarabos tárgyban. 2016 májusában Ausztria Legfelsőbb Bírósága (Oberster Gerichtshof) megállapította, hogy egy muszlim nő hátrányos megkülönböztetésben részesült, amikor a munkaadója elrendelte az ügyfelekkel való érintkezésének csökkentését azért, mert iszlám fejkendőt, ún. hidzsábot és köpenyt viselt.²⁶ A bíróság egyúttal azt is megállapította, hogy az arcot eltakaró fátyol, az ún. nikáb viselése hátrányosan érintette az ügyfelekkel való kommunikációt. Ezért a fátyol viselésének arányosnak kell lennie a munkaadó szakmai szükségleteivel, és hogy az arc láthatóvá tétele egy tényleges és meghatározó foglalkoztatói követelmény.

2016 februárjában Bulgária Legfelső Közigazgatási Bírósága megállapította, hogy egy tanulót, akit egy közoktatási intézményből (azaz egy állami iskolából)

²³ fra-2017-frr-chapter-2-equalitu_en.pdf, hozzáférés: 2018. 10. 10.

²⁴ „Juliane Kokott főtanácsnok indítványa, 2016. május 31.”, *InfoCuria*, <http://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?text=&docid=179082&pageIndex=0&doclang=HU&mode=req&dir=&occ=first&part=1&cid=186411>, hozzáférés: 2018. 10. 10.

²⁵ „Eleanor Sharpston főtanácsnok indítványa, 2016. július 13.”, *InfoCuria*, <http://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?text=&docid=181584&pageIndex=0&doclang=HU&mode=req&dir=&occ=first&part=1&cid=186411>

²⁶ *Ausztria Legfelsőbb Bírósága által iktatott dokumentum*, 9ObA117/15v/ 25. 05. 2016, https://www.ris.bka.gv.at/Dokumente/Justiz/JJT_20160525_OGH0002_009OBA00117_15V0000_000/JJT_20160525_OGH0002_009OBA00117_15V0000_000.html, hozzáférés: 2018. 10. 10.

felfüggesztettek vallásos viselete miatt, nem ért hátrányos megkülönböztetés.²⁷ A viselet ugyanis ellentmondott az iskola belső rendszabályába foglaltaknak, amely tiltotta, hogy a gyermekek vallási hovatartozásukat a ruházatukkal is kifejezzék. „Az iskola belső rendszabályai megfelelő és arányos mértékben védik a pluralizmus, az elfogadás és a tolerancia értékeit, mások jogainak tiszteletben tartását és az egyenlőséget” – mondta ki a határozat.

2016 októberében Németország Szövetségi Alkotmánybírósága az oktatók és nevelők vallásos jellegű viselete tárgyában határozott. Az alkotmánybíróság megállapította, hogy egy muszlim gyermekgondozónak a vallás szabadságára néző jogait megsértették, amikor Sindelfingen város önkormányzata fegyelmi intézésben részesítette a munkahelyén viselt fejkendő miatt. Érvelésében a bíróság azt mondta, hogy a gyermekek vallásszabadsághoz való jogát nem veszélyezteti a gyermekgondozó fejkendője.²⁸ A német Alaptörvény védi a vallás szabad gyakorlásának jogát, amennyiben az nem fenyegeti a közbiztonságot. A gyermekgondozó gyakorlatilag nem befolyásolta a gyermekek vallásos hitét, ezért nem tekinthető a gyermekotthon biztonságára kockázatot jelentő tényezőnek.

2016. július 14-én a franciaországi Nizza tengerpartján egy, az Iszlám Állam által felvállalt terroristatámadás 80 ember életét oltotta ki, másokat pedig súlyosan megsebesített. Ezt követően több, mint harminc francia önkormányzat hozott határozatot a burkini, azaz az egész testet elfedő női fürdőruha viselésének betiltásáról (a meghatározás szerint az arc, a kéz és a lábfej elfedése kivételt képez). A tiltó rendelkezések indoklásai között ott volt, hogy a burkini mint olyan ellentmond az erkölcsi normáknak, a francia szekularizmusnak (laicité), a higiéniának és a biztonságos úszásnak.

Két francia civil szervezet, a Ligue des droits de l'homme és a Collectif contre l'islamophobie en France fellebbezést nyújtott be az első ilyen betiltó határozat ellen, amelyet Villeneuve-Loubet városban hoztak. Nizza Közigazgatási Bírósága elutasította a civil fellebbezést azon az alapon, hogy „a tengerpart nem alkalmas valamely személy vallásos hitének hivalkodó kifejezésére”, továbbá hogy „a Franciaországot ért terroristatámadásokkal összefüggésben a burkini

²⁷ Bulgária Legfelsőbb Közigazgatási Bírósága 2016. február 18-án hozott 1797-es számú ítélete 658/2015 számú ügyben. <http://fra.europa.eu/en/publications-and-resources/publications/annual-reports/fundamental-rights-2017>, hozzáférés: 2018. 10. 10.

²⁸ Németország Szövetségi Alkotmánybírósága, BvR 354/11. számú határozat, https://www.bundesverfassungsgericht.de/SharedDocs/Entscheidungen/DE/2016/10/rk20161018_1bvr035411.html, hozzáférés: 2018. 10. 10.

viselése veszélyezteti a közbiztonságot.”²⁹ Errefel a civil szervezetek az Államtanácsához fordultak fellebbezéssel, amely augusztusi végzésében kimondta, hogy egy nő eltiltását a burkini viselésétől, mint amely ruhadarab beazonosítja egy valláshoz való tartozását, csak a közrend megbontásával lehet igazolni, és a tiltást nem lehet más megfontolásra alapozni. „Ilyen közrendi kockázat hiányában, még a terrorista támadásokkal összefüggő aggályok sem elegendőek a vitatott tiltó rendelkezések jogszerűségéhez.”³⁰

Mindezek ismeretében az FRA általános véleménye az volt, hogy az uniós tagállamoknak a valláshoz kapcsolódó jelképekre vagy ruhadarabokra vonatkozó tilalom mérlegelésekor nagyobb figyelmet kell fordítaniuk az alapvető jogok és szabadságok megóvásának szükségességére.³¹ Az erre irányuló jogalkotási vagy közigazgatási javaslatok semmilyen esetben nem korlátozhatják az egyén szabad vallásgyakorlását. Az ilyen tilalmak mérlegelésekor kezdettől fogva figyelembe kell venni az alapjogi szempontokat és az arányosság szükségességét is.

Vallásszabadság és megkülönböztetés-mentesség

Mivel az FRA 2017. évi jelentésében a vallásszabadság védelme *Az egyenlőség és a diszkrimináció tilalma (vagy megkülönböztetés-mentesség)* főcím alatt jelenik meg, fontos a vallásszabadságról az egyenlőséggel és a megkülönböztetés-mentességgel mint európai alapjoggal való összefüggéseiben is szólni. Az Európai Bizottság még 2008 júliusában irányelvjavaslatot nyújtott be az egyenlő bánásmódról, amely fokozottabb védelmet nyújtana a valláson, fogyatékoságon, életkoron és szexuális orientáción alapuló megkülönböztetés leküzdésére.

Az Európai Közösségről szóló amszterdami szerződés 13. cikke megtiltja a nemen, faji vagy etnikai származáson, valláson vagy meggyőződésen, fogyatékoságon, koron vagy szexuális irányultságon alapuló megkülönböztetést. E cikk két uniós irányelv alapjául is szolgált. Az első a faji egyenlőség 2000/43/EK irány-

²⁹ Nizza Közigazgatósági Bírósága 2016. augusztus 22-én meghozta a 1603508. és 1603523. számú határozatokat, <http://nice.tribunal-administratif.fr/content/download/69800/641111/version/1/file/1603508%20et%201603523%20%20référé%20liberté%20plages%20Villeneuve-Loubet.pdf>, hozzáférés: 2018. 10. 10.

³⁰ Franciaország Államtanácsának 2016. augusztus 26-án hozott 402742. számú határozata, <https://www.legifrance.gouv.fr/affichJuriAdmin.do?oldAction=rechJuriAdmin&i dTexte=CETATEXT000033070536&fastReqId=1502606363&fastPos=1>, hozzáférés: 2018. 10. 10.

³¹ fra-2017-fundamental-rights-report-2017-opinions_hu.pdf (2017/2.3), hozzáférés: 2018. 10. 10.

elve, amely megtiltja a munkaerőpiacon és azon kívül alkalmazott, faji vagy etnikai származáson alapuló megkülönböztetést. A második a 2000/78/EK irányelv, amely tiltja a munka-erőpiacon alkalmazott, valláson vagy meggyőződésen, fogyatékoságon, életkoron vagy szexuális irányultságon alapuló megkülönböztetést. A két irányelv alkalmazási körében meglévő különbség miatt a megkülönböztetés okainak egyfajta rangsora alakult ki. A 2008-as javaslat ezért egyenlő védelmet biztosítana a megkülönböztetés minden fajtája ellen, ahogy az említett okokból történő diszkriminációt tágra meghatározott területeken tiltaná: a szociális védelem terén, beleértve a szociális biztonságot és az egészségügyi ellátást; a szociális előnyök terén; az oktatásban; valamint az árukhoz és a szolgáltatásokhoz való hozzáférés és azok nyújtása terén.³²

Az irányelv elfogadása garantálná, hogy az Európai Unió és a tagállamok átfogó jogi keretet nyújtsanak a felsorolt okok alapján történő megkülönböztetés-sel szemben. A tárgyalások a 2016. év végéig nem érték el az irányelv elfogadásához az Unió Tanácsában előírt egyhangúságot, két tagállamnak továbbra is fenntartásai voltak a javaslattal szemben. Emiatt az uniós jogban továbbra is hierarchia érvényesül a megkülönböztetéssel szembeni védelem indokai tekintetében.

Az Alapjogi Charta 21. cikke (a megkülönböztetés tilalma) alapján tilos minden megkülönböztetés, így különösen a nem, faj, szín, etnikai vagy társadalmi származás, genetikai tulajdonság, nyelv, vallás vagy meggyőződés, politikai vagy más vélemény, nemzeti kisebbséghez tartozás, vagyoni helyzet, születés, fogyatékoság, kor vagy szexuális irányultság alapján történő megkülönböztetés. Az Európai Unió működéséről szóló szerződés 19. cikke kimondja, hogy a Tanács az Európai Parlament egyetértését követően, különleges jogalkotási eljárás keretében, egyhangúlag megfelelő intézkedéseket tehet a nem, faji vagy etnikai származáson, valláson vagy meggyőződésen, fogyatékoságon, koron vagy szexuális irányultságon alapuló megkülönböztetés leküzdésére. Az FRA véleménye³³ az volt, hogy az uniós jogalkotónak minden megoldást mérlegelnie kell azért, hogy az egyenlő bánásmódról szóló irányelvet gyorsan elfogadják, és az védelmet garantáljon a valláson, meggyőződésen, fogyatékoságon, koron vagy szexuális irányultságon alapuló megkülönböztetéssel szemben.

³² <http://ceere.eu/wp-content/uploads/2016/03/Mohay-EB-OTKA-WP02.pdf>, hozzáférés: 2018. 10. 10.

³³ [fra-2017-fundamental-rights-report-2017-opinions_hu.pdf](#) (2017/2.1), hozzáférés: 2018. 10. 10.

E vallásra vagy meggyőződésre, fogyatékosagra, életkorra vagy szexuális irányultságra való tekintet nélküli, egyenlő bánásmód elvének alkalmazásáról szóló javaslatról 2017-ben már kilencedik éve folytak a tárgyalások. A tagállamoknak még nem sikerült megállapodásra jutniuk az irányelv-javaslatlaltal kapcsolatban. Sok tagállam ettől függetlenül folytatta a megkülönböztetéssel szembeni védelem kiterjesztését. A belföldi bírósági határozatok sokszor kiálltak a fogyatékosággal élő személyek jogai mellett, és erőfeszítések történtek a leszbikus, meleg, biszexuális, transz- és interszexuális személyek (LMBTI) egyenlőségének előmozdítására is. Az egyes ruhadarabok viselésének betiltására irányuló intézkedések okán fellángolt a vita a vallás szabadságáról a terrorfenyegetés miatti félelem közepette. Az év végére egyre általánosabb lett az a felismerés, hogy ha csak az egyes okokból történő megkülönböztetéssel foglalkozunk, ezzel nem tudjuk leképezni a megkülönböztetés összes formáját, amely az Unióban élő embereket a mindennapokban éri.

A vallásszabadság az FRA 2018. évi alapjogi jelentésében

A vallásszabadsággal kapcsolatos alapjogi kérdéseket az FRA 2018. évi jelentése a 3. fejezetben tárgyalja, az *Egyenlőség és megkülönböztetésmentesség* fő cím alatt.³⁴ A 3. fejezet 2. alfejezetének címe kifejező: *Vallásos jelképek a figyelem középpontjában*. A fejezet bevezetőjében a jelentés megjegyzi, hogy a 2017. év vegyes előrelépést hozott az egyenlőség és megkülönböztetés-mentesség előmozdítása terén az Európai Unióban. Jóllehet a még 2008-ban javasolt egyenlő bánásmódról szóló irányelv-tervezetet az év végéig nem fogadták el, az EU vezetői a 2017 novemberében Göteborgban tartott szociális csúcstalálkozón kihirdették a szociális jogok európai pillérét, amely a megkülönböztetés-mentesség elvén alapul.³⁵ Az FRA 3. 1. számú véleménye az volt, hogy az uniós jogalkotónak folytatnia kell az egyenlő bánásmódról szóló irányelv elfogadását célzó erőfeszítéseit, annak biztosítása érdekében, hogy az EU átfogó védelmet nyújtson az élet legfontosabb területein a megkülönböztetéssel szemben, a nemtől, faji vagy

³⁴ <http://fra.europa.eu/en/publications-and-resources/publications/annual-reports/fundamental-rights-2018>, hozzáférés: 2018. 10. 10.

³⁵ A pillér 20 kulcsfontosságú elvet és jogot határoz meg a méltányos alapon és jól működő munkaerőpiacok és jóléti rendszerek alátámasztására. Az eszközt elsősorban az euróövezet számára hozták létre, de a részvétel iránt érdeklődő valamennyi uniós tagállam számára alkalmazható. A pilléren belül meghatározott elvek és jogok érvényesítése a tagállamok és az uniós intézmények közös felelőssége, <http://ec.europa.eu/social/main.jsp?langId=hu&catId=1226>, hozzáférés: 2018. 10. 10.

etnikai származástól, vallástól vagy meggyőződéstől, fogyatékoságtól, kortól vagy szexuális irányultágtól függetlenül.

2017-ben az Európai Unióban a vallással kapcsolatos vitákat továbbra is a munkahelyen vagy közterületen viselt vallási öltözettel és szimbólumokkal kapcsolatos korlátozások tematizálták. Az FRA jelentései alapján megállapítható, hogy e korlátozások különösen azokat a muszlim nőket érintették, akik a fejet vagy az arcot eltakaró öltözékeket viseltek. Az Európai Unió Bírósága és az Emberi Jogok Európai Bírósága iránymutatást nyújtott e területen, a valódi foglalkoztatási követelményekkel, a látható vallási szimbólumok tilalmával, valamint az arcot teljes mértékben eltakaró vallási öltözék nyilvános viselésével kapcsolatban.

Az EU Alapjogi Chartájának 10. cikke az uniós polgárok számára elméletileg garantálja a gondolat-, lelkiismeret- és vallásszabadsághoz való jogot. Ez a jog magában foglalja a vallás vagy a meggyőződés megváltoztatásának szabadságát, valamint a vallásnak vagy meggyőződésnek istentisztelet, oktatás és szertartások végzése útján való kifejezésre juttatását, mind egyénileg, mind közösségekben. Az EU Alapjogi Chartájának 21. cikke tiltja a valláson vagy meggyőződésen alapuló megkülönböztetést. Az EU Alapjogi Chartájának 22. cikke pedig úgy rendelkezik, hogy az uniónak tiszteletben kell tartania a kulturális, vallási és nyelvi sokféleséget. Az FRA 3. 3. számú véleménye az volt, hogy az uniós tagállamoknak a valláshoz kapcsolódó jelképekre vagy ruhadarabokra vonatkozó korlátozások mérlegelésekor biztosítaniuk kell az alapvető jogok és szabadságok megóvását. A vallás vagy meggyőződés kifejezésre juttatása korlátozásának veszélyével járó jogalkotási vagy közigazgatási javaslatoknak figyelembe kell venniük az alapjogi szempontokat, és tiszteletben kell tartaniuk a jogszerűség, szükségesség és arányosság elveit.

Az FRA 2017-ben végezte el második széleskörű felmérését a kisebbségeket érő megkülönböztetésekre vonatkozóan.³⁶ A felmérésben résztvevő muszlim személyek több, mint 30 százaléka jelezte, hogy vallásos jellegű jelképek látható viselésének idején megkülönböztetés vagy zaklatás érte, illetve rendőrség általi azonosításban volt részük. A vallásos jelképeket nem viselő személyeknek viszont csak 25 százalékos alatti része jelzett hasonló tapasztalatokat. A felmérés kitért arra is, hogy minden 10 muszlim nőből csak 3 van munkaviszonyban azok közül, akik fejszálát vagy nikábot (azaz olyan kendőt, amely egyaránt fedi az arcot

³⁶ Fundamental Rights Agency, “Second European Union Minorities and Discrimination Survey. Muslims”, *Selected Findings* (Luxembourg: Publications Office, 2017), 30.

és a fejét is, csak a szemeknek hagyva egy keskeny rést) viselnek, míg e tárgyakat nem viselők esetén minden 10 nőből 4 feletti a munkaviszonyban levők száma.

A vallásos jellegű ruházat vagy jelképek viselésének korlátozása az Európai Unióban 2017-ben is a figyelem középpontjában volt, különösen a muszlim nők arcot eltakaró ruhadarabjaira vonatkozóan. Erre többek között egy olyan elemzés világított rá, amely az EU-tagállamokban vizsgálta a vallásos jellegű ruházat és jelképek viselését a munkahelyeken. „Az EU tagországainak csak kis részében találunk nemzeti, regionális vagy helyi jellegű jogszabályi tiltást valamilyenféle vallásos jellegű ruházat vagy jelkép viselésének tiltására vonatkozóan a munkahelyeken, közterületeken vagy máshol. Néhány más tagállam most fontolgatja hasonló törvénykezés bevezetését. A 28 tagállam alig felében fordult elő e tárgyban tárgyalási jogeset. Ezekben az esetekben a gyakorlat nagyon változatos, és tagállamonkénti sajátosságokat hordoz, de a vallásos jellegű ruházat vagy jelképek viselésével kapcsolatos jogesetek száma növekedőben van.”³⁷

Az Európai Unió Bíróságán tárgyalási esetek közül az Achbita-ügyben a bíróság megállapította, hogy a politikai, világnézeti vagy vallási jelek látható viselését megtiltó munkahelyi szabályzatok előírásai nem tekintendők közvetlen megkülönböztetésnek, a 2000/78/EK számú foglalkoztatási egyenlőségi irányelv előírásaival összhangban.³⁸ A bíróság azonban azt is kimondta, hogy ilyen szabályok képezhetnek közvetett megkülönböztetést, amennyiben egy adott valláshoz tartozó személyt hátrányos helyzetbe hoznak. Ezt követően 2017 októberében Belgium Legfelsőbb Semmitőszéke az Achbita-ügyben perújrafelvételt rendelt el, megállapítván, hogy az antwerpi munkaügyi bíróságnak nem sikerült a munkaadói szabályzatának semlegességét a belgiumi megkülönböztetés-mentességi törvény előírásai szerint minősíteni.

A Bougnaoui-ügyben az Európai Unió Bírósága megállapította, hogy egy munkaadó nem akadályozhatja meg a munkavállaló jogát iszlám fejkendő viselésére abban az esetben, ha az ügyfél nem kívánja a nevezett munkavállaló általi kiszolgáltatást.³⁹ Az ilyen elvárások nem minősíthetők valódi és meghatározó fog-

³⁷ European Network of Legal Experts in Gender Equality and Non-discrimination, *Religious clothing and symbols in employment – A legal analysis of the situation in the EU Member States* (2017), http://ec.europa.eu/newsroom/just/item-detail.cfm?item_id=608849, hozzáférés: 2018. 10. 10.

³⁸ Európai Unió Bírósága, C-157/15 számú ügy, Samira Achbita és Centrum voor gelijkelijkheid van kansen en voor racismebestrijding v. G4S Secure Solutions NV, 2017. március 14.

³⁹ Európai Unió Bírósága C-188/15 számú ügy, Asma Bougnaoui és Association de défense des droits de l'homme (ADDH) v. Micropole Univers SA, 2017. március 14.

lalkozási követelményeknek a már említett foglalkoztatási egyenlőségi irányelv előírásaival összhangban. Ezt követően 2017 novemberében Franciaország Legfelsőbb Semmítőszéke megsemmisítette a Párizsi Fellebbviteli Bíróság ítéletét, és elrendelte a Bougnaoui-ügyben a perújrafelvételt. A semmítőszék többek között megállapította, hogy egy kereskedelmi jellegű magánvállalkozásban a fátyol viselésének megtiltása az ügyfelekkel való kapcsolat idejére a vallásszabadság indokolatlan és aránytalan korlátozása.

Az Emberi Jogok Európai Bírósága is hozott idevonatkozó ítéleteket 2017-ben. A Belcacemi és Oussar v. Belgium-ügyben⁴⁰, valamint a Dakir v. Belgium-ügyben⁴¹ a bíróság kimondta, hogy az arcot eltakaró ruházat nyilvános viselésének megtiltása nem sérti a magánélet és a családi élet tiszteletben tartásának jogát (az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata 8. cikkelyével összhangban), sem a gondolat, a lelkiismeret és a vallás szabadságát (a 9. cikkellyel összhangban), sem a megkülönböztetés tiltását (a 14. cikkellyel összhangban). A bíróság mindkét ítéletben a SAS v. France-ügyben⁴² korábban elfoglalt álláspontot folytatta, ahol a korlátozásokat az „együttélés” elvének fényében minősítette jogosnak.

2017-ben néhány EU-tagország, például Ausztria, Németország és Lettország is hozott az arcot elfedő ruhadarabok viselésének tiltását kimondó jogszabályt. Ausztriában az októberben elfogadott törvény⁴³ az arcot elfedő felszerelések viselésének tiltására vonatkozik, a média azonban a szabályozást a burkára, azaz az egész testet elfedő női viselet tiltására is értelmezi. A törvény kimondott célja az volt, hogy megkönnyítse az integrációt és növelje a társadalmi részvételt.

A németországi Alsó-Szászországban is hasonló törvényt fogadtak el augusztusban, amely kimondja, hogy a gyermekeknek az iskolákban a viselkedésük vagy a ruházatuk által nem szabad jelentősen megnehezíteni a többiekkel

⁴⁰ <https://strasbourgobservers.com/category/cases/belcacemi-and-oussar-v-belgium>, hozzáférés: 2018. 10. 10.

⁴¹ <https://strasbourgobservers.com/category/cases/dakir-v-belgium>, hozzáférés: 2018. 10. 10.

⁴² <https://strasbourgobservers.com/2014/07/03/s-a-s-v-france-missed-opportunity-to-do-full-justice-to-women-wearing-a-face-veil>, hozzáférés: 2018. 10. 10.

⁴³ Ausztria Szövetségi Parlamentje, 2017. október 9-én elfogadott 68/2017 számú törvény: <https://www.ris.bka.gv.at/GeltendeFassung.wxe?Abfrage=Bundesnormen&Gesetze=snnummer=20009892>; hozzáférés: 2018. 10. 10. Manfred SEEH, „Erster Aufblick auf das Burka-Verbot” [A burkatilalomról], *Die Presse*, 2017. június 9., <https://diepresse.com/home/panorama/oesterreich/5289823/Erster-Ausblick-auf-das-Burka-Verbot>

való kommunikációt.⁴⁴ A jogszabály elfogadása összefüggésben annak a muszlim gyermeknek az esetével, aki megtagadta az iskolába járást nikáb, azaz az arcot és a fejet egyránt elfedő, csak a szemnek rést hagyó kendő viselése nélkül.⁴⁵

Lettország kormánya szintén augusztusban hagyta jóvá az Igazságügyi Minisztérium rendeletét,⁴⁶ amely megtiltotta az arc elfedését a nyilvános helyeken – a szakmai, egészségügyi vagy művészi szükségletek kivételét képezve. Az igazságügyi miniszter, Rasnačš Dzintars szerint „a törvény fő célja a megelőzés: az embereknek már előzetesen tudniuk kell, hogy alkalmazkodniuk kell a kulturális és történelmi környezetünk szabályaihoz.” A jogszabály célja az, hogy egységet és összhangot teremtsen a társadalomban, erősítse a kommunikációt a közösség tagjai között, és segítse elő az együttélést. A közterületeken teljesen megtiltotta az arc eltakarását, kivéve a templomokat, imaházakat és más, vallásos tevékenységre való helyiségeket. Novemberben a lett parlament jogi bizottsága a kormányrendelet elfogadása ellen foglalt állást, mert „nem talált elegendő indoklást annak megállapítására, hogy a tervezett korlátozások arányosak, vagy összhangban volnának a lett alkotmánnyal, vagy az Emberi Jogok Európai Egyezményével.”⁴⁷

Az EU tagállamai néha törvényt fogadtak el a vallásos jelképek betiltására abból a megfontolásból is, hogy megőrizték a közhatóságok semlegességét. Németország Baden-Württemberg tartományában 2017 májusában törvényt hoztak⁴⁸, amelyben megtiltották a bírók és az ügyészek számára vallási jellegű fejfedők viselését, mint amilyen a nyakat eltakaró, de az arcot szabadon hagyó hidzsáb vagy a zsidó sapka, a kipá. A szabályozás indoklása az volt, hogy az igazságszol-

⁴⁴ Németország Alsó-Szászországi Tartományi Parlamentje, 10/2017 S. 552 számú, 2017. augusztus 22-én elfogadott törvény. <http://www.schure.de/16/80005.htm>, hozzáférés: 2018. 10. 10.

⁴⁵ „Niedersachsen verbietet Vollverschleierung an Schulen” [Teljes fátyoltilalom Alsó-Szászország iskoláiban], *Rheinische Post*, 2017. augusztus 17., https://rp-online.de/panorama/deutschland/niedersachsen-verbietet-vollverschleierung-an-schulen_aid-17836061, hozzáférés: 2018. 10. 10.

⁴⁶ Lettország Kormánya, 2017. január 4-i törvénytervezet, “Law on the Restriction of Face Covering”, <https://www.tm.gov.lv/lv/aktualitates/tm-informacija-presei/ministru-kabineta-komiteja-atbalsta-likumprojektu-sejas-aizsegsanas-ierobejojuma-likums>, hozzáférés: 2018. 10. 10.

⁴⁷ Lettország, Saeima Jogiroda, “Opinion Concerning the Draft Law on the Restriction of Face Covering to the Saeima Human Rights and Public Affairs Commission”, <http://eurel.info/spip.php?rubrique907&lang=en>, hozzáférés: 2018. 10. 10.

⁴⁸ Németország, Baden-Württemberg Tartományi Parlamentje, 16/2038. számú, 2017. május 11-én elfogadott törvény: *Gesetz zur Neutralität bei Gerichten und Staatsanwaltschaften des Landes*, https://www.landtag-bw.de/files/live/sites/LTBW/files/dokumente/WP16/Drucksachen/2000/16_2038_D.pdf, hozzáférés: 2018. 10. 10.

gáltatásban eljárókat ne lehessen vallásilag vagy politikailag elfogultnak tekinteni. Továbbá, 2017 júniusában egy hasonló nemzeti jogszabályt is elfogadtak⁴⁹, amely egész Németországban megtiltja a köztisztviselőknek, hogy hivatali időben eltakarják az arcukat, kivéve az egészségügyi okokat.

Befejezés

Európa népei még a vallás nevében háborúskodtak, amikor Erdély a vallási tolerancia egy korai formáját már 1568-ban elismerte. Az ország vallási térképe akkor a nyugatinál sokkal színesebb volt. Egy településen belül is több felekezet, sőt több nemzet élt együtt. A lakosság többsége, köztük a fejedelem János Zsigmond is, előbb a lutheri reformációhoz csatlakozott, katolikus csak néhány főúri család maradt és a székelység egy része. Amikor pedig a magyarok a kálvini ág-hoz csatlakoztak, 1564-ben a református vallás is egyenjogúságot nyert. Ez az átalakulás akkor még az augsburgi rendelkezéshez hasonló, az egy joghatóság, egy vallás elvét követte: „A királyi városok és a falvak bármelyik vallást követhessék, hitükön való prédikátort tarthassanak, a velük ellenkezőt pedig elbocsáthassák.”⁵⁰ Ugyanekkor mondták ki a „cuius regio, eius religio” elvet is, amely szerint a vallást a földbirtokos választja meg saját területein, az ott élőknek pedig arra a hitre kell áttérniük.⁵¹

Erdélyben a reformáció itt nem állt meg, a reformátusok egy része a később unitáriusnak nevezett antitrinitárius tanokhoz csatlakozott. Antitrinitárius lett a fejedelem is, a tordai országgyűlés pedig 1568. január 13-án kimondta: „Nem engedtetik senkinek, hogy senkit fogsággal avagy helyéből való priválással fenyegetsen az tanításért, mert az hit istennek ajándéka.”⁵² A határozat a világon elsőként mondta ki négy vallás – katolikus, evangélikus, református és unitárius – szabadságát és részleges egyenjogúságát. Az uralkodó nem tehetett különbséget a felekezetek között, és nem érvényesülhetett a területi elv sem: a nemes, a

⁴⁹ Németország Szövetségi Parlamentje, 1570. számú, 2017. június 8-án elfogadott törvény: Gesetz zu bereichsspezifischen Regelungen der Gesichtsverhüllung und zur Änderung weiterer dienstrechtlicher Vorschriften, <https://www.bundesrat.de/SharedDocs/beratungsvorgaenge/2017/0301-0400/0336-17.html>, hozzáférés: 2018. 10. 10.

⁵⁰ <http://reformacio.ma/v/augsburgi-vallasbeke/>, hozzáférés: 2018. 10. 10.

⁵¹ BIHARI Dániel, *Mészárlás a vallás nevében: Erdélybe vágott minden üldözött*, <https://24.hu/tudomany/2016/01/13>, hozzáférés: 2018. 10. 10.

⁵² http://eda.eme.ro/bitstream/handle/10598/18289/KM_1993_01_005.pdf?sequence=1&isAllowed=y, hozzáférés: 2018. 10. 10.

polgár, a jobbágy szabadon dönthetett arról, hogy milyen módon forduljon Istenhez.

„A vallási türelem, a négy bevett vallást biztosító rendelkezés mögött minden bizonnyal politikai és társadalmi érdekek álltak. A két nagyhatalom: a Habsburgok és a törökök közé ékelt fejedelemség nem engedhette meg magának, hogy belső ellentétek utat nyissanak a külső ellenség számára. Ugyanakkor a tordai országgyűlésnek a hitről mint Isten ajándékáról leírt szép mondata már megelőlegezi későbbi évszázadok haladó gondolkozását, amely a nemzeti vagy politikai hovatartozástól függetlenül a vallást, és emberi jogként tisztel minden hitbéli meggyőződést.”⁵³

A tordai ediktum rendelkezése valójában még nem a mai értelemben vett vallásszabadságot biztosította, hanem a társadalmi béke érdekében kötött politikai egyezség volt. Ha azonban a 16. század vallási és jogi vívmányait nem a mai értékítéletünkkel mérjük, hanem a korabeli állapotok viszonylagosságában értékeljük, akkor világos, hogy Erdély így is egy évszázaddal megelőzte Angliát és Európát a lelkiismereti és vallásszabadság bizonyos korai formájának kinyilvánításában.

A fentiek tükrében megállapítható, hogy az egyén jogi helyzete az európai jogrendben 2010 után, az Európai Unió újrafogalmazott jogi keretei között a lelkiismereti és vallásszabadság tekintetében védettebbé vált. Az európai jogrend, különösen az alapjogok védelmének erősítését mutató fejlemények tükrében, jó úton halad afelé, hogy az erdélyi vallásszabadság 450 éves öröksége Európában is nem csak általánosan elismert, hanem a gyakorlatban is maradéktalanul védett jogsultság legyen.

Ennek tükrében igazat kell adnunk Angela Merkelnek: a tolerancia valóban Európa lelke és a békés együttélés alapja a kontinensen ma is – és a vallási tolerancia különösen az, tehetjük hozzá. És igazat kell adnunk Áder Jánosnak is: ma már könnyű számba venni a hit szabadságára épülő európai mivolt örökségét: az örökös kérdés jogát, a viták tüzeiben edzett igazságkeresést, a vallás személyességének és a gondolat szabadságának kimondását, a hit humanizmusát, az anyanyelvű tanítás elterjedését, a nemzethez való ragaszkodás fontosságát, az önazonosságunk kifejezésének képességét.

A 20. és 21. század alapjogi dokumentumai, mint az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata, az Emberi Jogok Európai Egyezménye, valamint az Európai Unió Alapjogi Chartája a vallásszabadságot az ember alapvető, veleszületett jo-

⁵³ BENDA Kálmán, *Az 1568. évi tordai országgyűlés és az erdélyi vallásszabadság*, <http://epa.oszk.hu/00900/00979/00008/01benda.htm>, hozzáférés: 2018. 10. 10.

gaként határozza azt meg. A 21. században ez alapjog megkérdőjelezhetetlen lett, nemcsak mint az európai kultúra öröksége, hanem mint az Európai Unió által szavatolt alapjog is. Ezzel együtt, az európai társadalmi változások a vallásszabadság biztosítását is új kihívások elé állítják, az európai közösségekben pedig jogsérelmek új formái jelennek meg. Európa népei ma a vallás nevében nem háborúskodnak, de a vallási különbségek egymás mellett élése sokszor szül feszültséget. A kontinens vallási térképe nyugaton is, keleten is sokkal színesebb a 16. századinál. Egy-egy településen belül ma is egyre több felekezet, sőt egyre több nemzet él együtt, ezen új együttélésnek pedig új szabályozásokra van szüksége.

Összegzésképpen elmondható, hogy napjainkban a vallásszabadság mint alapjog erősebb védelmet élvez Európában, mint amennyire védett korábban volt. Mindazonáltal a védelmet tovább lehet erősíteni többek közt azzal, hogy az Európai Unió csatlakozzon az Emberi Jogok Európai Egyezményéhez, mert ezáltal az európai polgároknak közvetlenül az Emberi Jogok Európai Bírósága előtt kifogásolhatnák a lelkiismereti és vallásszabadság elleni jogsérelmet. Emellett további védelmet nyújtana az egyenlő bánásmód irányelv elfogadása is, amely garantálná, hogy az Unió és tagállamai ne esetszerű, hanem átfogó jogi keretet nyújtsanak a hátrányos megkülönböztetéssel szemben.

Alan Williams

Híd menny és föld között¹

Kedves vendégek, főtisztelendő püspök úr, barátaim, unitárius testvéreim, óriási kitüntetésnek tekintem, hogy zenészként a kiváló Concordia vonósnégyessel vehetek részt ebben az ünneplésben.

Több mint 25 éven keresztül foglalkoztam a magyar zenével és kultúrával mint unitárus és mint zenész. Be kell vallanom, hogy amikor Pap Mária püspöki titkár javasolta, hogy vonósnégyest írjak erre az alkalomra, nem voltam biztos, hogy sikerülne az ötlet megvalósítása. Mert Beethoven óta a zenei világ úgy tekintett a vonósnégyes formájára, mint egyfajta ars poeticára – magán jellegű, nem nyilvános zenei kifejezési forma, ami inkább a zeneszerző gondolkodása zárt világát testesíti meg.

Sokáig gondolkoztam azon, hogyan írom meg a darabot, amíg csak december elején el nem kezdtem írni, és karácsonyig be is fejeztem. A darab címét Kínában határoztam meg: Híd menny és föld között. Januárban hallottam hagyományos kínai zenészeket előadni a gu-kin nevezetű hangszeren, ami valamennyire hasonlít a magyar citerához. A hagyomány szerint három fajta előadási módja van a gu-kinnek:

- a mennyország zenéje (felhangokon játszani);
- emberi zene (ujjal változtatni a húrok hangmagasságát); és
- földi zene (csak az üres, le nem fogott húrokon játszani).

Tehát a zene szerepe e három réteget szimbolikus módon összehozni. Ebben is emlékeztem Balázs Ferenc Bejárom a kerek világot című könyvének egy szaka-

¹ Elhangzott 2018. január 12-én a kolozsvári belvárosi templomban, Alan Williams kortárs nagy-britanniai zeneszerző *Híd menny és föld között* című vonósnégyesének ösbemutatója alkalmából.

szára. Idézek: „Aztán elővette Liang kéthúrú hegedűjét, és öthangos skálán bájos dalokat játszott rajta. Én utánadúdoltam az egyszerű dallamokat, s amikor kicsivel később, alvásra készen, a pokrócainkba beburkolóztunk, azon kaptam magamat, hogy vég nélküli szimfóniák zengenek bennem kínai módra.”

A másik kezdőpontja a darabnak Körösfői-Kriesch Aladár képe a tordai országgyűlésről. Ott áll a kép közepén Dávid Ferenc, és világos, hogy a festő úgy képzei el Dávidot, mint egy ótestamentumi prófétát, telve az Isten szellemével – a próféta is egyfajta híd a menny és a föld között. Tehát a mennyországi téma, amivel a darab kezdődik. (MUS EX 1.)

Dávidnak van saját témája: a 16. században és utána is a zeneszerzők kedvelt módszere volt megzenésíteni a neveket. Például Josquin des Prez a patrónusa nevét használta a Hercules Dux Ferrariae címet viselő miséjének fő témájában. Ezt a módszert használtam magam is, Dávid nevét megzenésítettem, és ebből nőtt ki egy egész dallam, amit hallani fognak a darab végén. (MUS EX 2.)

Az egyházalapító nevét először magyarul, aztán németül dolgoztam át. A Franz Hertel-téma csak a harmadik tételben hallatszík; de a Dávid Ferenc-dallamot a darabban mindenütt lehet hallani töredékekben. A zenei anyagot egy zenei idézettel bővítettem a lassú tételben, amit a mű írása közben véletlenül találtam. John Ireland 20. századi angol zeneszerző munkáját nem nagyon ismertem, amíg meg nem tudtam – véletlenül – hogy az apja, Alexander Ireland unitárius volt, és Emersonnak a szerkesztője volt Nagy-Britanniában. A fi a gyerekkorában az altrinchami unitárius templomba járt, ahová én magam is jártam szintén gyerekkoromban.

Tehát ez itt egy személyes és unitárius kapcsolat, de emellett találtam Irelandtól olyan zenei anyagot, ami a többi témával is harmonizál. (MUS EX 3.)

Ennyiféle zenei anyagból építettem az egész darabot, jó sok variációval. Négy tételből áll a darab, ami a klasszikus hagyományt tükrözi. Az első tétel lassú bevezetéssel kezdődik, aztán hamar allegrettóvá válik. A második lassú tétel. A harmadik a scherzo, és a negyedik foglalja össze a témákat és zenei anyagokat, amelyeket a vonósnegyes az előző három tételben fejlesztett.

Emellett van egyfajta drámai, narratív vonulat is a műben, ami Dávid Ferenc személyiségéről szól. Micsoda bátor ember az, aki úgy szerette az igazságot, hogy hajlandó volt mindent föladni érte! A darab első tétele Dávidot a dévai várban képzei el, aki halála küszöbén visszaemlékszik az életpályájára. Zeneileg a bevezetés összeköti a bebörtönözés erőszakosságát, valamint Dávid sóvárgását az igazság iránt. Aztán a gyorsabb zene ábrázolja a nyughatatlan lelkű Dávidot. A második tétel alcíme *A halk és a szelíd hangja*, és azt képzeltem, hogy a reformáció forradalmi hangulata, amit hallottunk az első tételben, annak közepében, a

csend pillanataiban Dávid meghallja az igazság hangját. Zenész számára nem a hangzó anyag a legjelentősebb, hanem a csend, ami jön a hangok között. Talán van itt egy párhuzam a teológia területével is...

A harmadik tétel alcíme *A vita*, és ebben a teológiai vitákat zenével próbáltam ábrázolni, amelyek a tordai ediktumhoz vezettek. Itt az ellenpont tükrözi a vita formalitását, miközben a táncritmusok a vita energiáját képviselik.

A negyedik tétel az egyetlen, amiben halljuk a 16. század zenéjét. Az első tétel anyagához és annak nyughatatlan hangulatához térünk vissza, aztán elérjük a mű krízispontját. A Dávid Ferenc-dallamot átdolgoztam úgy, mintha Bakfark Bálint, János Zsigmond udvari lantosa komponálta volna. De fölötte a menny témát az első hegedős játssza. Szándékos a disszonancia, mivel ha a türelem bármit jelent, akkor azt biztosan, hogy csak azt tűrhetjük el, ami feszültséget okoz a világnézetünkben. Ha valami nem okoz feszültséget, nem kell azt tűrnünk. Ha úgy tűnik, egy kicsit bizonytalanul, sötéten fejeződik be a darab, talán azért, mert bizonytalan, sötét időkben élünk. A türelem alapelvét állandóan kell véde-nünk, és újra és újra föl kell építeni. Mahatma Ghandi, amikor egy újságíró kérdezte tőle, hogy mit gondol a nyugati civilizációról, azt felelte, „egy jó ötlet lenne”. Ezekben a nehéz és bizonytalan időkben a türelem tényleg jó lenne, és az a feladatunk, amit Dávid Ferenctől örököltünk, hogy fedezzük föl, mi az igazságunk számunkra, ugyanakkor ismerjük el, hogy a felebarátunknak saját útja van. Ehhez ragaszkodjunk minden világi kísértés és fenyegetés ellenére.

Jakabházi Béla Botond

A megújulás hagyománya¹

(Egyházi beszéd a vallásszabadság ünnepére)

„Ne csodálkozz, hogy ezt mondtam neked: Újjonnan kell születnetek. A szél arra fúj, amerre akar; hallod a zúgását, de nem tudod, honnan jön, és hova megy: így van mindenki, aki a Lélektől született. [...]

De eljön az óra, és az most van, amikor az igazi imádói lélekben és igazságban imádják az Atyát, mert az Atya is ilyen imádókat keres magának. Az Isten Lélek, és akik imádják őt, azoknak lélekben és igazságban kell imádniuk.” (Jn 3,7–8.4,23–24)

Kedves Testvéreim!

A vallásszabadság kihirdetésének évfordulója egyben az Erdélyi Unitárius Egyház megalakulásának ünnepe is, a tordai országgyűlés határozata pünkösdjévé vált egy olyan közösségnek, amely azóta is méltón őrzi alapítóinak szellemiségét és értékrendjét. A tiszta jézusi kereszténység közössége nem is választhatott volna magának találóbb címet, mint a tanítványokat a megújítás és az emberhez megkötetések nélkül ragaszkodó isteni szeretet üzenetével felhatalmazó jézusi hasonlat szereplőit, hogy okosan éljünk, „mint a kígyók” és szelíden, „mint a galambok”. Történelmünk során a szelídséget jelképező galamb úgy biztatott, mint a hamvaiból új életre kelő fénixmadár: templomfoglalások, cenzúra, üldözések,

¹ A Magyar Unitárius Egyház Képviselő Tanácsa által a 2018., jubileumi esztendőben meghirdetett beszéd pályázatának III. helyezett beszéde.

lekicsinyló gúny és sorozatos mellőzések tüzeiből mégis újra meg újra talpra tudunk állni, és nem tagadtuk meg gazdag eszmei örökségünket sem, a türelmet, egymás tiszteletét, a testvéri szeretetet ismerős és idegen irányában. Tettük ezt jézusi tanítványokként akkor is, amikor szellemiségünk és hitünk vállalása, embertársainkhoz való kedves és békés viszonyulásunk éppen létünket fenyegették, s életre keltünk a látszólagos pusztulásból. Újjászülettünk, nemcsak túlélünk, mert a vallásosságról bebizonyosodott, hogy a Lélek által megszentelt, nem szalmaláng, hanem mindazok számára, akinek „van fülük a hallásra és szemük a látásra”, akik az evangéliumi igazság felszabadító és méltó emberi életre való felhatalmazásának üzenetét értik és érzik, megbocsátó szeretetet, kölcsönös tiszteletet és elfogadást, igazságot és méltányos társadalmat hirdető „égi láng”, az isteni jelenlét lelkesítő és tette sarkalló, belülről fakadó hatalom.

450 évvel ezelőtt a bölcs politikai döntéshez a Lélek erejének megtapasztalása, az evangéliumi üzenet meghallása is társult, s így az erdélyi ember lelkületét tükröző országgyűlési határozathoz a magyar nemesség és a szász rendek, katolikusok és protestánsok közös erőfeszítését áthatotta a lendület és a lelkesedés, a maradandó értéket teremtés szándéka. Önérvényesítés helyett a közös érdek győzött: a társadalmi béke, a kiszámítható békés építkezés, a törvénybe foglalt kölcsönös tisztelet. Ezért a vallásszabadság ünnepe a különböző hitű egyének és közösségek építő együttműködésének nehézségeiről és sikeréről szól: a kézenfekvő székértábor-építés helyett a nyíltság és a türelem a kölcsönös tisztelet hatalmába vetett bizalmunkat erősíti meg, mely elképzelhetetlen a megújulási szándék, a régi tartalmak és formák felülvizsgálata nélkül.

1568-ban Erdély a lelkiismereti és vallásszabadság földjévé vált hivatalosan is, ugyanis a híres „Urunk őfelsége” bevezető szavakkal kezdődő határozat mindenki számára biztosította a szabad vallásgyakorlást, a közösségeknek azt, hogy neki tetsző lelkészt, papot választhasson, és megtiltotta a püspököknek, hogy bármilyen formában akadályozzák a lelkiismereti szabadsághoz való jogot: „[...] midőn helyökön a prédikátorok az evangéliumot prédikálják, hirdessék, kiki az ő értelme szerint, és az község ha venni akarja, jó, ha nem pedig senki kényszerítéssel ne kényszerítse az ü lelke azon meg nem nyugodván, de oly prédikátort tarthasson, az kinek tanítása ő néki tetszik. Ezért pedig senki az superintendensök közül, se egyebek az prédikátorokat meg ne bánthassa, ne szidalmaztassék senki az religióért senkitől, az elébbi constitutiók szerént, és nem engedtetik ezt senkinek, hogy senki fogsággal, avagy helyéből való priválással fenyőgessön az tanításáért, mert a hit Istennek ajándéka, ez hallásból lészön, mely hallás Istennek ígéje által vagyon.” Az idézett szöveg teológiai megalapozását Dávid Ferencnek köszönhetjük, aki rá jellemző módon, evangéliumi lelkületével és hitével a Bibli-

ához fordul, és annak alapján igazolja a vallásszabadság szükségszerűségét, ugyanis az efézusi levélre hivatkozik az országgyűlés, amikor kimondja, hogy „a hit Isten ajándéka”. (Ef 2,8: „Hiszen kegyelemből van üdvösségetek a hit által, és ez nem töletek van: Isten ajándéka ez...”)

A vallásszabadság törvényét a megújulás igénye nélkül aligha lehetett volna Tordán megfogalmazni, és egyházunk megalakulása sem történt volna meg, az unitárius eszmeiség nem terjedt volna el megújító, jobbító szándék nélkül. Ennek köszönhető a tiszta jézusi kereszténységhez való visszatérés vágya, a keresztény hit gyökereiből való, közvetítők nélküli megélése.

A megújulásról és ennek egy lelki-vallásos jellegű radikális változatról, a megtérésről – az istenihez, a széphez és igazhoz való visszatérés értelmében – gyakran és sokan beszélnek, olyan értelemben, hogy meg kell térni, újjá kell születni, Istennek tetsző életet kell élni. Az Újszövetségben előbb Keresztelő János prédikál ennek szükségéről, később Jézusnak is egyik legsürgetőbb felhívásává válik. Az országgyűlési határozat 450. évfordulóján a mi kérdésünk az, hogy mi hogyan vesszük ki a részünket a lelkiismereti szabadság védelmében és minél szélesebb körű érvényesítésének a feladatában.

János evangéliuma egy érdekes találkozásról számol be, mikor leírja azt, hogy Jézust titokban keresi fel Nikodémus. Az evangéliumi író ismét úgy akarja beállítani Jézust, mint akinek tanítását kortársai nem értik, ezért tűnik Nikodémus számunkra olyan értetlenkedőnek és lassú észjárásúnak. Jézus pedig az első kijelentésével a lényegre tör: Isten országáról beszél. Arra a kérdésünkre, hogy miért kellene megtérni-visszatérni, újjászületni, a válasza egyszerűnek tűnik: mert Isten országa a tét. És Isten országa olyan kincs, amely minden másnál értékesebb. Máshol Jézus kijelenti, hogy hacsak nem válunk olyanokká, mint ..., nem megyünk be az Isten országába. Szándékosan hagytam csonkán a jézusi mondást. Mint Nikodémus, mi is könnyen félreérthetnénk a tanítás lényegét, ha valamilyen tételes bizonyosságot vagy receptszerű előírást keresnénk Jézus szavaiban. Nikodémus kérdései a mi nyelvünkön valószínűleg másképp hangzanának, és Jézus válasza is más lenne. A mi kérdésünk az, hogy nekem, neked milyenné kellene válni ahhoz, hogy Isten országában éljünk. Milyenekké kell válnunk? Kevés kérdés van, ami ennyire egyénre szabott lenne, és amelynek megválaszolása ilyen hatalmas mértékben lenne hatással azokra a közösségekre is, amelyekben élünk. Érdeemes lenne kis időt szánni erre a kérdésre: milyenné akarsz válni? Szeretteid, ismerőseid között kihez szeretnél hasonlítani? Mi a feltevése annak, milyenné kellene válnod azért, hogy az legyél, aki igazán vagy?

Egy olyan egyházat örököltünk, amelyért érdemes ma is áldozatot hozni, mert egy olyan közösség életéről van szó, mely a jézusi lelkület megélésében a

saját útját járja, bátran és szelíden. Igazságkeresésünk az évszázadok során olyan utakra vezetett, amelyek egy, az eddigi keresztény mintánál egyetemesebb és emberibb világ- és életszemléletet testesítenek meg. Unitárius szellemiségünk tükrözi az őszinte és dogmák által nem védett igazság keresését, az őszinte kutakodást, azt az alapállást, hogy igazán előre a fogós és kényelmetlen kérdések feszültsége visz, nem pedig a kész válaszok.

A tordai országgyűlés szellemében unitárius egyházunk hivatása az, hogy a társadalmunk lelkiismerete legyen, hogy felkarolja mindazokat, akiket méltánytalanul bántottak vagy egyáltalán szenvedést okoztak nekik, akikkel igazságtalanul jártak el, hogy lelkesítsük és bátorítsuk azokat, akiket peremre sodortak hatalmi ideológiák vagy az éppen aktuális politikai és gazdasági-üzleti érdekek. Mint kisebbségben élők, érzékenyek akarunk maradni minden kisebbség panaszra és sérelme iránt, együttérzőek az evangélium szellemében, akik álszerénység nélkül, alázattal és tántoríthatatlan kitartással, fáradhatatlanul, kíváncsian és örömmel keressük a lelki életünk mélyebb igazságait és különbözőségeink tiszteltetésben tartásával a köztünk levő béke lehetőségeit. Emberi és vallásos közösségi hivatásunknak tekintjük felvállalni értékeinket anélkül, hogy megriadnánk az új bizonytalanságától.

Egyházunk 450 éves múltja, a türelem és az értelem, a mély lelkiület és a társadalmi igazságosság iránti elkötelezettség arra lelkesít minket, hogy soha ne feledjük, egyházunk egyformán értékes tagjának tekint minden embert. Hitbeli elődeink emberi magatartása, az erőszak elutasítása, a leigázás helyett a kölcsönös tiszteleten és elfogadáson alapuló párbeszéd kezdeményezése a tordai országgyűlés határozatának 450. évfordulóján arra kell vezessen, hogy az emberi méltóság, a feltétel nélküli isteni szeretet, a mások és a másság elfogadása által lelki életünk, érzékenységünk és az emberi méltóság és szabadság érvényesítése által azok maradhassunk, akiknek lelkiülete az egykori reformátorokéhoz hasonlatos: prófétai és elkötelezett, őszinte és tetterre kész. A vallás- és lelkiismereti szabadság unitárius egyházunk pünkösdjé, egy Lélek által született közösség életének kiindulópontja. Ebben a szellemiségben újulunk meg, hogy társadalmunkban továbbra is az áldást, haladást jelentő kovászok lehessünk – lélekben és igazságban. Ámen.

Jakabházi Béla Botond

Hitünk prófétája¹

(Dávid Ferenc-emléknapi beszéd)

„Az Úr ugyanis a Lélek: ahol az Úr Lelke, ott a szabadság. Mi pedig mindnyájan, akik fedetlen arccal tükrözzük vissza az Úr dicsőségét, a dicsőségben fokról fokra hozzá hasonlónak változunk át, az Úr Lelke által.”

(2Kor 3,17–18)

Kedves Testvéreim!

Egy szinte 450 évvel ezelőtt történt tragédia – a méltánytalan és igazságtalan elnyomó politika áldozatává váló egykoron lánglelkű és ünnepektől megtagadott és felejtésre ítélt próféta halála – ma emlékezésre és hálaadásra hív. Az ünnepi alkalom azonban ennél többről szól: biztat és bátorít egy olyan élet-szemlélet és az ebből fakadó életmód és értékrend megvalósítására, amely felszabadítja emberi lelkünket a félelmektől, tág teret nyit kreativitásunknak, megerősíti igazságérzetünket, és felhatalmaz arra, hogy a mai nemzedék legégetőbb kérdéseit őszinte jobbítási szándékkal, másokat is bátorító lendülettel próbáljuk megoldani. Pál apostollal valljuk, hogy életünknek irányítója, ura a Lélek, mely felszabadít, s arra vezet, hogy az isteni méltóságot és szeretetet sugározzuk szét a világban. S ahogyan fokról fokra a szeretet-Isten arcát felfedjük életünkben, áldás forrásává válnak egyéni és közösségi erőfeszítéseink is.

Egy olyan korban, melyben a világháló nyújtotta, személytelenség és közvettség kínálta biztonság kísértésében egyre többen távoli és szenttelen szemlélőivé válnak a mindennapi drámáknak és tragédiáknak, amikor a kigúnyolástól való félelem szinte kényszerítő erővel arra indít, hogy valamilyen elfogadott címke vagy meghatározás mögé bújjanak egyének és közösségek, amikor a sérthetőség és bizonytalanság elkendőzésére a sikeremberek profilját alkotják meg sokan magukról, és azt teszik ki a virtuális ablakokba, nagyon szükségünk van azokra

¹ A Magyar Unitárius Egyház Képviselő Tanácsa által a 2018., jubileumi esztendőben meghirdetett beszéd pályázatának III. helyezett beszéde.

a példaképeinkre, akik nem feltétlenül a túlélést tanítják számunkra, hanem teljes emberi méltóságunk és legértékesebb vonásaink bátorsággal való felvállalását, és a személyes, történelmi és társadalmi igazságok torzításmentes feltárását. Vajon tartós áttörést tudnának-e hozni azok a biztatások, amelyekre annyira szükségünk van akkor, amikor elbátortalanodunk, s amikor az önvédelem, a szerénység vagy az alázat ürügyén meghúzzuk magunkat, holott újra meg újra bebizonyosodik, hogy ezzel a magatartással nemcsak magunkat, hanem a társadalmunkat is megfosztjuk azoktól az értékektől, amelyek egy türelmesebb, elfogadóbb, békésebb – végső soron boldogabb világhoz vezethetnek? Vajon tudunk-e kellő hitelt adni az apostoli biztatásnak, hogy bízzunk a Lélekben, mert felszabadít és erővel ruház fel?

A dévai bérci szél legendájának ének-változatában a hideg, borongós novemberi szél mesél a börtönben az élettől búcsúzó hitújító és prófétai küldetést teljesítő Dávid Ferencről: bár sok hős és bajnok, csatákban győztes férfi fordult meg Erdélyországban az idők során, volt közöttük egy egészen különleges hős, egy „megtört testű rab, fehér, öreg, ki vért nem ontott, mégis ő volt legvitézebb” – mert erőszak helyett a „hitnek szelíd bajnokaként” prófétája lett a vallásszabadságnak és vértanúja az őszinte, félelem nélküli kutakodásnak. Életpályája és halála, példája mutatja, hogy a tudás, mely önmagában nem elég, akkor válik áldott erővé, amikor lendületes kreativitással és szenvedéllyel párosul, hiszen a rendületlen igazságkeresés, az evangéliumi üzenetet torzítás nélküli értelmezése és érvényesítése több és értékesebb minden áthagyományozott hitpótléknál és leszögeztet dogmánál. Tanít arra, hogy aki a Lélek által, lélek szerint él, látszólagos kudarcai ellenére is a Gondviselő akaratát teljesíti. A Lélek felszabadít, bátorít és értelmet ad életünknek, hogy teljességében, „födetlen arccal” tükrözzük a bennünk élő Lélek szelíd hatalmát.

Korunk egyik kiemelkedő keresztény gondolkodója (Rohr) szerint két úton válhat valakiből próféta. Az egyik út azt feltételezi, hogy a prófétai lelkületű ember magára vállalja azt a feladatot, hogy a rabságban élők tudomására hozza, hogy lehetőségük van szabadokká válni – ennek az útnak a prototipikus alakja Mózes, aki kivezeti népét az egyiptomi fogságból. A másik út az, amelyet az emberi lélek mély ismerői, az istenség természetének megsejtői vagy éppen a tudomány világában áttörést és paradigmaváltást hozó legendás alakjai jártak – s amely azt feltételezi, hogy a szokás, hagyomány vagy kézenfekvőség által valamelyest szentesített tudást megkérdőjelezzék, és radikális, a köztudatba jól bevésődött hiedelmeket felforgató (sok a megkérdőjelezés) bátorsággal az újonnan felfedezett igazságot hirdessék. Ezt az utat járták mindazok a próféták, akik rádöbentették azokat, akik magukat szabadoknak gondolták, hogy valójában rabok.

Ezt az utat járta Jézus és tanítványai, Pál apostol és utána még sokan mások, de számunkra időben és térben is a legközelebb álló személy, aki ezt a prófétai magatartást példázta, Dávid Ferenc. Ellenfelei ingatagnak akarták feltüntetni, még évszázadokkal első püspökünk halála után is. A „helyes hit” (ortodoxia) hagyományába beállt felekezetek híveinek talán túl kockázatos lett volna felismerni azt, hogy önmagunkhoz hűségesek akkor maradhatunk, ha hajlandóak vagyunk a változásra – minden új helyzetben ön- és viláértelmezésünk őszinte kutakodás tárgyává válhat, s az evangéliumi igazságot érdemes keresni és feltárni, és bízni kell abban, hogy az igazság felszabadít, még akkor is, ha olyan utakra vezet, amelyet eladdig nem ismertünk vagy nem mertünk vállalni.

Pál apostol a korinthusiakhoz írott levelében élettapasztalata, mélységes hite által üzen nem csupán az első korinthusi keresztény gyülekezet tagjainak, hanem nekünk is. Üzenetében az első keresztények hitvallása fogalmazódik meg, mely mélységesen császárság- és birodalomellenes volt akkor, és az elnyomó rendszerek és ideológiák ellen szól mai is: nem a császár az úr, hanem Jézus, a megváltó Krisztus, aki azonos a Lélekkel. Ez a Lélek pedig felszabadít, és ráébereszt alapvető és eredendő istenképűségünkre. Első püspökünk szenvedélyes igazságkeresése és a jézusi üzenet tiszta tolmácsolásának vágya számunkra, mint sok unitárius nemzedék számára, felszabadító és felhatalmazó.

Dávid Ferenc emléke és példája előtt fejet hajtunk, és annak ellenére, hogy elképzelése nem vált valóra, miszerint a 16. század utolsó felében nem csupán Erdélyt, de egész Európát át fogja alakítani a tiszta jézusi kereszténység, prófétai munkássága sikeres volt, áldozata pedig nem hiábavaló. A szász-magyar Hertel Dávid egy olyan egyházat szervezett, melyben mindenki szabadon, kényszerek és meggyőzés nélkül hihet abban az istenségben, melyet a saját élettapasztalata és világlátása révén ismer meg, és álmodott egy olyan társadalomról, melyben a türelem és a más vélemények tisztelete és elfogadása az evangéliumi értékrendből fakad. Ebben hiszünk mi is: türelmes és szabadelvű magatartásunk meggyőződésből fakad, és kifejezésre jut elsősorban abban, ahogyan egymással bánunk. Felismertük, hogy az ember méltósága szent és sérthetetlen, független származástól, ízléstől, csoporthoz való tartozástól, független az egyéni képességektől és teljesítménytől, mert sem társadalmi státus, sem betegség vagy fogyatékoság, sem politikai meggyőződés nem csorbíthatja azt. Isten gyermekei vagyunk, akiket felhatalmazott a Gondviselő arra, hogy áldásai legyenek a világnak. Ezért az emberi méltóság tisztelete számunkra azt jelenti, hogy elismerjük egymás értékeit, szem előtt tartjuk egymás szükségleteit, a jobbítási szándékunk sosem ölthet romboló, erőszakos formát, de nem is húzzuk meg magunkat, hanem vállal-

juk gazdag hagyományunkat, az egység eszméjét, ami Istenre vonatkozik, és az összetartozást, ami emberekre vonatkozik.

Helyesen akarjuk élni az életünket, és ez számunkra az evangélium szellemében a szeretet-isten megtapasztalásából fakadó megbocsátani hajlandó, nyitott jószívűség. Felismertük, hogy a jelen pillanat teljes és szent, mert Isten jelen van benne. Nem vádol, hanem magához von, szeretettel és gyöngéden. Nem várja el a büntudatot és szégyent ahhoz, hogy szeretni tudjon. Nem kell bizonyítanunk, hogy megérdemljük vagy méltók legyünk a szeretetére, hanem nekünk kell érzékenyeknek lennünk a bennünk élő Isten, a Lélek megnyilvánulásaira.

Dávid Ferenc példája számunkra erőforrás, élete útmutató. Neki köszönhetjük azt, hogy ma merünk mélyen vallásos, önmagunkkal őszinte emberek lenni, akiket a Gondviselő úgy vezet a mélypontokon – gyászban, összetörtségben, tehetetlenségben, – és a magas pontokon, öröm, elégedettség, az élet értelmének érzése – hogy a szívünket bölccsé érleli. Úgy akarunk élni, viszonyulni emberekhez és a teremtett világ egészéhez, hogy a teremtő szeretet, korlátlan megbocsátás, szelíd tiszta szívűség, és a szenvedőkkel való együttérzés teljes mértékben természetünké váljon.

Dávid Ferenc hitte, hogy erőfeszítései nem hiábavalóak, és mindvégig kitarított hitében, mindvégig hűséges maradt az életet kibontakoztani akaró elveihez. Ezért amikor mi arra gondolunk, hogy egyéneket és intézményeket nem lehet megváltoztatni, akkor első püspökünkötől eltérően megbénulunk, és elhisszük, hogy tehetetlenek vagyunk. A mai emlékezés ebből a látszólagos tehetetlenségből és elbátortalanodásból mozdít ki, szabadít fel. Mártír püspökünk arra tette fel életét, hogy az evangélium megértésében, Jézus szavainak és tetteinek jelenben való érvényessé tételében visszatérjen a tiszta forráshoz, ahhoz, ami Erdélyt egyedivé tette a 16 században, és ami világszerte elindította az egyetemességet felölelő unitárius eszmét. Segít ma is, ha eltévednénk, és ha magunkat áztatjuk szabadoknak gondoljuk, mikor indulataink, környező társadalmunk értékei gúzsba kötnek, hogy valójában rabok vagyunk. Ezért értékes Dávid Ferenc példája – vezet és lendülete ad, megerősíti szabadságvágyunkat és közelebb hoz istenképűségünkhöz.

Történelmünk folyamán számtalan sötét, borongós „novemberi” tragédiában volt részünk, és nem tudjuk, hogy a holnap kihívásai hogyan fogják alakítani sorsunkat, formálni életünket. De egy erdélyi próféta példája utat mutat számunkra, mintát az emberi tartásra, őszinteségre, az evangélium szeretetére és vállalására. Nem élünk szolgaságban, mert hisszük, hogy a jelenlegi erkölcsi, politikai, gazdasági és társadalmi helyzetet befolyásolni tudjuk. Nem vagyunk rabjai a múltból származó sérelmeinknek, de hibáinak sem, és ellenállunk annak a

kísértésnek, hogy azt gondoljuk, a dolgok csak úgy, maguktól történnek, és hogy túl nehéz, fárasztó, vagy egyenesen hiábavaló a jobbítási szándékunk és erőnk. Dávid Ferenc óta nem mentegetőzhetünk azzal, hogy nincs más út, csak a bele-törődés és a sodródás az árral. Hitünk prófétájának példája magával ragad, nemcsak csodálatunkat nyeri el, hanem cselekvésre hív. Az ő példája által és Pál apostol üzenetével valljuk, hogy a Lélek az Úr, és mi ezt a bennünk megnyilvánuló Lelket tükrözzük, hogy „fokról fokra hozzá hasonlóvá változunk át, az Úr Lelke által.” Ámen.

Koppándi Botond Péter

Isteni vagy emberi?¹

„A mostani esetre is azt mondom: hagyjátok békén ezeket az embereket, és bocsássátok el őket. Mert ha emberektől való ez a szándék vagy ez a mozgalom, akkor megsemmisül; ha pedig Istentől való, akkor úgysem tudjátok megsemmisíteni őket, és még úgy tűnhetne, hogy Isten ellen harcoltok. Azok hallgattak rá...”

(ApCsel 5,38–39)

Egy vasárnap délelőtti istentiszteleten – miután a lelkész felolvasta a bibliai tanítást, és éppen hozzákezdett volna prédikációja elmondásához – a karzaton felállt a padból egy ember, és harsány hangon így kiáltott: „Isten üzenetét hoztam!” Az emberek mozgolódni kezdtek, kíváncsian forgatták a fejüket, nézték, ki lehet az, aki így félbeszakítja az istentiszteletet, majd a lelkész intésére két egyházi loholt fel a lépcsőkön, karon ragadták az ismeretlen férfit, és határozott mozdulatokkal kivezették a templomból, még mielőtt kifejthette volna, hogy mit is akart általa üzenni Isten... (Thomas G. Long története)

Ez azért elég különös, nem? Évszázadok óta, vasárnapról vasárnapra lelkészek garmadája áll ki a keresztény szószékekre, azt mondja: „Isten üzenete tehát ez...” – és senki sem mozdul, sőt a szószékre szegezett tekintettel, kíváncsian várja, hogy vajon mi is lehet az aznapi üzenet.

Ne értsétek félre, Testvéreim, nem panaszkodni akarok, jól van ez így, de azért mégiscsak ironikus: valaki előáll, azt mondja: Isten üzenetét hozta, és erre ellentmondást nem tűrően kivezetik a templomból. Persze mondhatnánk: nem így kell ezt tenni, az illető nem jól választotta meg az időpontot, vagy valami veszélyes, önjelölt próféta lehetett – nem tudjuk. Az a biztos, hogy a templomban lévők úgy gondolták, nem Isten, hanem egy egzaltált ember akart szólni, nem a Szentlélek, hanem egy szerencsétlen flótás akart bezavarni a vasárnapi nyugalomba.

¹ Elhangzott Bukarestben, 2018. április 17-én.

Pedig a jókor, jó helyen elmondott próféta szó – Isten űzenetét szeretném elmondani – világot képes teremteni, háborgó tengereket képes lecsendesíteni, csak legyen meg hozzá az a belső tekintély, ami által szavaknak súlya van. Mint Gamáielnek, a zsidó rabbinak, aki úgy emelkedett szólásra, hogy érződött: Isten űzenetét hordozza, tekintélye az isteni erő és az emberi kvalitás kettősségéből fakadt. Gamáiel jeruzsálemi írástudó farizeus volt, a híres Hillél rabbi egyenes ágú leszármazottja, unokája. Talán a nomen est nomen – nevének jelentése: Isten jót tett velem – kötelezte arra, hogy jó ember legyen. Az ApCsel 22,3 szerint Pál apostol tanítómestere volt, nevet és hírnevet szerzett magának a zsidó nagytanácsban, a Szanhedrinben, amikor szólásra emelkedett. Az előzmények alapján mondatainak még nagyobb súlya volt.

Ekkor már túl vagyunk a Szentlélek kitöltetésén, a keresztény egyház elindult hivatásbetöltő útjára, az apostolok által „sok jel és csoda történt a nép között” (ApCsel 5,12). Az Ūr egyre csak növelte a hívők számát, Péter apostol munkája nyomán sokan meggyógyultak. A főpap és a szadduceusok parancsára az apostolokat elfogták, börtönbe zárták, de az Ūr angyala éjszaka megnyitotta nekik a börtön kapuit, és ezzel bírta meg őket: „Menjetek, álljatok fel a templomban, és hirdessétek a népnek ennek az életnek minden beszédét!” (5,20) Ők korán reggel már a templomba mentek, és ott tanítottak, de emiatt ismét elvezették őket, a nagytanács elé állították, és elkezdték kihallgatásukat: „Szigorúan megtiltottuk nektek, hogy tanítsatok annak a nevében, és íme, egész Jeruzsálemet betöltitek tanításotokkal.” – hangzik el ellenük. De Péter és az apostolok így válaszolnak: „Istennek kell inkább engedelmeskednünk, mint az embereknek!” Amikor ezt a nagytanács tagjai meghallották, dühükben a fogukat csikorgatták, és elhatározták, hogy végeznek velük.

Ekkor állt elő Gamáiel, és valóban isteni űzenetet hordozva, szentori hangon így szólt:

Izráelita férfiak! Jól gondoljátok meg, hogy mit akartok tenni ezekkel az emberekkel! Mert nem is olyan régen felkelést szervezett egy bizonyos Teudás, és azt állította magáról, hogy ő a Messiás! Csatlakozott is hozzá mintegy négyszáz ember, de miután végeztek vele, akik bíztak benne, azok mind elszéledtek, és így a mozgalom semmivé lett. Ugyanígy járt a galileai Júdás is: sokakat állított a maga pártjára, de miután meghalt, akik bíztak benne, azok is mind szétszóródtak. Majd így folytatta: A mostani esetre is azt mondom: hagyjátok békén ezeket az embereket, és bocsássátok el őket. „Mert ha emberektől való ez a szándék vagy ez a mozgalom, akkor megsemmisül; ha pedig Istentől való, akkor úgysem tudjátok megsemmisíteni őket, és még úgy tűnhettek fel, mint akik Isten ellen harcoltok.”

Testvéreim, de sokszor elkelt volna 450 éves történelmünk során ez a higgadt, bölcs, isteni és belső tekintélyből fakadó hozzászólás/hozzáállás! Mennyi szenvedéstől, megpróbáltatástól megkímélt volna bennünket az élet! De nem, sokáig nem akadt egy Gamáiel, aki a szorongatásban békét teremtve így csitította volna le elleneinket: Hagyjátok! Mert ha emberektől való..., megsemmisül; ha Istentől való, akkor meg...

Pedig olyan jól indult minden! Mindjárt az elején, rögtön akadt valaki, aki gamálieli bölcsességről tett tanúbizonytságot, amikor felismerte, hogy ahhoz, hogy országában béke legyen, hagyni kell a reformáció tanait és eszméit szabadon áramlani. Igen, a nyolc nyelven beszélő, humanista műveltségű, könyvbarát és zeneszerető, ám tragikusan korán eltávozó János Zsigmondról beszélünk, aki azon fáradozott, „hogy ne a kard, hanem a szó hozzon megbékélést a felekezetek között” (Balázs Mihály). A hitvitákon ezzel a tekintéllyel elnökölt, és adott szót Luther, Kálvin vagy Arius hirdetőinek – mondjátok, szóljátok tanaitokat, hadd lássuk, Istentől vagy embertől való-e szándékotok?

Talán ezt az isteni szikrát láthatta meg Dávid Ferenc tekintetében, amikor így szól: „Az anya nem tapossa lábbal eltévedt gyermekét, de megjavítani igyekszik. (...) Ha hibásak lennénk is, Isten parancsa szerint meggyógyítani kellene bennünket, nem pedig elveszteni.” És amikor a prófétai lélek és a higgadt bölcsesség egymásra talált, akkor már semmi nem állt útjába annak, hogy 1568 januárjában, Torda vármegye székhelyén elhangozzanak a „művelt nyugatot” évszázadokkal leköröző, híressé vált mondatok: „ne szidalmaztassék senki az religióért senkitől (...), mert az hit Istennek ajándéka, ez hallásból lészön, mely hallás Istennek ígéje által vagon.”

Istentől való ez a szándék vagy embertől? Embertől való ez a mozgalom, vagy Istentől?

Micsoda mondat ez a bölcs rabbitól! Nem tudom, hogy ti hogy vagytok vele, de én igencsak megtalálom magamat és egyházunkat is benne! Mintha saját kérdéseink szólalnának meg, mintha saját válaszainkat találnánk meg általa! Gondoljátok csak meg: 450 esztendeje a reformáció nemes virágai között olyanok vagyunk, mint a vadrózsa! „Nem vagytok keresztények!” – zengik egyfelől; „radikálisok vagytok” – halljuk máshonnan. Amerikában meg azt halljuk: „Túl keresztények vagytok!” Vagy: „Dávid Ferencetek színeváltozása a katolikus főpapságtól a lutheránus püspökségen át a kálvinista szuperintendensségig – fölöttébb gyanús!” „Az »Egy az Isten!« után vajon mi következett volna, ha börtönbe nem zárják túl szabad szellemét?”

Nem csoda, hogy némelyek elbizonytalanodnak – vajon Istentől vagy emberektől való ez a mozgalom, vajon az isteni úton járunk-e vagy csak gyarló emberi ösvényeken?

Testvéreim, sietlek megnyugtatni – 450 év után még vagyunk, tehát a gamálieli logika szerint Istentől való szándékunk és vallási mozgalmunk is. Talán kijelenthetjük: pusztán létünk a bizonyítéka annak, hogy unitárius vallásunk isteni ihletettségű, mert Isten bízta rá eleinkre, de most már történelmi távlatokban szemlélve: ránk is, hogy az Ő üzenetét „unitáriusul” hirdessük a nagyvilágban! – Micsoda megbízatás és micsoda felelősség is ez egyben!

És ne bizonytalanodjatok: nem vagyunk egyedül, nem vagyunk magunkra hagyatva! Az unitárius szándék, mozgalom és eszmeiség, nem a semmiből pattant ki, nem csak egy ember szellemi terméke! Dávid Ferencnek nagyszerű tanítómesterei voltak, akiket mi méltán nevezhetünk az unitarizmus korai hírnökeinek, bár a kor úgy tekintett rájuk, mint eretnekekre:

- Gondoljunk csak Ariusra, a IV. századi előljáróra (prezbüteroszra), akinek híres tana így szólt: Az Egy Isten Fia (Jézus) nincs öröktől fogva, nem egylényegű az Atyával, mert ő is Isten teremtménye, tehát nem lehet valóságos Isten. Ezt a jelenetet eleveníti meg Madách Az ember tragédiájában, amikor a Negyedik polgár kérdésére („Mondd, mit hiszel, a Homousiont, /Vagy Homoiusiont?”) a keresztények elmúlt két évezredének talán legnagyobb tragédiáját önti szavakba Ádám: „Óh, jaj, ne tréfálg! - hát egy i miatt is / Mehetni illy elszántan a halálba. És ismét Ádámmal mondjuk: „Valóban szörnyű bűn / Lehet, mi ily haragra gyújtható / Egyházát a szeretetnek!”

Áldott emlékü Simén pap bácsi mondta annak idején: „Ha töprengéseim és sejtéseim helyesek, akkor a mi unitárius hitünk Jézus után az áriánizmusban maradt meg 325-ből.” És hozzátette: „Én vállalom!”

- Nagy elődünk Rotterdami Erasmus, a jeles humanista tudós, az európai kultúra kiemelkedő alakja. 1516-os Újszövetség-kiadásában azt hirdeti, hogy az eredeti kéziratokra kell támaszkodni, és nem a kései betoldásokkal kell igazolni a teológiai felfogást. A szabad akarat hirdetőjeként meg végképp belopta magát a szívünkbe, de hát a hivatalos egyházi állásponttal szembenemenni – tudjuk! – hairezisz, azaz eretnecség, és csak hosszú távon megtérülő „választás”, „döntés.”

- És elődünk volt a híres Miguel de Villanueva, avagy Szervét Mihály, „a forrófejű spanyol”, aki azon túl, hogy híres medikusként fölfedezte a kis vérkört, a niceai zsinat határozatainak legnagyobb bírálója volt, s háromságellenes nézeteiért Champel mezején 1553-ban, könyveivel együtt megégették! És bár ott is akadt egy Gamáliel Sebastian Castellio személyében, mégis hiába szólt, hogy „Egy embert megölni nem azt jelenti, hogy a tant védjük, hanem csak azt, hogy

megöltünk egy embert!” A szabad gondolkodónak, a másként hívőnek, a tantól eltérőnek halni kellett. – „De szellemét a tűz nem égeté meg!” – és ma már muszika a fülünknek, amit a tudományos világból közvetít számunkra John Dominic Crossan, Marcus J. Borg és a történeti Jézus-kutatás.

Visszatekintve azonban úgy tűnik, hogy az áriuszi, erasmusi, szervéti szándék mégiscsak több volt egyszerű emberi tanításnál. Dávid Ferenc, Heltai Gáspár, Bogáti Fazekas Miklós, Blandrata György, Karádi Pál, és a többi 16. századi nagy elődünk az ő munkásságukból és példájukból inspirálódva végezte munkáját, folytatta a keresztény egyház radikálisnak mondott, eretnekségnek bélyegzett, újjátással vádolt reformációját.

Hosszú, göröngyös utak bejárása után, ellenszélben ugyan, de létrejött az Unus Es Deus-t valló tanítás. Isten volt az ihlető, Jézus volt a sarokkő, és a Szentlélek az az erő, amely az egyházat létrehozta. Dávid Ferenc volt a kutató, az igazságot szenvedélyesen kereső szabad szellem. Magunkévá tettük Jézus radikális tanítását Isten országáról. A szeretetet hirdettük a szeretetlenség idején, a vallási türelmet a türelmetlenség közepette. Jézus nyomán megpróbáltunk a „második mérföld”, a „keskeny út”, a „ki nem taposott ösvény” vallása lenni. Sokszor az kellett, hogy az „adjátok meg a császárnak, ami a császáré, és Istennek, ami az Istené” elve mentén éljünk. Volt, hogy mint az őskeresztények, csak házaknál és rejtkehelyeken találkozhattunk. A „világ világossága”, a „föld sói” próbáltunk lenni, utat akartunk mutatni, új horizontokat megnyitni. Sokszor Zákheusokként távolról leskelődtünk, de mindig vizet adtunk a samáriai asszonynak, és leültünk a bűnös asszony mellé. Voltunk tagadó Péterek, de aztán egyházat lehetett ránk építeni. Voltunk szálla a hatalom szemében, lettünk minőségre törekvő kettős kisebbség. Mindig is tetszett nekünk a prófétikus lelkület, talán ezért is voltunk sokszor a társadalom élő lelkiismerete. És mivel az értelem és az ész vallása is voltunk, nem csoda, hogy otthonra lelt nálunk Darwin, Dickens, Jefferson. De mivel a szív, a lélek és a szellem vallása is voltunk, ugyanígy miénk Bartók, László Gyula, vagy éppen Brassai. Ahogy Hobo mester mondta: „Ilyenek vagyunk, látod? – Nem is olyan szörnyű!”

Testvéreim, meggyőződésem, hogy van mondanivalónk a 21. században is! Kell egy vallás, amely a szerető Isten jóságát és gondviselését hirdeti. Kell még egy vallás, ami azt hirdeti, hogy Jézus Isten legjobb Fia, és tanítványi feladatunk az ő tanítása szerinti minőségi emberi életet élni. És olyan jó a Szentlélek ihlető erejét érezni, és ennek hatására hirdetni az Isten-egységet! Meggyőződésem hát, hogy ma is szükség van egy olyan vallásra, ami az életörömöt hirdeti; amelyik a jelenvaló világ felé fordul, amely az ember eredendő jóságát, jóra való készségét és akaratának szabadságát hirdeti, illetve az ezzel járó hatalmas felelősséget! Kell

egy vallás, még egy vallás, ami a Bibliára úgy tekint, mint Istent és az Ő, világban való munkásságát bemutató könyvgyűjteményére, amelynek kontextusában a keresztény közösség folyamatosan értelmezheti és újraértelmezheti önmagát, és amely révén a folyamatos Kijelentés a ma emberét ugyanúgy inspirálja, mint a valamikorit. Kell egy vallás, ami az evilági dolgokat az isteni szándék fényében szemléli, kell egy vallás, aminek a tanítása nyomán az egyház nem vonul ki a társadalomból, hanem alakulását megpróbálja aktívan befolyásolni. Kell egy vallás, ahol Istennek tisztelete kéz a kézben jár a neveléssel, kell egy vallás, amely „a műzsáknak és erényeknek” szenteli iskoláit, és ahol a „véka tudás mellé egy köből erkölcsöt” is bőkezűen mérnek. Kell egy vallás, ahol a nemzet és a klasszikus liberalizmus megférnek egymással, kell egy vallás, ahol a tudomány és népszolgálat a hit cselekvő dimenziója. A 21. században is kell egy vallás, amely megtartja a hívó, ám értelmes kérdéseket föltevő embereket. Ahogy a Simpson családban mondták rólunk: Ki mondta, hogy mi Jézus isteni eredetét tagadjuk? – Ez rágalom! Mi egyetlen ember isteniségét sem tagadjuk!

Isteni tehát, vagy emberi eredetű – ez itt a kérdés! Igen, van, hogy igencsak emberinek tűnik! Amikor letérünk a jézusi útról, amikor feladjuk a Dávid Ferenc-i radikalizmust, amikor behódolunk a napi politikának, amikor ellentmondunk saját alapelveinknek, amikor nem 1568 és nem a türelem egyháza vagyunk – igen, akkor nagyon is emberinek tűnik mind a szándék, mind a mozgalom, és elkap a megsemmisülés „iszonya és kicsinyes aggodalma.”

Mégis, 450 esztendeje vagyunk és létezőnk. Szeretném azt mondani, hogy mi vagyunk a Gamálielek, akik rendre intik a felindultakat, lecsendesítik azokat, akik mindenkit el karnak hallgattatni. Ó, bárcsak akkorák lennénk, és ilyen lenne a tekintélyünk! De nem, sokkal inkább azt érzem: mi vagyunk a karzatbeli ember, aki feláll, és annyit mond: Isten üzenetét hoztam! Volt, és lesz is olyan, hogy túlbuzgó egyháziak kivezetnek, de mi ennek ellenére, rendületlenül mondjuk: Isten üzenetét hoztuk!

Ha emberektől való ez a szándék vagy mozgalom, úgyis megsemmisül. Ha pedig Istentől, akkor legyen meg az Ő akarata az elkövetkező 450 évben is! Ámen.

Kovács Sándor

Félúton¹

„Kivezérellek benneteket a népek közül, összegyűjtelek minden országból és visszaviszlek saját földetekre. Akkor majd tiszta vizet hintek rátok, hogy megtisztuljatok minden tisztátalanságtól, s minden bálványtól megtisztítalak benneteket. Új szívet adok nektek és új lelket oltok belétek, kiveszem testetekből a kőszívet és hússzívet adok nektek. Az én lelkemet oltom belétek és gondoskodom róla, hogy parancsaim szerint éljetek és szemetek előtt tartsátok törvényeimet és hozzájuk igazodjatok.”

(Ez 36,24–28)

Kedves Testvéreim!

Minden napomat úgy kezdem, hogy elolvasok néhány szentírási verset az Óvagy az Újszövetségből, aztán leülök a számítógép elé, hogy megválaszoljam leveleimet. Ha mindezzel végeztem, talán még szörfözök egyet a neten. Nemrég ugyanígy tettem, bekapcsoltam a kedvelt keresőmotort, a Google-t és bepötyögtem a következő szót: vallásszabadság. 0,30 másodperc keresés után a gép kidobott 96 700 találatot. Első volt a Wikipédia, aztán nem kis büszkeségemre és meglepetésemre a következő címszavak sorakoztak egymás alá (ne essenek kétségbe, nem sorolom föl mind a kilencvenhatezerhét százalékot): *A vallásszabadság első kinyilvánításának 450 éves évfordulójára emlékeztek az unitáriusok; A vallásszabadság napjává nyilvánította január 13-át a Parlament; Erdély a vallásszabadság bölcsője; Brüsszelben emlékeztek meg az erdélyi vallásszabadságról; Iohannis és a vallásszabadság stb.*

Tele van a virtuális világ az unitáriusokkal és a vallásszabadsággal – állapítottam meg elégedetten a tényeket. Belefárad az ember a sok cikk és tudósítás elolvasásába, s ha arra is vállalkozik, hogy a *vallásszabadság kapcsolódó keresései* által megadott címszavakat is végigböngéssze, hát oda a drága nap, még szeren-

¹ A Magyar Unitárius Egyház Képviselő Tanácsa által a 2018., jubileumi esztendőben meghirdetett beszédpályázatának megosztott első helyezett beszéde.

cse, hogy egyházi kötelességeim elszólítottak a gép mellől, indulnom kellett Kolozsvárra. Tordán valamiért a forgalmat elterelték, és nem a megszokott terelőúton, hanem a városon kellett áthaladnom. A katolikus templom környékén, tudják, ott a körforgalomnál, óriási dugó és újabb elterelés, ezúttal a városba irányítottak vissza. Már éppen fekete gúnyámhoz nem illő szavakat kezdtem mondani, amikor bearaszoltunk a templom mellé, és menetirányt megpillantottam a vallásszabadság emlékművét. Nem tudom, Illyés Gyula mit érezhetett *A reformáció genfi emlékműve előtt* megállva, én ültömben is alaposan meghatódtam. A szobron megcsillant a napfény, és gondolataim fokról fokra szálltak, aztán szárnyaltak, s az út Kolozsvárig nem csendes dohogás, hanem áldott elmélkedés volt.

Legelőször is reggeli, napi olvasmányom, Ezékiel próféta tanítása jutott eszembe (Ez 36,24–28): „Kivezérellek benneteket a népek közül, összegyűjtelek minden országból és visszaviszlek saját földetekre. Akkor majd tiszta vizet hintek rátok, hogy megtisztuljatok minden tisztátalanságtól, s minden bálványtól megtisztítalak benneteket. Új szívet adok nektek és új lelket oltok belétek, kiveszem testetekből a kőszívet és hússzívet adok nektek. Az én lelkemet oltom belétek és gondoskodom róla, hogy parancsaim szerint éljetez és szemetek előtt tartsátok törvényeimet és hozzájuk igazodjatok.”

Elgondoltam, mit érezhetett a próféta, amikor Júda vezető politikusaival együtt az első deportálások alkalmával elhurcolták Babilonba. Minden bizonynyal saját bőrén tapasztalta meg a szétszórtság s a kisebbségi lét nyomorúságait és áldásait. A deportáltak lelkében egy ideig talán még élt a hazatérés reménye, de egy évtized múltán a Kébár folyó partján már csak sírni tudtak, elsiratni végérvényesen Jeruzsálemet. (Zsolt 137,1–6)

Torda és Kolozsvár között félúton azon merengtem, Testvéreim, hogy nemzetünk és egyházunk hány babiloni fogságot élt át történelme során. Tordán még a vallásszabadságért lelkesedtem, és meghatódtam nagyszerű eleink immár 450 éves dicső tettén. Aztán a próféta eszembe juttatta, hogy hány sarkába szórtattunk szét a világnak, hogy mit jelent a kisebbségi lét, a kiszolgáltatottság. Hej, be kár – sóhajtottam –, hogy mind nemzeti, mind vallási szempontból a kisebbségek, a szétszórtak csoportjához tartozunk. Be keserű, Istenem, a többség igazsága, sorsunk a felmorzsolódás, mert a többség kultúrájának fogságába kerültünk, s már-már búnak is eresztettem a fejem, mert jó magyar emberként búsulni tudunk a legjobban. A Feleken haladtomban elsirathattam volna végérvényesen Tordát, a mi Jeruzsálemünket; de gondolatom madárszárnyon tovaröppent, és hirtelen felismertem, hogy a mi Jeruzsálemünket nem kell elsiratni, mert az az áldozatnak és a győzelemnek, Isten irántunk való jóságos szeretetének

a színhelye. Zsigereim mélyéig éreztem, hogy Istennek gondja volt és gondja van ránk.

Lassan ereszkedni kezdetem Kolozsvár felé, a hegyről megpillantottam a várost, de nem sírtam, mert tudtam, hogy Isten szól, biztató szava hangzik felém.

Íme, Testvéreim, Isten biztató jelenlétének első bizonyossága: egybegyűjtött minket. A prófétának adott ígéletben, amint hallhattátok, az is benne volt, hogy Isten összegyűjti a szétszórtakat, és országot, földet ad a gyermekeinek (Ez 36,28). Ezerszáz esztendeje, vagy még annál is több, hogy Isten földet és országot adott nekünk, s 450 éve, hogy a világnak ezen szegletében egyházunk megszületett, és azóta is itt éli mindennapjait – ahogy lehet. Isten a megmondhatója, hogy hányszor tizedelték meg templomainkat és híveinket, kész csoda, hogy egyáltalán vagyunk. És vagyunk, és összegyűjtöttünk, hogy a hitszabadság és a keresztény egység jegyében ünnepeljünk. Nagyon szeretem, amikor családunk minden tagja a nagy ünnepeken együtt ül le a terített asztal mellé. Most úgy érzem magam, drága Testvéreim, hogy veletek és minden hittestvéremmel együtt ülök egy hatalmas, gazdagon terített asztalnál.

Az asztalhoz tiszta kézzel ülünk, jó az Isten, hogy nem csak egybegyűjt, de meg is tisztít. „Tiszta vizet hintek rátok, hogy megtisztuljatok” – mondja a próféta. Bízunk a tudós egzegétákra, és kinek-kinek egyéni hitére, hogy a kereszttség előképéről vagy jellegzetes zsidó rítusról van szó a szövegben (szerintem ez utóbbi). A lényeges az, hogy Isten egybegyűjtött és megtisztít. Megtisztítja gondolatainkat, eloszlatja előítéleteinket, ledönti bálványainkat. Egyik igen kedves bálványunk, legalábbis nekünk, lelkészeknek, látható egyházunk, intézményünk. Ej, be sokszor esünk abba a hibába, hogy az intézményt imádjuk, pedig az imádat azt illeti meg, aki mögötte és fölötte van. Nem az esperesekre és nem is a püspökre gondolok, hanem egyetlen Istenünkre. Büszke vagyok arra, hogy 450 esztendeje a mi egyházalapítónk sugalmazására mondották ki és iktatták törvénybe Tordán – a világon leges-legeslegelőször – a vallásszabadság nemes eszményét. A túlzott büszkeség előítéleteket szül, gyorsan meg is kérdezem magamtól és tőletek, Testvéreim, hogy mi hol voltunk 450 évvel ezelőtt? Ott voltunk Isten tervében, örökké tartó kegyelmében és szeretetében. Ne feledkezzünk meg azonban arról, hogy nem a mi érdemünk, hogy annyi balsors után „él magyar, s áll Torda még”, hanem a jóságos Istené.

Bizony jóságos az Isten, hogy nem eklézsiáink lélekszámát, nem a templomlátogatásról készült statisztikákat nézi, hanem cselekedeteinket. Bizony nagy az ő kegyelme, hogy nem felekezeti és nemzeti hovatartozásunk arányában üdvözít, hanem végtelen szeretetéből.

Úgy érzem, Testvéreim, hogy minket, a huszonegyedik század keresztényeit (unitáriusait) meg akar változtatni az élet adója és Ura. De nem azért, hogy egy akol és egy pásztor vagy egyetlen politikai párt legyen a világon, hanem sokkal inkább azért, hogy ne szájunkkal, hanem szívünkkel kötelezzük el magukat a vallásszabadság és az egység eszméje mellett.

Mindennap azt halljuk, hogy meg kell változnunk, és jobbnál jobb módszereket ígérnek csodadoktorok és sarlatánok az átalakuláshoz. Keleti misztika és nyugati technika között sántikálunk, pedig tudjuk, hogy életünk megváltozását senki mástól, csak Istentől és önmagunktól remélhetjük, s mert Istennek terve van velünk, ezért fájdalmas műtétet hajt végre rajtunk. Új szívet ad. A kőszív helyébe érző szívet kapunk. Ne áltassuk magunkat azzal, hogy nincs kőből a szívünk. A kőszív sem mentes az indulatoktól, az érzelmeiktől, íme a kőszív néhány jellemzője: tompaság, tunyaság, kicsinyhitűség, közömbösség, ingerültség, szűkeblűség, fősvénység stb. Milyen szív dobog bennünk, olyan-e, mint Baradlay Kázmérban? Vajon fejünkre olvassák-e bűneinket:

„Segítetted-e a nyomorultat? Nem! Fölemelted-e az elesettet? Nem! Oltalmazója voltál-e az üldözöttnek? Nem! Hallgattál-e a kétségbeesők könyörgéseire? Nem! Kegyelmeztél-e a meggyőzötteknek? Nem! Szeretettel fizettél-e a szeretetért? Nem! nem! és mindörökké nem! (...) A kripta vasajtájának dördülése zárta be a ceremóniát.” (Jókai Mór: *A kőszívű ember fiai*. [Temetési ima])

Kőszívvel kényelmesen lehet élni, nem zavar, de nem is indít cselekvésre. Kőszívvel is lehet bárki vasárnapi keresztény. A kőszív birtokosa úgy gondolja, hogy mindent megadott Istennek, és cserébe elvárja, hogy Isten is megadjon neki mindent. Ezzel szemben a hússzív érző szív. Íme néhány jellemzője a nem kőszívű embernek: nyitottság, jóra való serénység, nyugodtság, bizalom, türelem, bőkezűség. Az új szív cselekvésre készítet, együttérzésre, könyörületre indít.

Érző szívű Testvéreim! Az új szívvel Isten önmagát adja: vonásait arcunkon, Lelkét a lelkünkben hordozzuk, és valami végérvényesen megváltozik. Az új szív birtokosának nem teher Isten törvényei és rendelkezései szerint élni, és természetes a különböző nyelv, vallás vagy nemi orientáció tisztelete. A szívben és lélekben megújult ember türelmes, megbocsátó; sem szokásait, sem politikai meggyőződését, sem vallását, sem hagyományait nem kényszeríti rá senkire.

Egy 18. századi református prédikátor, aki amúgy sokat hadakozott az unitáriusokkal, így vall egyik prédikációjában: „Ne gondolkozzék pedig úgy senki, hogy ez a *mutua tolerantia*, egymásnak eltűrése csak az apostolok idejébéli ekléziára tartoznék, mert a mai keresztényekre is szintén úgy tartozik.” (Nádudvari Péter: *Prédikációk...*)

Apor Péter (1676–1752) erdélyi katolikus emlékiró így vall ifjúkoráról: „Nem vala inter privatos religionis respectus, az akár katolikus, akár kálvinista, akár unitárius, és ha találatott magyar, csak emberséges ember volt, egyaránt szerették magokat, együtt vigadtanak; sőt a házások között is nem vala respectus religionis, ugyanis Bethlen Gergelynek katolika felesége vala, Apor István katolikus, az felesége kálvinista, Gyulaffi László katolikus, az felesége unitária, Thoroczkai István katolikus, az felesége kálvinista [...] Nem vala az házások között is az religióból semmi visszavonás; ha egyik házban szentmise volt, az másikban könyörgés; nézd meg, kérlek, ma a religióért is úgy nézik egymást, mint két ellenség. Az más vallású embernek adjon Isten Szentlelket, hogy jöhessen az igaz hitre; személyiben miért lehessen ellenségem, nem látom, sőt az igaz katolika anyaszentegyház azt tartja, hogy mi katolikusok az olyanokhoz legyünk szeretettel.” (Apor Péter: *Metamorphosis Transylvaniae*) [Köszönet Markó Bélának a *Tornyok a vízben (Erdélyi valóságirodalom)* c. remek írásáért. In: *Élet és Irodalom*, LXII. Évfolyam, 22. szám, 2018.]

Egymás elfogadása, a másik (vallás)szabadságának tiszteletben tartása Isten szerint való.

Lassan begurultam Kolozsvárra, behajtottam a patinás János Zsigmond Unitárius Kollégium udvarára. Megállítottam a motort, zsebembe csúsztattam a slusszkulcsot, és komótosan elindultam a lépcsőn. Fölfelé!

Ámen.

Kovács Sándor

A szegletkő¹

*„A kő a melyet az építők megvetettek, szegeletkővé lett!
Az Úrtól lett ez, csodálatos ez a mi szemünk előtt!
Nyissátok meg nékem az igazságnak kapuit, hogy be-
menjek azokon és dicsérjem az Urat!
Ez az Úrnak kapuja; igazak mennek be azon.”*

(Zsolt 118,22–23.19–20)

Kedves Testvéreim!

Mi jut eszetekbe, ha azt mondom: kő? Hadd tippeljek, az ifjak valószínűleg a kő-papír-olló nevű játékra gondolnak, akiket az élet megpróbált, azoknak vese-, epe- és ki tudja még, milyen kövük emléke sajog, akik pedig Wass Albert-rajongók, azok meghatottan szavalják: „a víz szalad, a kő marad, a kő marad”.

Én ma egy olyan kőről szeretnék beszélni, amit az építők elvetettek, és mégis szegletkővé lett. Az igazság az, hogy a ma emberének ez a kifejezés, hogy szegletkő, nem sokat mond. A vasbeton építészet nem ismeri a szegletkő fogalmát, ma legfennebb szimbolikus alapkőletételről beszélhetünk. Az ókori Izraelben különös jelentőséggel bírt a szegletkő megmunkálása, megfaragása és az épületben való elhelyezése. Mondják, akik Izraelben jártak, hogy a jeruzsálemi templom építéséhez hatalmas, több tonnás, gyönyörűen faragott köveket használtak, ezekből néhány ma is látható.

Jézus, amikor a gonosz szőlőmunkások példázatát tanította, a 118. zsoltárt idézte (Mt 21,42), a szegletkő metaforáját pedig órá vonatkoztatták a keresztény egzegéták. Ezt a titokzatos utasításokkal tele zsoltárt a zsidó tudósok szerint a jeruzsálemi szentélyben énekelték, talán éppen a templom felszentelésekor. Az egyes szám első személyben íródott zsoltár sokak szerint Dávid királyra vonatkozik; de van olyan vélemény is, hogy nem Dávidra, hanem az eljövendő messiási időre utal a szerző. Summa summarum, az értelmezők megegyeznek abban,

¹ A Magyar Unitárius Egyház Képviselő Tanácsa által a 2018., jubileumi esztendőben meghirdetett beszédpályázatának megosztott első helyezett beszéde.

hogy a 118. zsoltár nem Dávid szerzeménye, de az ő korára és uralkodására vonatkozik.

A 22. vers értelmezése is sok fejtörést okozott. A zsidó bibliamagyarázó gyűjtemény, a Midrás szerint ez a vers Dávid nem zsidó származására utal, azaz arra, hogy dédnagyanyja a moábita Ruth volt. A hagyomány szerint ezt Dávid ellenségei minden alkalommal szemére hányták. Egy másik történet szerint a jó képzelőerővel megáldott Dávid gyermekkorában azzal kérkedett, hogy majd ő győzi le a filiszteusokat, és felépíti a szentélyt. Az édesapja, Jessze (Jisáj) megunt a sok dicsekedést, és fiát pásztornak küldte el, ám Dávidból mégis király lett, dinasztiát alapított, s az, akit származása miatt megvetettek, egy nemzet példaképe, szegletköve lett.

Nem tudom, Testvéreim, van-e köztetek olyan, aki nem volt a kolozsvári unitárius templomban. Unitárius ember, ha Kolozsvárra látogat, meg szokta csodálni azt a nagy kerek követ, melyről Dávid Ferenc egykoron prédikált. A hagyomány szerint egyházunk alapítója és első püspöke 1568. márciusában, a második gyulafehérvári hitvitáról hazatérőben erről a kőről szólt a fogadására összegyűlt városiaknak, s tette ezt olyan nagy sikerrel, hogy Kolozsvár lakossága, Heltai Gáspár pappal az élen az unitárius vallás követője lett. Sokat látott és sokat vándorolt ez a kő, amíg a jelenlegi helyére került. Évszázadokig ott állt a Torda utca sarkán, és az unitárius apák és anyák újra és újra elmesélték fiaiknak és leányaiknak, majd azok is utódaiknak, hogy ez nem akármilyen kő, ez az unitárius egyház szegletköve. Aztán az eklézsia egyik kurátora saját háza elé vitette, innen pedig a templom fala mellé került, hogy aztán az 1920-as években elfoglalja jelenlegi helyét a templom portikusában. Látnátok kellene, Testvéreim, milyen áhítattal érintik meg ezt a követ az Amerikai Egyesült Államokból ide zarándokló hittestvéreink. Ezt a drága relikviát megkülönböztetett tisztelet övezi, és nem csak azért, mert Dávid Ferenc erről hirdette az egy Isten tanát, hanem azért is, mert erről a szegletkőről evangélium, örömmüzenet hangzott el: „Mert más alapot senki sem vethet a meglevőn kívül, amely a Jézus Krisztus” (1Kor 3,11). Magyar unitárius egyházunk erre az ősi, egyetemes keresztény fundamentumra épült, bármit is mondjanak ránk felekezeti öntudatuktól elvakított testvéreink.

Talán az sem véletlen, hogy a mi Dávid Ferencünk története hasonlít a nagy király, Dávid életéhez. Beszédem bevezetőjében elmondtam, hogy Dávid királyt sokszor kigúnyolták származásáért. Be sokszor gúnyolódtak a mi Dávid Ferencünk származásán! A korabeli hitviták jegyzőkönyvei tanúsítják, hogy a mi Dávidunkat is kinevették, ellenségei szemére vetették származását, és vargafinak, Varga Ferencnek csúfolták az édesapja mestersége miatt. Pedig sem ő, sem édesapja nem szolgált rá a bántásra. A jómódú apa cserzővarga volt, fiát iskoláztatta,

és Dávid Ferencből, ha nem is király, de püspök lett. Három erdélyi történelmi egyház mondja őt püspökének: az evangélikus, a református és az unitárius. A kő pedig, amiről prédikált, szegletkő, a szó legszorosabb értelmében. Egykoron sok ehhez hasonló kerek kő hevert Kolozsvár utcáin. A geológusok megállapították, hogy ezek kb. 60 millió évvel ezelőtt keletkeztek, s ahogy a város terjeszkedett, bekebelezte ezeket, aztán a kőfaragók és építőmesterek majdnem mindet felhasználták. Volt, amiből a kapu sarkát védő kerékvettető lett, másokból járdaburkolatot, épületkövet faragtak, de a kerek követ elvetették. „Az Űr vitte végbe ezt: csodálatos dolog a szemünkben” (Zsolt 118,23), hogy megőrizte ezt az ereklyét, hogy valahányszor rá pillantunk, eszünkbe jusson Dávid Ferenc.

A 2018-as kalendáriumunkban olvastam egy szép verset, szerzője a szucsági származású, Nagyenyeden és Kolozsváron tanult író és költő, Versényi György. A vers címe *Emlékezet köve*, ebből idézek néhány sort.

„Szegletkő volt akkor valami ház sarkán. / Szabad gondolatok folyama áradván, / Dávid Ferenc, a nagy apostol rajt' állott, / hirdetve az ígét, örök tanuságot. // S delejes áramként szava búve, bája / Ezereknek szívét-lelkét általjarta. / Ezerek ajkáról tört fel igaz hitben, / Megszentelt erővel: Egy, csak egy az Isten!”

Nem csak versbe, már-már regénybe illő Dávid Ferenc életműve, és a szegletkő, kerek kő története is.

Gondoljuk csak el, hányszor emelte fel a hatalom pusztító csákányát és pörölyét egyházunk ellen. Tizenegy röpké év telt el a kerek kőről mondott diadalmas prédikáció elhangzásától, és attól a naptól, hogy a főtéri templom ajtaja kinyílt az unitárius Dávid előtt, hogy ennek szószékéről adjon hálát az Istennek, és hirdesse az igazságot. Milyen gyönyörűen fogalmaz a zsolttáríró: „Tárjátok ki nekem az igazság kapuit, bemegyek, hogy hálát adjak az Űrnak. Ez az Űrhez vezető kapu, az igazak mennek be rajta.” (Zsolt 118,19–20)

Elmesélek egy történetet ezzel a bibliai verssel kapcsolatosan. Amikor a rab-bik ezt a verset értelmezték, így érveltek:

Ki kérte azt, hogy „nyissátok meg előttem az igazság kapuit”, természetesen Dávid. „A túlvilágon megkérdezik az embert, mit tett ezen a világon. Ha azt válaszolja: megettem az éhezőket, azt mondják neki: tessék, ez a kapu azoké, akik éheseket etettek, ő bemehet azon. Egy másik azt mondja, hogy ő szomjasokat itatott. Neki is megvan a megfelelő kapuja. Aki felöltöztette a rongyosokat, aki árvákat nevelt házában, aki jótéteményeket gyakorolt, aki alamizsnát adott – mindegyiknek megvan a maga kapuja. Mondá Dávid: Én mindezt megettem, nyissák meg előttem az összes kapukat! Erre mondja az Írás: nyissátok meg az igazság kapuit.” (Naftali Kraus)

Hát nem táplálta Dávid Ferenc az evangélium üzenetére éhes lelkeket? Hát nem öltöztette híveit a béketűrés ruhájába? Hát nem itatta meg szavával az igazságra szomjas lelkeket? Hát nem gondoskodott a reformáció útvesztőiben elárultakról? Hát nem adakozott bőkezűen? Mindenét, életét is odaadta az evangéliumért. Ezért tárultak szélesre előtte a kolozsvári Szent Mihály templom súlyos ajtai.

Tizenegy küzdelmes, vitatkozásokkal, vívódásokkal, csalódásokkal terhes év után, 1579 tavaszán a fogoly Dávid Ferencet szállító szekér a dévai börtön felé vezető köveken zötyögött. Annak, ki „egykor Erdély lelke volt”, barátai árulóivá és ellenségeivé lettek. Talán a zsoltáráróval sóhajtott fel ő is: „Körülvettek engem mind a pogányok, (...) körülvettek engem, bizony körülvettek engem.” Bizony, pogány kegyetlenség megtapasztalni az egykori barát árulását. Pogány dolog öregen, betegen, egyedül várni a halált. Szinte hallani vélem, ahogyan a dévai várbörtön nyomasztó csendjében Dávid Ferenc imádkozott:

„Nem halok meg, hanem élek, és hirdetem az Úrnak cselekedeteit!

Keményen megostorozott engem az Úr; de nem adott át engem a halálnak.

Nyissátok meg nékem az igazságnak kapuit, hogy bemenjek azokon és dicsérjem az Urat!

Ez az Úrnak kapuja; igazak mennek be azon.

Magasztallak téged, hogy meghallgattál, és szabadításomul lettél!” (Zsolt 118,17–21)

Ámen.

Szabó Előd

Térítői küldetés¹

(egyházi beszéd vallásszabadság ünnepére)

„MenjeteK el tehát, tegyeteK tanítványaá minden népet, megkeresztelve őket az Atyának, a Fiúnak és a Szentléleknek nevében...” (Mt 28,19)

Lelkiismeret-furdalás nélkül merem átfogalmazni a jézusi búcsúszavakat a következő módon: MenjeteK el tehát, tegyeteK unitáriussá minden népet!

Jöjjetek, kövesseteK engem abban a szellemi utazásban, melynek végéhez érve ez az első hallásra meglepő változtatás elnyeri létjogosultságát!

A mai ünnepen erdélyi magyar unitáriusként büszkén emlékezheteünk, kell emlékezzeteünk a múltra. 450 évvel ezelőtt itt Erdélyben, a tordai országgyűlésen az erdélyi rendek jelenlétében János Zsigmond fejedelem kihirdette a vallásszabadság törvényét, amelynek értelmében minden közösség szabadon dönthetett felekezeti, hitbéli kérdéseKben, „mert a hit Isten ajándéKa”.

A személyes életeteünk is tele van kisebb vagy nagyobb választásokkal. Sokszor fel kell tegyeteK magunknak a kérdést, hogy merre akarunk indulni: jobbra vagy balra, fel vagy le, keletre vagy nyugatra? Ma is nagyon sok ember, nagyon sok fiatal felteszi a súlyos kérdést: menni vagy maradni?

Ilyen nagy, egy ország sorsát befolyásoló döntés előtt állt a fejedelem és a körülötte álló bizalmasok 1568-ban. A fejedelem lelkét már meghódította a Dávid Ferenc által hirdetett, a Biblia igazságaira fölépített vallás, melynek tételeit a vitákban senki nem tudta cáfolni. A választás mégsem volt egyszerű. A fejedelem számára a meggyőződés, a megszilárdult hit mellett eszközként, lehetőségként ott volt a hatalom is. A hatalom, melyre sokszor támaszkodtak előtte és utána is uralkodók, a hatalmasok, sok más ügy mellett a vallás dolgának rendezésében is. De a fejedelem bizonyára tanácsadóinak bölcsességére odafigyelve érzékeny, ér-

¹ A Magyar Unitárius Egyház 2018. évi beszédpályázatának megosztott első helyezett beszéde.

telmes lelkével meg kellett azt is fontolja, hogy lehet-e erőszakkal és hatalommal terjeszteni a szeretetet, a szelídséget és a testvériséget hirdető Jézus vallását.

Akkor hitbéli elődeink a békét, a testvériséget, a megegyezést választották; ezzel meghatározták egyházunk, vallásunk egyik alapvető jellemvonását: mi nem térítünk semmiféle erőszakkal, hanem egyedül életünk példája, szavaink igazsága, cselekedeteink jósága által!

A térítés, a keresztény tanítások terjesztése évszázadokon keresztül a ma felolvasott jézusi szavak alapján történt. Legalábbis látszólag! A feltámadott Jézus végrendeletként értelmezhető a mondat: aki végleg búcsúzni készül, annak fontos, hogy a legnagyobb feladatot tömören jelölje meg követőinek. Ez a feladat pedig az, hogy tanítvánnyá tegyenek minden népet, és a keresztelés által külső jelét is adják a testvéri közösségbe való tartozásnak. És ezt követi a mondat számkunkra kulcsfontosságú része: „az Atyának, a Fiúnak és a Szentléleknek nevében.”

Ezt a mondatot sok keresztény a Szentháromság Jézus által megfogalmazott meghatározásaként értelmezi. Pedig Jézus nem említi ebben a mondatban sem a Szentháromság fogalmát, sőt a három személy egységéről sem beszél. A kulcs nem fog elfordulni, nem fogja megnyitni az igazi ajtót, ha ezen az úton indulunk el. A jézusi szavak sokkal inkább arra utalnak, hogy miképpen kell a térítést, a missziót, a tanítványi közösség gyarapítását végrehajtani. A módszerről, hiszen Jézus és az ő hűséges tanítványai számára nemcsak a cél, hanem a megtett út, a módszer is számít.

A módszert pedig leginkább a Mester tevékenységének vizsgálatával ismerhetjük meg. Hogyan „térített” Jézus? Beszélt, tanított, vigasztalt, hívott, megbocsátott, gyógyított. Ezt mind egy szóval kifejezve: szeretett. Nem győzködött, vitatkozott, kiabált, ütött, kínzott, ragadott fegyvert; ő az Atya nevében, az Atya eszközeivel, a Szentlélek nevében, a Szentlélek erejével térített.

A tanítványok megértették a Mester útját, és térítő munkájukban őt követték: a maguk képessége szerint hasonlóvá váltak a Mesterhez, nem váltottak eszközöket, hanem jósággal, megbocsátással, élő szóval, vigasztalással, azaz minde nélkülöt szeretettel térítettek. A világ szemében sem akkor, sem mai szemmel nem voltak „sikeres” emberek; mind elbuktak, vagyon, család és hírnév nélkül. De sikeres szolgálói voltak a célnak, melyet Jézus tűzött ki eléjük, s melyet elfogadtak: a jézusi tanítás elterjedt és naggyá nőtt; nem fegyverrel, hanem az Atya támogatásával, a Fiú, Jézus eszközeivel, a Szentlélek erejével.

Később az intézményé fejlődött keresztény egyház megfeledezett ennek a mondásnak a második részéről. Csak a tanítványság terjesztésének célja maradt fontos, a módszerről szóló utasítást pedig átértelmezte, dogmatikai tétellé mere-

vítette, s ezáltal hatástalanította annak jézusi békeüzenetét. A békesség jelentőségének csökkentése és a hatalommal való összefonódás vezetett ahhoz, hogy eszközök váltson az egyház. Így lett eszköz a térítéshez a tűz és a vas, a fegyver és a bilincs, a fenyegetés és a zsarolás. Így lehetett emberek százazreit elítélni, megkínózni és megölni a jézusi evangélium nevében, de annak parancsait teljesen mellőzve. S ha nem is folyik vér, de ma is dúl a harc, és sokan vannak ma is, akik azt gondolják, hogy a szelídség és az alázat a kudarcra ítélt emberek és közösségek gyengesége. Vannak, akik úgy gondolják, hogy a támadás a legjobb védekezés, vannak, akik attól félnek, hogyha nem támadnak, ha nem ütnek, ha nem erőszakoskodnak, akkor őket fogja veszteség érni, ők pusztulnak el, őket éri sérelem.

Jézust és a tanítványokat ez a veszély nem érdekelte. Talán a magvető példázatából érthetjük meg, hogyan gondolkodtak. A magvetőt valaki megbízta, hogy szórja a magot. Nem érdekelte a munka felesleges voltának veszélye. Nem azért, mert nem érdekelte az eredmény, a termés, hanem azért, mert bízott abban, aki őt megbízta. Bízott abban, hogy Ő fölösleges munkára nem küldte volna el. Ezért végezték az Atya nyugalomával, a Fiú alázatával és a Szentlélek buzgalmával a tanítványok is a szolgálatot. Bízta Istenben, akitől a küldetést kapták, bíztak abban, hogy a termésről, az áldásról Ő gondoskodik. Ha átmenetileg, a világ szemében el is buktak, kudarcot is vallottak, vesztesek voltak, abban a hitben végezték életüket, hogy aki Isten országáért Isten eszközeivel harcol, az csak győzedelmeskedhet.

A 450 éves unitárius egyház sokszor volt nehéz helyzetben történelme folyamán. Sokszor volt olyan kétségbeesett helyzetben, hogy úgy tűnt: vége, eltűnik, elpusztul, elsüllyed! De bizonyára nem véletlenül, minden korban gondoskodott Valaki arról, hogy legyenek olyan tanítványok közösségünkben, akik nem keseregtek a szárazság, a jégverés, a kártevők, a termés hiánya miatt, hanem csak bátran és hittel szórták a magot, és bíztak abban, hogy az aratás Ura majd gondoskodik a többitől.

Ma is ilyen helyzetben vagyunk: évről évre kevesebb lelket számlálunk, kevés a gyermek, nagy a kivándorlás aránya. Fogyunk – úgy tűnik, megállíthatatlanul. Más felekezetek, egyházak is fogyatkoznak. Mit tehetünk azért, hogy minden elkeserítő látszat ellenére megmaradjunk, gyarapodjunk? Vannak, akik erőszakos térítést javasolnak, sőt alkalmaznak, a lelkek zsarolásával próbálnak számban növekedni, meg nem született gyermekek sorsáról, hitéről akarnak bizonyosságot szerezni. Pillanatnyilag és számbelileg lehet, hogy eredményes ez az út, de mivel nem az evangéliumé, nem az Atya nevében történik, nem a Fiú be-

fogadó szeretetével, nem a Szentlélek sodrásával, csak görcsös félelmét mutatja azoknak, akik így akarnak növekedni.

Nekünk ez nem megoldás. 450 éves örökségünk, a jézusi szeretet hagyománya ezt az utat nem engedi meg. Egyetlen térítési lehetőségünk van, mellyel múltunkhoz és önmagunkhoz hűségesen eredményt, helyesebben szólva áldást remélhetünk: az Atya, a Fiú, a Szentlélek nevében történő térítés.

Az Atya nevében térítünk, amikor úgy tudunk szeretni és gondoskodni, mint ahogyan Ő teszi. Amikor ki tudjuk a szeretet és gondoskodás körét terjeszteni a felekezetek és más csoportok határain keresztül.

A Fiú nevében térítünk, amikor hívünk, amikor tudunk a legnagyobb dolgokról érthetően és világosan beszélni, amikor szavaink és tetteink nem eltávolítanak, hanem közösségbe egyesítenek lelkeket, embereket.

A Szentlélek nevében térítünk, mikor hinni tudunk, attól a hittől válik erőteljessé és ragyogóvá életünk és egyházunk, hogy Isten feladattal bízott meg minket, és ezt a feladatot teljesíteni a legnagyobb boldogság, amit megtapasztalhatunk ebben a világban.

Amit az ember kiszámít, az sokszor téves, mert az ember sokszor megfélekezik Isten akaratáról Amikor fogyásunkat siratjuk, amikor eltűnésünket gyászoljuk, amikor pusztulásunkat fájlaljuk – vegyük figyelembe Isten akaratát is, aki minden emberi számítás ellenére is megtartja azokat, akik jók, akik az Ő nevében élnek, és akik megtartásra érdemesek.

Semmilyen más út nincs, minthogy az Atya, a Fiú és a Szentlélek nevében szórjuk, szóljuk, éljük az evangélium magvait, s tanítvánnyá, unitáriussá tegyünk Isten segítségével minden népet! Ámen.

Szabó Előd

Diadal¹

(Egyházi beszéd Dávid Ferenc-émlékistentiszteletre)

„Amikor a százados látta, hogy mi történt, dicsőítette Istent, és így szólt: Ez az ember valóban igaz volt.”

(Lk 23,47)

Dávid Ferencre emlékezünk.

Talán sokunkban felmerült a kérdés, hogy miért emlékezünk Dávid Ferencre halálának évfordulóján. Néhány prózai, nagyon gyakorlati jellegű választ adhatunk erre a kérdésre. Például azért, mondhatnánk, mert nem ismerjük pontosan születésének évét, napját. Vagy azért, mert általában szereteteinkre is haláluk évfordulóján szoktunk gondolni, akkor szoktunk rájuk emlékezni.

Meggyőződésem azonban, hogy ennél sokkal többről van szó. Dávid Ferenc halála, halálának körülményei nagyon fontosak életének, tanításának hatására nézve.

Induljunk ki Jézus életének történetéből, halálának körülményeiből.

Jézus élettörténete az igazság keresésének útja. Az igazságról szolt és az igazságot akarta életével megmutatni, példával szolgálva megtanítani mindazoknak, akik figyeltek rá; nem köznapi igazságokról tanított, hanem mindennap szem előtt tartandó, örök, isteni igazságokról: Isten van, Isten egy, Isten szerető szülő, Isten megszólítható közelségben van, Isten megbocsátó és türelmes. Az ember értékes, fontos szerepe van a teremtésben, minden képessége adott a jóra.

Tanítása óriási hatást váltott ki sok körülötte élő emberből. Voltak, akik elhagyták otthonukat, érdemesnek tartották az általa hirdetett evangéliumot arra, hogy mindent maguk mögött hagyva kövessék őt (például Péter). Voltak, akik megnyitották otthonaiknak ajtaját, s anyagi javaikkal támogatták őt (például Mária és Márta). Voltak, akik magas hivatalukat, társadalomban elfoglalt előkelő helyüket, vagyonukat kockáztatták azért, hogy felkeressék, hogy kérdezzenek

¹ A Magyar Unitárius Egyház Képviselő Tanácsa által 2018., jubileumi esztendőben meghirdetett beszédpályázatának megosztott első helyezett beszéde.

tőle, hogy meghallgassák tanítását (például Nikodémus) Voltak, akik hallották hírét, s még a legfurcsább dolgokat is megtették azért, hogy hallják, hogy lássák őt (Zákeus).

De az említett példák mégiscsak kivételek voltak Jézus életében. A többség csak báméskodó volt, nem résztvevő. A többség csak egy csodabogarat látott benne, egy különcöt, aki ügyesen forgatja a szót, aki szembeszáll a gyűlölt hatalommal, aki képmutatóknak nevezi az öntelt írástudókat. A többség csak ennyit látott benne! De vele menni, tanításait életükben valósággá váltani, vele közösséget vállalni nem voltak hajlandók. Csak egynek tartották a kor sokféle eszelős, furcsa bolondjai közül.

Amikor Jézust keresztre feszítették, akkor kezdtek jobban felfigyelni rá: ki ez az ember? Ki ez az ember, akinek a halálát a hatalmas római birodalom és a zsidó vezetés helyi hatalmasai egyszerre és ugyanannyira akarják? Ki ez az ember, aki nem mentegeti magát, aki nem keresi a megalkuvást, hogy életét mentse? Akkor már érezték, hogy valami különleges fog történni, de inkább azt gondolták, hogy azért hagyja Jézus, hogy ellenségei megkínózzák, megalázzák és keresztre feszítsék, mert tudja, hogy csodát téve leszáll majd a keresztről, s fényes bosszút áll, diadalt arat azokon, akik rá támadtak. Bizonyára az ószövetségi próféciákat ismerve legközelebbi munkatársai, barátai, tanítványai is kimondva vagy kimondatlanul ezt gondolták, ebben bíztak.

De nem ez történt. Nem történt csoda, s ez lepte meg legjobban a báméskodókat. Jézus szenvedései a halállal értek véget, Istennek ajánlotta lelkét, és vége volt. Először a római százados eszmélt fel: „Ez az ember valóban igaz volt!” S utána eszméltek mások is: ez az ember igaz volt, ez az ember valóban hitte is, amit tanított, ez az ember képes volt igazáért szenvedni, megalázkodni és meghalni. S ez a legnagyobb csoda.

Igen, testvéreim. Csoda. Mert mit ért volna minden áldozat, amit Jézus hozott, minden lemondás, minden hitre, Istenre való hagyatkozásra hívása akkor, ha mindezt azzal a tudattal vállalta volna, hogy úgyis feltámad, úgyis bosszút állhat, úgyis fényes diadallal igazolhatja mindazt, amit tanított, s a porba sújtja majd azokat, akik megkérdőjelezték hitelességét? Jézus másképpen akart diadalt aratni. Átadta hitét és életörömét, Isten-képét tanítványainak, s bízott abban, hogy majd ők beteljesítik azt, ami vele elkezdődött, bízott abban, hogy ők lesznek a diadal!

Igaz voltát akkor és most is éppen az bizonyítja, hogy célja nem a földi dicsőség keresése volt, hanem a földi bukást és kudarcot is öntudatosan és méltósággal vállalta a felismert és megtapasztalt igazság győzelméért.

Ugye, testvéreim, nem nehéz a párhuzamot Jézus és Dávid Ferenc élete, hálála, igazsága között felismerni?

Dávid Ferenc is az igazságot megalkuvás nélkül kereső ember volt. Nem zsinatok többségi döntéseinek, nem emberi érdekek nádszálként hajladozó elveinek, nem a hatalom hiúságát simogató áligazságoknak, hanem az isteni igazságoknak szolgája volt. Ezt az igazságot a Bibliában kereste a megszállottságig rendíthetetlen kitartással.

Sok kortársa mellé szegődött az úton. Követték, hallgatták, kérdezték, támogatták. Pezsgett körülötte az élet, lüktetett a szellem, hevesen keringett a lélek az Isten-keresés ereiben. A pezsgés, a lüktetés magasba röpítette pályáját, a fedelem mellett állhatott, hogy talán prófétai útjának Hóreb-hegyén kimondhassa a legnagyobb igazságokat, melyekért Isten elküldte, s különleges tehetségeivel képessé tette: egy az Isten, és az emberlelke csak szabad lehet!

De az őt követők csak kivételek voltak. Az ő életére is igaz, hogy bámészkodók voltak körülötte a legtöbben. Akik csodálták szép szavait, rettegtek megalkuvásra képtelen jellemét és a vitában ellenfeleit elsöprő magabiztosságát. Bár cáfolni nem tudták tanait, azoknak egyedisége, tiszta fénye vakította, bántotta korát, s ez megpecsételte földi útjának irányát.

Években és világi dicsőségben is több jutott neki, mint a Mesternek. Mégis szabályszerűen jött a történelem kerekén száguldva a végzet, a földi dicsfény elhomályosodása, a földi kudarc és elbukás. A bámészkodók továbbra is körülötte álltak, és vártak. De még az egykori munkatársak, szellemi harcostársak is ugyanazt várták: mikor fog végre jobb belátásra térni, érti meg az idők parancsoló szavát, mikor ébred végre fel benne az önfenntartó ösztön, hogy megálljon, hogy hallgasson, hogy ne ő tanítson, hanem engedje a kort, hogy megváltoztassa, átalakítsa hitét és gondolkodását?

A csoda az volt, hogy ez a pillanat sosem jött el. A csoda az volt, hogy dicsőségnél és önfenntartásnál sokkal fontosabb maradt számára a felismert és megélt igazság. A csoda az volt, hogy Dávid Ferenc soha nem óvatosan, nem az ügyeskedő élet megfontoltságával írta, prédikálta, tanította az igazságot, hanem a hit bátorságával, lendületével és tüzével. A csoda az volt, hogy nemcsak a több száz éves zsinatok többségi döntései nem akadályozták meg az igazság szolgálatában, hanem akkor sem tántorodott meg, amikor jelenének többségi döntései a bukás, a börtön, a halál felé sodorták életét. Talán mellette is felismerte volna a dévai börtön falai között a római százados, hogy „ez az ember igaz volt.” De hosszú idő elteltével éppen ez az áldozat ismertette fel az unitáriusokkal azt, hogy ő igaz volt. Minden tanítása, keresése, vívódása, tervei és megvalósításai a magasabb rendű, az isteni igazság fényétől lett ragyogó, mert nemcsak hirdette

Isten akaratát, de életében igazolta, hogy mindennél, valóban mindennél fontosabb az a próféta, az ember számára.

Bár többet kapott években és dicsőségben, sokkal hamarabb maradt egyedül, mint Jézus. Látta, ahogy munkatársai és barátai elhagyják, idegenkedő, távolodó hidegséggel féltik őt, s bizonyára nem remélhette, hogy tanítványi közösség folytatja majd keresését, küldetését. De bízott abban, aki az igazság felismerésére és annak szolgálatára őt képessé tette: az Istenben.

Nem az ő élete lett diadal, mert a földi diadalnál fontosabb volt az igazság szolgálata.

De Isten akarata által a diadal mégis lehetséges, mert mi vagyunk azok, akik ápolva, megbecsülve, megszentelve az emléket folytathatjuk a küldetést. Hűségek kell maradjunk az örökséghez: keresni nemcsak az igazságot, hanem a nagybetűs Igazságot is; szolgálni, minden földi dicsőségnél és diadalnál nagyobbra tartani azt; bízni abban, aki Dávid Ferencet és minket is a hit és az értelem öszeölelkező képességével megajándékozott, hogy kereshessük és megtalálhassuk Őt; hirdetni prófétai és emberi életünk minden lehetőségével, szavainkkal és cselekedeteinkkel: egy az Isten és a lélek ma is csak szabad lehet!

Dávid Ferenc élete nem volt diadalmenet. Az emlékezésben föl kell vállalnunk annak felelősségét, hogy mi kell az ő ügyének diadalává válnunk! Ámen.

KÖNYVSZEMLE

Vincze János: *Az erdélyi magyar szellemiség – messze fénylik: László Tihamér* (Budapest: NDP Kiadó, 2018), 311 p.

A kolozsvári Unitárius Kollégium 1940-es években működő tanári karából hárman lettek a Bolyai Egyetem oszlopos tagjai: Bodor András, Gálffy Mózes, László Tihamér. Mindhárman az 1910-es évek első felének szülöttei, s a román, majd az 1940-ben visszatérő magyar egyetem neveltjei. Bodor András még külföldi, oxfordi előtanulmányokkal is rendelkezett. Közülük Gálffy csak néhány tanévet tölt a kollégium katedráján, Bodort és Lászlót viszont a tantestület vezető tisztségeibe is beiktatják. Mindegyikük munkássága legalább egy emlékkönyvet megérdemelne. Bodor András hagyatékának újabban feldolgozója is akadt. László Tihamérről egyik volt tanítványa most egy emlékező kötetet állított össze.

Vincze János biofizikus a kolozsvári orvosi egyetemnek volt oktatója, Magyarországra telepedve politizált és könyvkiadót létesített, amelynek köteteit maga írja-állítja össze. Felismerte, hogy az orvostörténeti kutatásoknak még rengeteg a feladata, gyakorló orvosok és orvosprofesszorok tucatjai alkottak értékes életművet, s emlékük gyorsan feledésbe merül. Sem ott, sem itt nem foglalkoznak eleget a gyógyászat múltjával. Ebből a megfontolásból

indította 2007-ben az *Emlékezzünk orvosainkra* sorozatát, mely 2018-ban a Semmelweis-emlékkötettel a 42. számhoz érkezett. S nem is füzetekről, hanem 2–300 lapos könyvekről van szó! Borítójukon – a jelenleg Magyarországon divatozó eljárás szerint – Vincze szerzőként jelenik meg. Valójában a szövegek válogatója, a kötet szerkesztője felesége, a pszichológus Vincze-Tiszay Gabriella társaságában. Mind-egyik kötetben több írásnak a szerzői, de az írások zömét már megjelent kiadványokból gyűjtik be, vagy éppen felkérésükre születnek a visszaemlékezések.

Pár évvel ezelőtt Vincze János egy új sorozatot is indított *Az erdélyi magyar szellemiség – messze fénylik* főcímmel, mely után rendszerint egy-egy név következik, olyan személy, többnyire orvos, mérnök vagy tanár, aki a maga területén elismert tudós, vagy legalább is nagy hatású szakember volt. Az eddigi kötetek Kovács Lajos pszicho-pedagógus, Péter János mérnök, Gábos Zoltán elméleti fizikus, Farkas Miklós matematikatanár, Dienes Sándor orvos, T. Tóth Sándor matematikatörténész emlékét elevenítetik fel. Most sor került László Tihamér

megidézésére is. E sorozat köteteit „főként az ifjú nemzedék számára állítottam össze” – vallja a szerző, úgyhogy nem annyira tudományos, mint inkább didaktikus jellegűek. A mostani kötet *Előretékinő szavában* is szól Erdélynek a történelemben betöltött szerepéről, s az itteni vívmányok között utal a vallásszabadságot kihirdető tordai országgyűlésre, a nagyhatású tanintézetekre. A tulajdonképpeni *Előszó*-ban mint erdélyi tapasztalatokkal is rendelkező „magyarországi magyar” hat pontban foglalja össze, hogy miért is vannak állandó versenyhátrányban a kisebbségben élők Erdélyben.

A kötet öt nagy fejezetre osztva mutatja be László Tihamér életpályáját. A fejezeteknek legfeljebb a fele vonatkozik ténylegesen a professzorra, mert jórészt az illető korszakot megidéző munkákból átvett részletek teszik érthetővé az eseményeket. Különösen sokat merített a szerző-szerkesztő Gálffy Attilának az édesapjáról, Gálffy Zsigmond kollégiumigazgatóról írt életrajzi regényéből (*Non omnis moriar?*). A kötet vázát tulajdonképpen László Tihamér Gyulának egy ön-életrajza adja meg, melyet aztán öt részre, s még azokon belül is alfejezetekre osztva közöl a kötetben. Nagyon szűkszavú, inkább munkabesorolási táblázatokat tartalmazó ez a *Curriculum vitae*. Mintha a kommunista idők „munkakönyvéből” kimásolt adatok volnának. A kötetben nincs utalás rá, hogy ennek az ön-életrajznak az erede-

tije hol található, esetleg hogyan jutott a szerkesztő tulajdonába.

Az első fejezet *A család* címet viseli. Bevezetőül 12 kolozsvári látképet (tkp. képeslapot) kapunk, majd az első világháborúról és tragikus kimeneteléről, az „aljas trianoni diktátumról” olvashatunk. László talán legbeszédesebben iskolai éveiről ír. Az elemi iskoláit 1916–1920 között a kolozsvári Evangélikus Népiskolában végezte, végig kitűnő eredménnyel. Egészen természetes, hogy édesapja, a brassói szász eredetű Lassel Gyula – 1903-tól László Gyula – „apanyelvét” elsajátítandó ide íratta be fiát. László Gyula (1864–1942) különben az Unitárius Kollégium egyik legismertebb tanára volt. Német egyetemeken klasszika-filológiát tanult, majd Budapesten német- és tornatanári diplomát szerzett. 1899 őszén lett a kollégium tornatanára, 1900-ban tért át az unitárius vallásra. 1925-től ő töltötte be az iskolai titkári tisztséget is. 1931-ben nyugdíjazták, de még évekig tanított óraadóként. A későbbi fizikus megemlíti, hogy édesapja „nagyon fegyelmezetten nevelte és irányította” pályáján. Apja valóságos nyelvtelenség volt, de ő maga is megtanult a románon és németen kívül franciául és elég jól latinul meg görögül. A kollégiumban 1920 és 1928 között végezte a nyolc gimnáziumi osztályt. 1924 júliusában sikerrel tette le az abszolváló vizsgát, majd 1928 nyarán mindössze 6-os osztályzattal az érettségit. Ez volt az az év, amikor a szigorí-

tott szabályok szerint kizárólag román tanárokból álló bizottság előtt kellett számot adni a tudásról. Az egész kollégiumból mindössze ketten (Mikó Imrével) kaptak átmenő osztályzatot. Tanárai közül háromra emlékszik vissza elismeréssel: Borbély István (magyar), Márkos Albert (latin), Tóth István (rajz). Diákkorában amatőr rádiókészülék szerkesztése során szerette meg a fizikát.

1928-ban iratkozott be a román tannyelvű I. Ferdinánd Király Tudományegyetem természettudományi karára. Minthogy akkoriban 3–4000 lej volt az évi tandíj, s még vizsgadíjat (100–100 lej) is kellett fizetni, állandó magántanításból tudta – az apai segély mellett – a költségeket előteremteni. Olyan kitűnő, később szintén tanszéket kapó, évfolyamtársai voltak, mint Bereczky Tibor, Kovács Zoltán, Heinrich László. Négy román professzorát sorolja fel, akiktől sokat tanult, licenciátusi dolgozatát a Röntgen-sugarakról írta. 1933-ban vehette át fizika-kémia szakos diplomáját. E fejezetet egy családfa-vázlat zárja: a dédszülőkhöz szerepelnek benne az apai szász és az anyai székely ősök. Innen kiderül, hogy 1937-ben kötött házasságot Szilágyi Anna Etelkával (1911–1979), egyetlen lányuk született: Éva Mária (Horváthy Lászlóné, 1938–2013). Utóbb ő is fizikát végzett.

A *Kolozsvári Unitárius Kollégium Főgimnázium tanáraként* (sic!) fejezet-cím alatt az 1933–1944 közötti idő-

szakról olvashatunk. Ebből mindössze annyi derül ki, hogy Gálffy Zsigmond hívására kapott órákat az Unitárius Kollégiumban. A táblázatból kitűnik, hogy 1933-tól 1936-ig óraadói, majd 1936–37-ben helyettes, végül 1940-ig ideiglenes rendes besorolásban tanított fizikát és kémiát. Szertárőrnek is kinevezték, s 1936-tól osztályfőnöki megbízatást kapott. 1940-ben lett végleges rendes tanár. Ezután néha matematikát, egészségtant is tanított. Az érettségi bizottság tagjaként szerepelt. 1943/44-ben, Gálffy igazgató betegsége idején őt bízták meg a helyettesítéssel. Ez arra utal, hogy egyháza a legelismertebb tanárok közt tartotta nyilván. László felsorolja egyesületi tagságait és irodalmi munkásságát. Első helyen az Unió Szabadkőműves Páholy szerepel, melynek már 1934-ben tagja lesz. Aztán következik az EME (1935), a Dávid Ferenc Egylet (1936), a román kémiai társaság (1936), a Magyar Királyi Természettudományi Társulat (1942), a Magyar Rádióamatőrök Országos Egyesülete (1942, itt erdélyi alelnök is), Országos Középiskolai Tanáregyesület (1944), Magyar Elektrotechnikai Egyesület (1944). Ebben az időszakban egy tankönyv és egy tankönyv-fordítás, 19 népszerűsítő írás (főleg napi és ifjúsági lapokban), valamint 1940-től közölt 12 tanulmány (köztük egy a *Keresztény Magvetőben*) képezi a szakirodalmi munkásságát. Saját maga csoportosítja így az írásokat.

E fejezetben Vincze János írása elmagyarázza, hogy miként történt Észak-Erdély visszacsatolása 1940-ben, s hogyan vált az 1947-es párizsi békeszerződés második Trianonná. Továbbá itt olvashatjuk Lászlónak a Múzeumi Füzetek 1944-es évfolyamában közölt tanulmányát „egy százszentűs fizikai eszközről”, mely jórészt iskola- és szertártörténet, s megvilágítja Brassai Sámuel idevonatkozó munkásságát. Érdekes Dáné Tibornak *A Hét* 1982-es évfolyamában megjelent *Emlékeztető beszélgetése* László Tihamérral. Szó van benne családról, iskoláról, egyetemi társakról, háborúról és robbanóanyagokról.

A *Fogságban* fejezet mindössze egyetlen, de igen próbára tevő évet elevenít fel. László Tihamér nagyon tömören összegezi a történeteket. Rámutat, hogy mint gyenge fizikumút már az 1933-as sorozáson is csak segédszolgálatra találták alkalmasnak, 1939-ben pedig véglegesen felmentették a katonai szolgálat alól. 1944. október 15-én a lakásáról hurcolták el, majd Focşani-on át egyhónapos úttal az Assa 6-os szovjet hegyi lágerbe szállították. Ott rüh, vérhas, avitaminózis, fekélyesedés kínozza, közben kolhoz-munkára rendelték ki. Szerencséjére a következő ősszel egy betegszállítmánnyal visszaküldték Romániába. 1945 szeptemberében érkezett Kolozsvárra, egy hónapig rendőrségi ellenőrzés alatt tartották. Vincze János három írással is szemlélteti, hogy mit is jelentett az

orosz láger azokban az időkben. Alexander Szolzsenyicin és Rózsás János mint szemtanú számolt be a megpróbáltatásokról, ifj. Ercsey Gyula pedig a kolozsvári tanárok ottani sorsáról ír. Csak a Református Kollégiumból Ádám Zsigmond, Barthalis József, Bodrogi János, Fazakas Gyula, Finta Zoltán és Kovács Zoltán szenvedett ott. A meglehetősen erélytelen lágerparancsnok-helyettes László Tihamért is említi.

A következő két fejezet László egyetemi pályafutását vázolja, itt Vincze János már érezhetően ismerős témakörben mozog, nagy szakirodalomból válogat, részben szemtanúként szól hozzá a történetekhez.

A *Kolozsvári Bolyai Tudományegyetemen egy „mosolytalan” egyetemi oktató* címmel annak a tizenöt évnek a történetét ismerhetjük meg, amely tulajdonképpen a Bolyai Egyetem története is. Úgyhogy a fejezet egyetem-történété bővül. Maga László csak táblázatot ad pályafutásáról és tagságainak, írásainak jegyzékét. Felfutása – egyetemi berkekben – szinte szédületesnek mondható. Azokban az időkben legfeljebb a volt pártaktivisták dicsekedhettek ilyen karrierrel. Kortársainak, Bodor Andrásnak, Gálffy Mózesnek évtizedeket kellett várni egy-egy megérdemelt előléptetésre. László „megérezte az idők szelét”, s 1947-ben belépett a Román Kommunista Pártba, 1948-ban már az egyetemi pártbizottság tagja lett, 1950-ben pedig a városi

pártbizottságba választották be. Emellett az ARLUS-nak, a tanügyi szakszervezetnek is a tagja. 1950-ben néptanácsai képviselőül választják, 1954-ben pedig a városi Tanügyi Osztály alelnöke lesz. Az egyetemen 1946 őszén a kísérleti fizikai tanszéken Gyulai Zoltán professzor mellé nevezik ki tanársegédnek, s még a következő évben megvédi nála a *Morfológiai megfigyelések az ionkristályok növekedésére vonatkozóan* című disszertációját. A szintén az Unitárius Kollégiumból induló, már nemzetközi hírnévnek örvendő Gyulai Zoltán professzor, mint magyar állampolgár 1947-ben kénytelen távozni Romániából. Úgyhogy tanszéke megürül, s László Tihamér előtt megnyílik az út. 1947–48-ban már adjunktus és megbízott tanszékvezető. 1950-től előadótanár. 1949-től megbízott, 1950-től kinevezett dékán is. 1951–52-ben jórészt betegszabadságon van: tbc-s. 1952-től tanszékvezető előadótanár, a kari tanács tagja, az államvizsga-bizottság elnöke. 1953–54-ben újra betegszabadságon van. 1954-től tanszékvezető professzor. Tehát nyolc tanév alatt (amiből kettőt betegszabadságon töltött) éri el a legmagasabb egyetemi besorolást. 1957-től az egyetemi tanács tagja, 1957/58-ban prodeán.

Átnézve a saját maga összeállította könyvészetet, alig találjuk indokoltnak a gyors felemelkedést. Heinrich Lászlóval közösen négy fizikatankönyvet írt középiskolák számára, háromnak a fordítását ellenőrizte. Összeállított egy

Elektro- és rádiótechnika című litografált jegyzetet, Bódi Sándor tanársegédjével közösen két „laboratóriumi praktikumot”. A tudományos közlemények kategóriájában 15 címet sorol fel. Közük hazai folyóiratokban megjelent román, francia és német nyelvű tanulmányok is előfordulnak. Népszerűsítő közleményei jórészt a *Világosságban*, *Egységben*, *Igazságban*, *Előrében* jelennek meg. Az atombombáról az 1946-os *Unitárius Naptár* részére is ír. Itt 29 írás címét sorakoztatja fel.

A korszak lehetőséget ad a szerkesztőnek, hogy összegyűjtse mindazokat az emlékiratokat, tanulmányokat, amelyek a Bolyai Egyetem létrejöttével és megszüntetésével kapcsolatosak. Megkapjuk a Bolyain alkalmazott magyar állampolgárságú oktatók teljes névsorát és eltávozásuk, kiűzetésük idejét. Összesen 42-en voltak. Vincze külön tanulmányt szentel az iskolateremtő Gyulai Zoltán akadémikus pályafutásának. Ebből a korszakból már sikerült a szerkesztőnek több munkatársat és tanítványt felkutatnia, s ezek visszaemlékezését is közli. A fejezetet az 1976-ban megjelent, Heinrich László szerkesztette *Fizikai kislexikon* elé írt előszava zárja. Itt megtudjuk azt is, hogy az 50-es évek első felében László mellékállást tölthetett be az akadémia fizikai kutatóintézetében: tudományos főkutató és laborfőnök volt.

Az utolsó nagy fejezet száz oldala *A Kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetemen „mosolytalan” professzora-*

ként (sic!) cím alá gyűjti az adatokat, emlékezéseket. Maga László nagyon szűkszavú itt is az összefoglalásban. Azt említi meg, hogy 1959-ben az egyesítés után a fizika kar átköltözött a Sétatéri épületből a Farkas utcai központi épület II. emeletére. Vagyis egyesült a román egyetem – magyaroktól örökölt – intézetével. S itt ő lett az egyetlen magyar tanszékvezető. Ezt a tisztségét 1971-es nyugdíjazásáig megőrizte. IV–V. éven elektromosságtani kurzusokat tartott. Egy ideig még magyarul is. 1960-tól doktorátusvezetői jogot kapott. 1962/63-ban, 1966 tavaszán hosszasan betegszabadságra kényszerült. Nyugdíjazása után tanácsadó professzori címet kapott, s megmaradt doktorátusvezetőnek. Felsorolja betegségeit is. 1962-ben tbc miatt 5 bordáját távolították el, 1963-ban és 1964-ben hosszas kúrákon vett részt, 1965–66-ban nyombélfekéllyel műtötték, majd 1966-ban gyomra nagy részét eltávolították, 1970-től kardiopátiával közdött, 1975-től légzési elégtelenség nehezítette életét. 1986. május 26-án halt meg. Május 28-án Szász Ferenc segédlelkész temette őt és a felesége 1979 óta urnában őrzött, s most koporsójába helyezett hamvait. Sírjuk a Házsongárdi temetőben található.

E korszak egyesületi tagságai közül egy washingtoni és egy stockholmi érdemel említést. Az utóbbit felkérés-ként 1977-ben kapja: tegyen javaslatot a következő évi fizikai Nobel-díjas személyére. Egyetlen 48 oldalas litografált

román nyelvű jegyzete jelenik meg: *Electrosecuritatea* (Elektronikai biztonság). Tudományos közleményei 23-rarúgnak, közülük 11 román nyelvű. A külföldi közlések Budapesthez és Moszkvához kötődnek. Kissé meglepő, hogy idesorolja a Brassai Sámuel Líceum diáklapjában, a *Fiatal Szívvel*-ben megjelent Brassai-cikkét is. Népszerűsítő cikkeinek száma 17, ezekhez még négy könyvismertetés is csatlakozik. Ugyancsak négy országosan bejegyzett újtását sorolja fel. Vezetésével mindössze hárman írtak doktori disszertációt (Bódi Sándor, Szócs Huba, Gîju Stela). Államvizsga-dolgozat írására is csak 24-en jelentkeztek nála.

A kötetbe négy ekkoriban keletkezett László-írás került be. Az egyik az *Electrosecuritatea* első két román nyelvű fejezete (fordítás nélkül!). A *Hétben* megjelent népszerűsítő írásai közül egy a napfogyatkozásról, másik a geofizikáról, a harmadik pedig a sarki fényről szól.

Ehhez a fejezethez is bőven kínál kiegészítő olvasmányokat Vincze. Vekov Károly előadja a Bolyai megszüntetésének körülményeit, s közli az erre vonatkozó hivatalos iratokat. Szó esik az egyesítés két mártírjáról, Szabédi Lászlóról és Csendes Zoltánról. Csendest egykori osztálytársa, Csetri Elek történész méltatja. Más írások a kommunista párt és a szekuritáté mindenható hatalmáról tájékoztatnak.

A kötet igazi érdekessége azonban a megemlékezések és visszaemlékezé-

sek sorozata az egyetemi évekkal kapcsolatban. A méltató megemlékezések többnyire ünnepi alkalmakra készültek, sajtóban meg is jelentek. Igyekeznek kijelölni helyét az egyetemi oktatás és a tudományos kutatás történetében, néhányan egyéniségére is utalnak. A volt tanítvány, majd professzortárs, Koch Ferenc 1971-ben nyugdíjazása alkalmából köszönti László Tihamért *A Hétfben*. „A felszabadulás után ismertem meg személyesen. Magas, szikár alakja tiszteletet váltott ki a diákság körében, csodáltuk fegyelmezett, pontos munkáját. Egy kicsit féltünk is tőle, de ugyanakkor megtanultuk, hogy a tudományos munkához odaadás, szorgalom, a fegyelem és pontosság elengedhetetlen”. Koch fő érdemének tartja, hogy kitűnően felszerelte a laboratóriumokat, különösen az elektronikai tárgyak tanításához szükségesekkel. Az utóbbi években az ionoszféra-kutatás foglalkoztatja, ebből monográfiát készül írni. A másik tanítvány, Dezső Ervin professzor írását ismeretlen helyről veszi át a kötet. Ez szélesebb ívű, mert a Bolyai Egyetem fizikaoktatásának a megszervezésével kezdődik. A kísérleti fizikusokat László Tihamér, az elméletieket Teofil Vescan gyűjtötte maga köré. László kitűnően szervezett. Pályakezdése idején a fizika valósággal megújult, s ő fogékonyan továbbította az újításokat, sőt az országban elsőként terjesztette azokat. Minden órája valóságos előadás volt, a megelőző napon összehívta tanszéke tagjait, mindenki

megkapta a feladatot, reggel főpróbát tartottak. Pontos előadásvázlattal jelent meg. Olyan munka folyt, mint egy operai előadás előtt. Egy-egy új kísérlet beállítása néha éjfélig is eltartott. Bravúros módon, esetleg a feketepiacon szerezték be a szükséges műszereket. Tőle a logikus gondolkodást, a szakma szeretetét és a korrekt viselkedést lehetett megtanulni.

Vincze János felkutatta a még élő tanítványok, kollegák többségét, s felkérte őket, hogy írják meg László Tihamérral kapcsolatos emlékeiket, élményeiket. És ennyi év távlatából ezek hozzák az igazi meglepetést. Először is közeli munkatársai elutasítják a választ, esetleg a közmondásra utalnak, hogy „a holtakról vagy jót, vagy semmit”, így inkább nem írnak. Egyértelműen elismerik, hogy órai mintaszerűek voltak. Olyan táblavázlatokat készített, hogy azokat fényképen kellett volna megörökíteni. Nagyon igényes előadásait viszont nem mindenki értette meg, s még nehezebben jegyezte le. A fő kurzusairól nem adott ki jegyzetet. Szigorúsága a vizsgákon legendás volt. Kizárólag betűrend szerint fogadta a diákokat. A katedrán ülve, dohánnyüstbe burkolózva, merev arccal hallgatta a feleleteket. Jaj volt annak, akire rákérdezett. Csak aki külföldi folyóiratokra is utalt feleletében, az remélhetett 8-asnál magasabb osztályzatot. Egy 40 fős évfolyamból úgy 10–12-en mehettek át. Beosztottjait sem kímélte, akár a diákság előtt leégette

őket. Még az is elhangzik, hogy több kollegáját feljelentette volna – de nem derül ki, hogy az egyetem pártbizottságánál vagy éppen a szekuritátén. Szigorúsága annyira közismert volt, hogy két és fél évtizedes doktorátusvezetői pályafutása alatt csak hárman jutottak el a védésig. Egyik ilyen doktorantíványa elmeséli, hogy a disszertációja előszavát „csak” négyszer küldte vissza átírásra. Mire ő megírta, hogy nem előszóból, hanem fizikából szeretne doktorálni.

Tizenegy visszaemlékezésből és az életrajzi adatok összegzéséből próbál Vincze János méltatást megfogalmazni a „mosolytalan és távolságtartó” professzorról. Szerinte László Tihamér az orosz fogság megpróbáltatásai során, s az ott szerzett súlyos betegsége miatt vált mosolytalanná, lelkiileg sérültté. Egy másik okot abban lát, hogy a Bolyai Tudományegyetemen az első évek szakemberhiánya miatt is olyan gyorsan emelkedett a legmagasabb tisztségbe, hogy nem volt ideje „kijárni az iskolát”, nagy elődöktől eltanulni a viselkedés normáit,

a tanítás mesterfogásait. Olyan magasra került, hogy senki sem mert kritikái megjegyzéseket tenni vele kapcsolatban, s ő végtelenül elbízta magát. Azal, hogy rengeteg diákját megbuktatta, sokakat elűzött az egyetemről. Így diákjai sem szimpatizáltak. Ez aztán rá visszahatott: végzős tanítványai búcsúünnepélyén, vendiák-találkozókon sohasem jelent meg. Végül – felesége halála után – teljesen magába zárkózott. Nagy érdeme viszont a laboratóriumok jó felszerelése és a mintaszerű órák tartása. Hírnevéhez képest szakirodalmi munkássága is elég csekély és jelentéktelen. Talán nem túlzunk, ha azt állítjuk: László Tihamér unitárius tanár korában volt igazán értékes, jelentős személyiség. Egyetemi munkásságát sokra tartották, országosan elismerték, de egyetlen diákja sem látott benne mestert, példaképet.

A kötetet számos fénykép és Vincze-Tiszay Gabriella grafikai illusztrálják. Az első és hátsó borítón az Unitárius Kollégium színes rajzolatú homlokzata látható.

Gaal György

Bogáti Fazakas Miklós históriás énekei és bibliai parafrázisai (Énekek éneke, Mózesi diadalversek, Jób könyve), 1575–1598. Sajtó alá rendezte Ács Pál, Etlinger Mihály, Pap Balázs, Szatmári Áron, Szentmártoni Szabó Géza és Zsupán Edina (Budapest: Balassi Kiadó, 2018, Régi Magyar Költők Tára XVI. századbeli magyar költők művei, új folyam, sorozatszerk. Szentmártoni Szabó Géza, XIII/A), 502 pp.

A Régi Magyar Költők Tára 16. századbeli magyar költők műveit feldolgozó sorozata a 19. század végén indult, s amint látjuk, a gyakran szegényesnek mondott 16. századi irodalmunk versszerzőinek kritikai igényű kiadása a mai napig aktuális feladat a kutatók számára.

Jelen kötet Bogáti Fazakas Miklós (1548–1598 k.) históriás énekeit és bibliai parafrázisait közli XIII/A kötetjelzéssel. A sajtó alá rendezést egy Ács Pál által vezetett, az NKFI által támogatott munkacsoport végezte. A második, B kötet Bogáti Fazakas zsoltparafrázisait és Apocalypsis-kommentárját tartalmazza majd.

Olyan életmű kritikai kiadásának első felét tarthatjuk tehát a kezünkben, amely ezidáig teljességében, kritikai igénnyel átírva, jegyzetekkel és kísérőtanulmányokkal ellátva nem jelent meg, bár az életmű bizonyos részének több kiadása volt, akár az elmúlt időszakban is.

Bogáti Fazakas Miklós életműve több szempontból is érdeklődésre tarthat számot. Egyrészt jelentős számú verses szöveggel gyarapította a 16. századi magyar irodalmat, másrészt ő fordította le először verses formában ma-

gyar nyelvre a teljes zsoltpárkönyvet. Versszerzői munkásságán túl mindenképp fontos megemlékezni a költészetétől elválaszthatatlan unitárius prédikatori voltáról és tanári szerepéről. A kritikai kiadás Dán Róbertre hivatkozva több helyen is határozottan amellett foglal állást, hogy Bogáti Fazakas Miklós teológiai szempontból egyértelműen radikális antitrinitárius nézeteket vallott, melyet a szombatosságtól el kell határolnunk.

Gondolhatnánk, hogy a teológiai nézetek pontos tisztázása nem lenne szükségszerűen ennek a kötetnek a feladata, hanem a következőnek, mégsem tekinthetünk el Bogáti nonadorantista voltától, ha a vallásos, erkölcsi tanító/nevelő szándékkal írt históriáiról és bibliai parafrázisairól beszélünk. Bogáti ugyanis mindenütt, az antik történetek átdolgozásánál is igyekszik a keresztény erkölcsre oktatni, krisztianizálni, keresztény világmépet építeni, ahogyan ezt a kötet tanulmányai számos helyen kifejtik. Ám mielőtt az új kutatási eredményeket részleteznénk, érdemes a kritikai kiadás szerkezeti struktúráját követve megismerkedni a kötettel.

A *Régi magyar költők tára* sorozathoz híven az előszó után a szövegköz-

lés található. Minden kritikai átirathoz bőséges, pontos és alapos jegyzet tartozik, amelyben a keletkezési körülményekről, az esetlegesen felmerülő attribúciós kérdésekről, a szövegek forrásairól és a variánsokról olvashatunk. A jegyzeteket két tanulmány követi: az egyikben Szentmártoni Szabó Géza Bogáti Fazakas Miklós életének főbb eseményeit mutatja be, a másikkban Zsupán Edina ismerteti Bogáti viszonyát a forrásszövegeihez. A kötet végén a mutatók mellett kottamelléklet és a korai nyomtatványokat és kéziratokat szemléltető képmelléklet található.

A históriák és bibliai parafrázisok a mai helyesírásra átírva, modernizálva készültek el. A sajtó alá rendezők – örömdetes módon – azért döntöttek a modernizált átirat mellett, mert a nyomtatott forrásokban fennmaradt szövegekből a mai fejlett digitális technológia mellett inkább érdemes jó minőségű faksimile kiadásokat készíteni, mint betűhív átiratokat. A modernizált átiratban közzétett szövegek pedig könnyen olvashatók, s kiváló alapjai lehetnek a népszerűsítő kiadásoknak.

A kötetben előbb Bogáti Fazakas hét históriája olvasható (*Szép história az tökéletes asszonyállatokról; Három jeles főhadnagyoknak vetélkedések; Ester dolga; Szkenderbég históriája; Ez világi nagy sok zűrzavarról; Aspasia asszony dolga; Demeter király históriája*), majd a bibliai parafrázisok (*Énekek éneke; Parafrázisok Mózes könyveiből;*

Jób könyvének parafrázisa) következnek.

A szövegek jegyzetei nagyon részletesen és pontosan mutatják be az egyes históriák, illetve parafrázisok kiadási adatait, felsorolják a strófa képletet, a dallamot és az akrosztichont. Mindenütt olvashatunk a szövegek forrásairól és a versek címettjeiről is. A tárgyi jegyzetek pedig rendkívül alaposak, az értelmezéshez minden szükséges információt megkap az olvasó.

Az *Ester dolga* című história és a *Parafrázisok Mózes könyveiből* főcímet viselő bibliai parafrázisok esetében a szerzőség kétséges volt. A jegyzetben azonban meggyőző érvelést kapunk, hogy ezek a versek Bogáti Fazakas Miklós szerzeményei. Az *Ester dolga* esetében a korábbi szakirodalomból már ismert érveket erősítik meg a sajtó alá rendezők. Mózes könyveinek parafrázisait bizonyos stílusjegyek, az argumentatív akrosztichon használata és egyebek miatt – Dán Róbert nézeteivel ellentétben – Bogáti Fazakas alkotásának vélik, s az olvasó hajlamos egyetérteni a logikus érveléssel.

A hiánypótló, modern átírás miatt a szakma képviselőin túl a hívek, az érdeklődők számára is élményszerűen olvasható históriák és bibliai parafrázisok után Szentmártoni Szabó Géza Dán Róbert – mára több helyütt újragondolásra érdemes – kutatásaira alapozva ismerteti Bogáti Fazakas Miklós életének főbb eseményeit. Az évekre bontott életrajz a Bogáti birtokában

lévő kalendárium bejegyzéseiből is idéz, s gyakran él hipotézisekkel. Az életeseményeknél ki kell tekinteni a zsoldárkönyv megírására és annak utóéletére is, ám ennek kapcsán az ismeretű néhol pontatlan és következetlen. Az unitárius gyülekezeti énekeskönyvekről egy helyütt (453. o.) például tévesen azt írja, hogy a legkorábbi fennmaradt énekeskönyv az 1632-es kiadású, de a 458. és a 461. oldalon már idézi a valóban legkorábbi (1602–15 közötti) énekeskönyv címét is. A Bogáti-zsoldárokat tartalmazó nyomtatványok felsorolásánál (461. o.) számba veszi az 1635-ös unitárius imaénekeskönyvet is, amely viszont töredékesen maradt fenn, így nem tudhatjuk bizonyosan, hogy tartalmazhatott-e Bogáti-zsoldárt, csak feltételezhetjük.

Zsupán Edina tanulmánya a kötet végén, a mellékletek és mutatók előtt kapott helyet. A szerző elemzi Bogáti Fazakas Miklós viszonyát a forrásszövegeihez, s kiemeli, hogy Bogáti milyen figyelemre méltó klasszikus műveltség birtokában volt. A tanulmány megjelöli a históriás énekek forrásait, majd ismét hangsúlyozza a kritikai ki-

adás során megállapított fontos új eredményt, hogy a bibliai parafrázisokhoz Bogáti Fazakas használta a *Septuaginta* görög nyelvű szövegét – ahogyan azt korábban már Dán Róbert is valószínűsítette –, de a *Vulgata* párhuzamos alkalmazása is minden esetben kimutatható (473. o.).

A *Krisztianizáció* című fejezet (473–474. o.) példákkal szemlélteti, hogy a klasszikus szövegeket feldolgozó históriákból Bogáti hogyan mellőzi a pogány istenvilágot, s milyen módszerrel formálja át az eredeti műveket a keresztény világképre. Kitér továbbá arra, hogy milyen poétikai eljárások jellemzik a Bogáti-verseket az eredetiekhez képest: egyszerűsít, tömörít, de olykor bővít is, a humort azonban kerüli.

Összefoglalva tehát Bogáti Fazakas Miklós históriáinak és bibliai parafrázisainak kritikai igényű kiadása hiánypótló mű, mely mögött hatalmas és alapos filológiai munka áll, s az olvasó a kötet megismerése után nem tehet mást, mint várja a folytatást, amellyel teljessé válik az életmű kritikai kiadása.

Hevesi Andrea

ABSTRACTS

Csilla Lakatos – Tünde Pál: *Family Resilience*

This article advances a systemic view of resilience in ecological and developmental contexts. It presents the concept of family resilience, attending to interactional processes over time that strengthen both individual and family hardiness. Extending our understanding of normal family functioning, the concept of family resilience offers a useful framework to identify and strengthen key processes that enable families to surmount crises and persistent stresses.

There are many pathways in relational resilience, varying to fit diverse family forms, psychosocial challenges, resources, and constraints. Shared beliefs and narratives that foster a sense of coherence, collaboration, competence, and confidence are vital in coping and mastery. Spirituality and religion can be significant resources in fostering individual and family resilience. A spiritual or religious worldview provides beliefs, values, practices, and relationships that can strengthen resilience.

The concept of resilience, the ability to withstand and rebound from crisis and adversity, has valuable potential for research, intervention, and prevention approaches aiming to strengthen couples and families.

Keywords: adversity, crisis, family, intervention, prevention, psychology, relations, resilience, stress, surmounting stress

Csaba Tódor: *Liturgy in a Theological Context*

This article explores ways in which faith influences our church's liturgy in its contact with the broader spectrum of religious rites in an age of "religious disenchantment". It is relevant even in the context of a conservative structure like the Hungarian Unitarian Church.

In our technological society it appears increasingly important to develop a relevant concept of God, which is essential in interpreting religious rites. One of the reasons for this increasingly more obvious difficulty is the transition from an exterior, naive, objective concept of the cosmos to an internal, sensual, and per-

sonal concept of God. Increasingly more claims are directed towards creating personalized liturgies, which feeds itself from the foundations of individualization. Concepts like modernity, immanence, and development need reinterpretation, even though they are right there for theological students' first course catalog as they are accepted into the curriculum for becoming ministers of this faith community. Since this transition between objective and subjective is not procedural, not linear, and mainly not homogeneous, gaps arise within the essential influence on liturgy which traditionally dealt with this transition. Yet concepts like globalization and fundamentalism, loaded with tension, become entangled with each other within the rite, and need to be acknowledged and interpreted. Therefore, this article is merely an exploration. It contains neither grounded research, nor detailed analysis, both of which will be essential to the further study of ritual structure.

Keywords: faith, fundamentalism, globalization, immanence, individualization, liturgy, modernity, rite, ritual structure, theology, Hungarian Unitarian Church

Miklós Kocsev: *Contextual Preaching*

This article presents contextual homiletics within the Hungarian Protestant homiletic trends of the present times. It enumerates the possibilities given by contextuality upon homiletics, showing how contextual psychology can help create a sermon that touches listeners.

Keywords: contextual psychology, contextuality, homiletics, preaching, psychology

Dávid Gyerő: *Dilemmas of Religious Freedom as a Fundamental European Right*

This article presents some of the current dilemmas around religious freedom as a fundamental right in the European Union, and contributes to its appreciation as one of the main values of European cultural heritage. 2018 was a good year for this research, as it offered the 450th anniversary of the oldest European declaration to promote religious tolerance and diversity: the Edict of Torda.

In the religious context of the churches, the terms religious freedom, religious tolerance, and freedom of conscience and thought are often joined together.

er, or even mixed up sometimes; their legal meaning is, however, distinct or even incompatible. Today, the social and political relevance of these terms is nevertheless consistent and consonant, and gives a chance to consider their inquiry as timely and even necessary.

In the 21st century, religious freedom is, in theory, not only acknowledged as part of the European culture, but also recognized by the European Union as a fundamental right. At the same time, the social and political impacts on Europe challenge the unconditional expressions of religious freedom. In European communities we are witnesses to new forms of violation of this right. The religious map of the continent is more diverse than ever, and the coexistence of many nations and religions is growing. Therefore, the terms and conditions of this symbiosis ask for new forms of regulation as well. As a foundation of everyday life, religious freedom needs to be included in new initiatives in education, promotion, and protection.

Keywords: European Union, Freedom of Conscience, Fundamental Rights, Religious Diversity, Religious Freedom, Religious Tolerance

STUDII

Csilla Lakatos – Tünde Pál	
Reziliență familială.	371
Csaba Tódor	
Posibilitățile teologice a liturghiei	390
Miklós Kocsev	
Contextualitate și predică	404
Dávid Gyerő	
Dilemele libertății religioase ca drept european fundamental.	410

ATELIER

Alan Williams	
Podea între rai și pământ.	431

AMVON – MASA DOMNULUI – LITURGHII

Béla Botond Jakabházi	
Tradiția reînnoirii.	434
Béla Botond Jakabházi	
Profetul credinței noastre	438
Botond Péter Koppándi	
Divin sau uman?	443
Sándor Kovács	
Pe drum	449

Sándor Kovács	
Piatra de temelie	454
Előd Szabó	
Misiunea discipolilor	458
Előd Szabó	
Triumf	462

RECENZII

György Gaal: János VINCZE: <i>Spiritul transilvan ajunge departe: Tihamér László.</i> (Budapesta: NDP, 2018), 311 pp.	466
Andrea Hevesi: <i>Versurile și parafrazele biblice ale lui Miklós Bogáti Fazakas 1575–1598</i> , editat de Pál Ács, Mihály Etlinger, Balázs Pap, Áron Szatmári, Géza Szentmártoni Szabó și Edina Zsupán (Budapest: Balassi, 2018, Panteonul Vechilor Poeti Maghiari, Operele poezilor maghiari din secolul al XVI-lea, de Géza Szentmártoni Szabó, XIII/A), 502 pp.	474
Rezumate	477

Indexat de Religious and Theological Abstracts.

Fondat în 1861. Publicat de Biserica Unitariană din Transilvania. Apare trimestrial.

Redactor șef: **dr. Sándor Kovács**

Redactor: **dr. Júlia Eszter Andorkó**

Îngrijirea textelor/corectură: **Miklós Kürti, Rodger Matlage**

Tehnoredactor: **Péter Virág**

Colectivul de redacție: **dr. Mihály Balázs, dr. Juliane Brandt, dr. Szabolcs Czire,**

dr. Ildikó Horn, dr. Botond Koppándi, Lehel Molnár, dr. Elek Rezi

Adresa redacției: B-dul 21 Decembrie 1989, nr. 9, 400105 Cluj-Napoca, Romania

Tel: +40 264 593236, +40 364 405557; fax: +40 264 595927; e-mail: keresztenymagveto@unitarius.org

Tipărit la Tipografia IDEA, Cluj. ISSN 1222-8370.

STUDIES

Csilla Lakatos – Tünde Pál Family Resilience	371
Csaba Tódor Liturgy in a Theological Context	390
Miklós Kocsev Contextual Preaching	404
Dávid Gyerő Dilemmas of Religious Freedom as a Fundamental European Right	410

WORKSHOP

Alan Williams Bridge Between Heaven and Earth	431
--	-----

SERMONS

Béla Botond Jakabházi Tradition of Reforming	434
Béla Botond Jakabházi Our Faith's Prophet	438
Botond Péter Koppándi Divine or Human?	443
Sándor Kovács Halfway	449

Sándor Kovács Cornerstone	454
Előd Szabó Proselytist Mission	458
Előd Szabó Triumph	462

BOOK REVIEWS

György Gaal: János VINCZE: <i>The Transylvanian Spirit's Light Reaches Far: Tihamér László</i> . (Budapest: NDP, 2018), 311 pp.	466
Andrea Hevesi: <i>Poems and Biblical Paraphrases of Miklós Bogáti Fazakas 1575–1598</i> , eds. Pál Ács, Mihály Etlinger, Balázs Pap, Áron Szatmári, Géza Szentmártoni Szabó, Edina Zsupán (Budapest: Balassi, 2018, Pantheon of Old Hungarian Poets, Works of Hungarian Poets from the 16 th Century, ed. Géza Szentmártoni Szabó, XIII/A), 502 pp.	474
Abstracts	477

Indexed by Religious and Theological Abstracts.

Year of Foundation: 1861. Publisher: The Transylvanian Unitarian Church. Appears quarterly.

Editor in Chief: **dr. Sándor Kovács**

Editor: **dr. Júlia Eszter Andorkó**

Copyreader: **Miklós Kürti, Rodger Matlage**

Layout: **Péter Virág**

Editorial Board: **dr. Mihály Balázs, dr. Juliane Brandt, dr. Szabolcs Czire,
dr. Ildikó Horn, dr. Botond Koppándi, Lehel Molnár, dr. Elek Rezi**

Editorial Office: B-dul 21 Decembrie 1989, nr. 9, 400105 Cluj-Napoca, Romania

Tel: +40 264 593236, +40 364 405557; fax: +40 264 595927; e-mail: keresztenymagveto@unitarius.org

Printed by the IDEA Printing House. ISSN 1222-8370.

